КОНФЛІКТ МОВ та ІДЕНТИЧНОСТЕЙ у пост РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ

Лариса Масенко

Лариса Масенко

КОНФЛІКТ МОВ та ІДЕНТИЧНОСТЕЙ у пост РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ

Київ ▪ ТОВ «Видавництво "Кліо"» ▪ 2020

КЛІО

УДК 821.161.2'06-92:323.2(477)
М31

Книжка містить серію есеїв, оприлюднених на сайті «Радіо Свобода» у 2016–2020 роках. Більшість публікацій стосуються сфери мовної політики і відтворюють історію боротьби громадянського суспільства та патріотичної державницької частини депутатського корпусу восьмого скликання у Верховній Раді з провідниками «русского мира» за утвердження державного статусу української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України.

Особливу увагу приділено висвітленню дезінформації, брехні й маніпулятивних пропагандивних технологій, які використовують Росія і «п'ята колона» у боротьбі за збереження в Україні російськомовних середовищ як потенційного плацдарму для подальшого загарбання українських територій.

Видання розраховане на широке коло читачів.

Авторка висловлює вдячність
Фундації ім. Івана Багряного (США)
за надану фінансову допомогу на це видання.

ISBN 978-617-7755-14-1

© Масенко Л. Т., 2020
© Остапов О. Я., художнє оформлення, 2020
© ТОВ «Видавництво "Кліо"», 2020

Вступне слово

У час війни України з Росією, коли на Донбасі гинуть українські бійці, захищаючи Українську державу, інтенсивно триває війна за українську ідентичність. Одним із бійців-інтелектуалів на мовно-культурному фронті є професор Лариса Масенко.

Її статті за змістом завжди ґрунтовні та із сильними аргументами. Одразу відчувається, що пише науковець. Лариса Масенко — доктор філологічних наук, академік АН ВШ України, професор кафедри української мови Національного університету «Києво-Могилянська академія» і провідний науковий співробітник Інституту української мови НАН України, фахівець у галузі соціолінгвістики, історії української літературної мови, стилістики, ономастики.

Водночас у статтях Лариси Масенко, окрім виваженої оцінки ситуації, чітко виражена її громадянська державницька позиція та звучить серйозна критика. Вона називає імена можновладців, які відповідальні за конкретні вчинки чи бездіяльність або мають намір здійснити щось, що загрожує збереженню і зміцненню української ідентичності, яка є основою Української держави.

При цьому ця критика конструктивна, до якої, очевидно, варто було б більше прислухатися тим, кого вона стосується. Бо, скажімо, керівництво Росії, ведучи нинішню війну, дуже добре розуміє значення української мови і культури для України.

Петро Кагуй,
старший вебредактор сайта
«Радіо Свобода»

Передмова

Книжка складається з серії есеїв, опублікованих на сайті «Радіо Свобода» з серпня 2016 року по березень 2020 року, і тексту виступу на круглому столі «Українська національна ідентичність: минуле, сучасне, майбутнє», проведеному в листопаді 2019 року. Я писала есеї у формі відгуків на поточні події, що відбувались у мовній сфері.

Російський збройний наступ на українські території загострив боротьбу і на мовному фронті, що потребувало фахового соціолінгвістичного аналізу.

У публікаціях на сайті я коментувала різні аспекти українсько-російського мовного протистояння. Найчастіше вони стосувалися сфери законодавчої діяльності, оскільки після перемоги над режимом Віктора Януковича патріотична частина української спільноти все активніше вимагала від керівництва держави навести нарешті лад у мовному законодавстві, надавши реальну, а не суто декларативну підтримку українській мові.

Зібрана в книжці серія публікацій є своєрідною хронікою війни мов та ідентичностей, що точилася між державницькими силами і проросійськими реваншистами як у стінах Парламенту, так і в публічному та медійному просторі. Війна тривала кілька років і в 2019 році завершилася перемогою українських патріотів — скасуванням антиукраїнського закону «Про засади державної мовної політики», ухваленого за президентства Януковича, і прийняттям 25 квітня 2019 року у Верховній Раді закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної», призначеного утвердити державний статус української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України.

Низка есеїв, опублікованих під час президентських і парламентських виборів 2019 року, містить огляд програм

партій і кандидатів на пост Президента в частині, що стосувалася гуманітарної, зокрема мовної, політики.

Одне із своїх завдань я вбачала також у викритті дезінформації, брехні й маніпулятивних технологій у висвітленні проблем білінгвального соціуму, до яких постійно вдаються провідники «русского мира» і кремлівські агенти, лицемірно прикриваючись гаслами захисту свободи слова і людських прав.

Хоча публікації присвячені сучасним подіям у мовному житті країни, вони містять й екскурси в історію асиміляційних практик Російської імперії стосовно українців, їхньої мови, культури й ідентичності.

Після перемоги Революції гідності керівництву країни разом із громадськими організаціями вдалося послабити панівні позиції російської мови в міських середовищах. Прийняття закону про державну мову, впровадження квот для української мови на радіо і телебаченні, розвиток кіноіндустрії та книговидання зміцнили мовні й культурні основи нації, що є запорукою збереження державного суверенітету.

На жаль, у 2019 році електоральний вибір некомпетентного й далекого від національних інтересів керівництва зупинив поступ країни на шляху європейського цивілізаційного розвитку.

Дилетантизм Президента і його команди в умовах війни з Росією, економічної кризи, що насувається, та пандемії коронавірусу ставить перед Україною колосальні виклики. І все ж треба сподіватися, що боротьба українців впродовж століть за існування самостійної держави не минула марно. Усвідомлення цінності національного суверенітету зміцнило українську ідентичність багатьох громадян і сформувало соціальну солідарність.

Це дає надію на те, що наша спільнота вистоїть і у збройній обороні своїх кордонів, і у протистоянні з Російською Федерацією на полі захисту своєї мови й культури.

Мовна політика України: втрачені можливості

Щоденник Петра Шелеста містить цікаві відомості про те, як радянські керівники, проголошуючи лицемірні промови про «братню дружбу російського і українського народів» та «гармонійну російсько-українську двомовність», насправді ставилися до української мови. Описуючи засідання ЦК КПРС від 2 вересня 1965 року, на якому йшлося про українські справи, Шелест зазначає: «У гарячці або навмисне було наговорено багато дурниць та образ, необґрунтованих звинувачень на адресу керівників республіки. Стверджувалося, що, мовляв, Україна претендує на особливе становище, проявляє місництво... Договорилися навіть до того, що в Україні забагато розмовляють українською і що навіть вивіски на магазинах і назви вулиць написані українською мовою. Севастополь же — місто російської слави, а в ньому є написи українською мовою. І взагалі дійшли деякі до того, що оголосили українську мову зіпсованою російською мовою. У всьому цьому виявився оскаженілий шовінізм і особливо це було у виступах Шелепіна, Суслова, Демичева, Косигіна» [1].

Варто порівняти стан функціонування української мови в УРСР, який так обурював

[1] Петро Шелест: «Справжній суд історії ще попереду». Спогади, щоденники, документи, матеріали / за ред. Ю. Шаповала. К. : Генеза, 2004. С. 215–216.

радянських очільників, із сучасним. Адже відтоді минуло понад 50 років, з яких 27 років українська узаконена як державна мова.

Можна констатувати, однак, що якби Суслов, Шелепін і К° на чолі з винародовленим українцем Брежнєвим дожили до нашого часу, то були б вельми задоволені — їхні зусилля з деукраїнізації УРСР не минули марно. У незалежній Україні українською розмовляють менше, ніж у 1960-х роках, а в деяких мегаполісах її вживання наближається до точки неповернення. Українських вивісок на магазинах та інших написів навіть у міському просторі Києва дедалі менше — їх витісняють російськомовні й англомовні написи. Ну а «місто російської слави» Севастополь нині повністю зачищене від слідів української мови і будь-яких знаків, які нагадували б про його перебування у складі України.

Відомо, що мовну політику держави визначає її керівна еліта. Тож провина за такий стан функціонування державної мови лежить на всіх чотирьох Президентах України. Жоден з них не оцінив належно роль української мови у формуванні української нації і держави, кожен знехтував потребою реального, а не декларативного утвердження її державотворчої функції.

Недостатньо було оголосити українську державною, необхідно було запровадити механізми реалізації її статусу, що передбачало б передусім створення у владних структурах спеціального органу з мовної політики, наділеного функціями контролю за виконанням мовного законодавства.

Такі заходи з підтримки державних мов запровадили з перших же років незалежності балтійські держави, що дало їм можливість успішно подолати наслідки радянської русифікації й утвердити свої мови як основу національних держав європейського типу.

Юрій Андрухович в одному з есеїв [1] згадує свої враження від змін у мовній атмосфері Києва, які він спостерігав

[1] Андрухович Ю. Мій лакмус Київ. *Збруч*. 2016. 9 вересня. URL: http://zbruc.eu/node/55915 (дата звернення: 23.09.2016).

тричі: вперше — в період масових незалежницьких рухів 1989–1991 років, удруге — під час Помаранчевої революції і втретє — під час Євромайдану і початку війни з Росією. У ці періоди, зазначає письменник (і з ним, гадаю, погодяться учасники подій), української мови в Києві ставало більше, кияни відчували потребу підкреслювати свою українськість — і через мову також.

Проте згодом, з поступовим згасанням надій і загальним суспільним розчаруванням, українська втрачала позиції і панівне російськомовне тло відновлювалося.

Очевидно, найбільші претензії з приводу втрати надій на зміни, заради яких люди масово виходили на Майдан, українська спільнота може пред'явити Вікторові Ющенку. Саме в Ющенкові свідома частина суспільства вбачала україноцентричного Президента, здатного повести країну шляхом побудови національної демократичної держави, на противагу залежному від Росії Кучмі, який відверто зізнавався у своїй неспроможності зрозуміти, яку країну він має будувати.

Слабкість Ющенка як державного діяча виявилася й у ставленні до мовної політики.

У третьому числі журналу «Право України» за 2016 рік Сергій Головатий оприлюднив історію затвердження Концепції державної мовної політики, підготовку якої він ініціював, перебуваючи на посаді міністра юстиції [1]. Концепцію випрацювала у 2006 році група юристів і мовознавців при Міністерстві юстиції під керівництвом доктора юридичних наук Володимира Василенка.

Загальні засади Концепції визначали, що «загроза українській мові є тотальною загрозою національній безпеці України, загрозою самому існуванню української нації і української держави». Автори Концепції виходили з того, що «Україна є унітарною державою, в межах якої немає регіонів компактного проживання осіб, що належать вик-

[1] Головатий С. Українська мова — інститут державності. *Право України.* 2016. № 3. С. 37–41.

лючно до якоїсь однієї етнічної меншини і становлять переважну більшість населення України. Тому державний статус української мови несумісний з пропагандою чи іншою практичною діяльністю, спрямованою на запровадження другої державної мови, будь-яких форм регіональної мовної автономії або проголошення діалектів української мови окремими мовами» [1].

У «Загальних засадах» також було зазначено: «При здійсненні Концепції держава має виходити з того, що вільне опанування всіма громадянами України мови свого громадянства — це, як підтверджує багатовіковий досвід держав світу, запорука міжетнічної злагоди, єдності і стабільності суспільства, ефективного функціонування держави, позитивного її сприйняття як повновартісного і незалежного суб'єкта світової спільноти. Володіння громадянами України, крім своєї рідної мови, мовою свого громадянства, підвищуватиме інтелектуальний потенціал кожної особи, сприятиме збереженню в Україні мовно-культурного розмаїття і виключатиме конфлікти на етнічному та мовному ґрунті» [2].

У липні 2006 року Концепція була направлена Ющенкові з пропозицією схвалити її та утворити при Президентові Національну раду з мовної політики. В авторів Концепції не виникало жодних сумнівів у позитивному вирішенні цього надзвичайно важливого питання.

Однак, отримавши Концепцію, Президент самоусунувся від ухвалення рішення й у серпні того самого року надіслав її новопризначеному Прем'єр-міністрові Віктору Януковичу. Якою була подальша доля Концепції, неважко здогадатися.

За іронією долі, Ющенко все ж затвердив Концепцію своїм указом через три з половиною роки, 15 лютого

---

[1] Концепція державної мовної політики в Україні (ухвалена на 8-му пленарному засіданні Національної комісії зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права 14 липня 2006 р.). *Право України*. 2016. № 3. С. 94–95.

[2] Там само. С. 95–96.

2010 року [1]. На сайті Президента вона з'явилась у значно урізаному вигляді 22 лютого, за два дні до закінчення його каденції.

Наводячи відповіді Секретаріату Президента, пов'язані з відмовою затвердити запропоновану фахівцями Концепцію і створити спеціальний орган з державної мовної політики, С. Головатий зазначає, що вони є «промовистим свідченням того, що навіть на найвищому рівні державної структури послідовно і незмінно чинили опір унормуванню юридичного режиму належного функціонування державної мови» [2].

Відсутністю державної підтримки української мови скористалися представники п'ятої колони. Провал спроби утвердити реальну, а не декларативну державність української мови уможливив ухвалення за президентства Януковича антиконституційного закону «Про засади державної мовної політики» С. Ківалова і В. Колесніченка [3]. Метою закону, автори якого по-шахрайському використали Європейську хартію регіональних мов або мов меншин, було надання російській мові тих самих прав, що й державній українській. В умовах функціональної нерівноправності двох мов, успадкованої від періоду колоніальної залежності України від Росії, це загрожує витісненням української мови з усіх сфер суспільного життя на більшій частині території країни.

На жаль, антиукраїнський закон Ківалова–Колесніченка, що прокладав «русскому миру» шлях усередину країни, лишався чинним і після Революції гідності [4].

Жовтень 2016 р.

---

[1] Про Концепцію державної мовної політики : Указ Президента України від 15 лютого 2010 року № 161/2010. *База даних «Законодавство України» Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161/2010 (дата звернення: 15.09.2016).

[2] Головатий С. Українська мова — інститут державності. *Право України.* 2016. № 3. С. 40.

[3] Про засади державної мовної політики : Закон України від 3 липня 2012 року № 5029-VI. *База даних «Законодавство України» Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5029-17 (дата звернення: 17.09.2016).

[4] Конституційний Суд України визнав недійсним закон «Про засади державної мовної політики» С. Ківалова і В. Колесніченка лише 28 лютого 2018 року.

Скандал в Охматдиті як дзеркало пострадянської мовної політики

Декомунізація, проведена в нашій країні, є одним з найбільших здобутків Революції гідності.

Вилучення скульптурних зображень комуністичних вождів та інших знаків радянського минулого з площ і вулиць наших міст і сіл було необхідним кроком на шляху до побудови суверенної демократичної країни.

Не менше значення має й очищення топонімічного простору від культових радянських назв, які позбавляли його національної специфіки й робили частиною уніфікованого загальноімперського простору. Нинішні назви, пов'язані з українською історією та культурою, виокремили топонімічний ландшафт країни і надали йому національної своєрідності.

Лишилося, проте, ще одне, значно складніше завдання — завдання дерусифікації. Як зазначала свого часу російська правозахисниця Валерія Новодворська, «російська мова — це ланцюг, що прив'язує Україну до комуністичного минулого».

Замінити імперську топонімію національною можна адміністративним шляхом. Однак усунути або хоча б послабити панівні позиції російської мови у міських середовищах країни лише адміністративними заходами неможливо. Але доки російська мова

домінуватиме в міській комунікації на значній частині території України, доти більшість населення лишатиметься культурно й ментально залежною від Росії.

Складність завдання дерусифікації не заперечує можливості його реалізації, про що свідчить успішний досвід країн, яким вдалося зупинити розкладові процеси мовно-культурної асиміляції та створити модерні національні держави. Утім, як показує досвід Чехії, Литви, Латвії, Естонії, Фінляндії, Ізраїлю та інших країн, успішне національне державотворення можливе лише тоді, коли суспільство спроможне привести до влади еліту з повноцінною мовною, а відтак і національною свідомістю.

Глибоко хибною за своїми наслідками є орієнтація керівництва на українсько-російську двомовність як принцип державної мовної політики. Чіткий маркер цього — поширене на всій території країни двомовне гасло «Єдина країна. Единая страна».

Нагадаємо, що фарисейське гасло «гармонійної російсько-української двомовності» належало до арсеналу маніпулятивних стратегій совєтської пропаганди. За цим гаслом приховувалася реальна політика тотального зросійщення, яка керувалась записаною в програмі КПРС доктриною майбутнього «злиття націй». Але в очікуванні перемоги комуністичної ідеї у всесвітньому масштабі Кремль докладав усіх зусиль, щоб «злити» народи совєтської імперії з одним — російським. Російська мова, таким чином, виконувала роль головного інтегрального засобу Радянського Союзу як «единой страны» з мовно уніфікованим денаціоналізованим населенням, яке Брежнєв у 1972 році оголосив «новою історичною спільнотою — радянським народом».

Хоча комуністичний проєкт створення єдиного радянського народу, об'єднаного російською мовою, провалився, все ж частково, а може, й значною мірою, його вдалося реалізувати, зокрема щодо «братніх» народів — білорусів й українців.

У зв'язку з цим другу частину гасла «Єдина країна. Единая страна» слід розглядати як релікт совєтської мовно-культурної політики, що знайшов продовження в сучасній Україні.

Низка заяв і дій керівників держави демонструє, що їх значно більше турбують права російськомовної частини населення, ніж українськомовної. Про це свідчать відмова скасувати закон «Про засади державної мовної політики» Ківалова–Колесніченка, що фактично надав російській мові статус державної, призначення на високі адміністративні посади осіб, які не володіють українською мовою, дискримінація української мови на всіх головних телеканалах країни, дедалі більше поширення російської мови у візуальному просторі населених пунктів тощо.

Підтримка російської мови у вищих ешелонах влади спричинила, крім іншого, одне вкрай негативне психологічне явище. Вона легалізувала антиукраїнську поведінку тих, хоч і менш численних, груп російськомовного населення, які, будучи носіями імперської зверхності, вкрай негативно налаштовані до української мови. Такі особи виявляли активність і в період президентства Януковича, вважаючи тодішню владу виразником проросійських інтересів. Надзвичайно прикро, що й за теперішньої влади, та ще й в умовах російсько-української війни, такі групи, передусім у найбільш зросійщених містах, активізуються в агресивних проявах неприйняття всього українського.

Як і прогнозували експерти з мовних питань ще на початку двотисячних років, пояснюючи, що підвищення статусу російської мови призведе до розколу населення та спровокує численні конфлікти на мовному ґрунті [1], саме це відбулося після прийняття закону Ківалова–Колесніченка.

Наведемо лише один приклад, можливо, дрібний, але дуже показовий для ілюстрації зростання напруги у міжмовних відносинах.

---

[1] Залізняк Ганна, Масенко Лариса. Мовна ситуація Києва: день сьогоднішній та прийдешній. К., 2001. С. 74–75.

У хірургічному відділенні найбільшої в Україні дитячої лікарні Охматдит художниця з групою волонтерів прикрасила стіни розписами, але написи імен казкових рибок зробила російською мовою. Розписи побачила дитяча письменниця й звернулася на фейсбуці до авторки малюнків з вимогою замінити російські написи українськими. Оскільки художниця відмовилася це зробити, пояснюючи, що вона «корінна киянка», яка звикла говорити російською, зокрема зі своїми дітьми, письменниця звернулася до в. о. міністра охорони здоров'я з проханням розв'язати конфлікт адміністративним шляхом. Урешті художниця зафарбувала російські імена Пелагея, Прасков'я, Марфа та інші.

Конфлікт, проте, цим не завершився, бо знайшов продовження у засобах масової інформації. Захисниця української мови отримала від прихильників російської чимало образ і звинувачень у донощицтві та порушенні прав людини. Особливу активність виявила викладачка культурології Національного педагогічного університету імені М. Драгоманова Євгенія Більченко, яка виступила експертом у висвітленні цього конфлікту на Громадському радіо й опублікувала петицію на підтримку права художниці підписувати свої малюнки якою завгодно мовою [1]. Представившись членом Ради Європи із захисту прав людини, Більченко обстоювала державну двомовність України, посилаючись на приклади Бельгії та Швейцарії, які так полюбляв Вадим Колесніченко і придатність яких для мовної політики України давно вже спростували фахівці.

Некомпетентність культурологині в царині європейських стандартів з мовних прав людини засвідчує те, що вона не розрізняє сфер застосування державної мови і мов національних меншин. Безперечно, художниця, фігурантка скандалу, має повне право говорити у приватному житті російською мовою. Має право вона й підписувати свої ма-

---

[1] Петиція на захист художника *Світлани Рудікової. Сторінка Є. Більченко у Facebook.* URL: https://www.facebook.com/yevzhik/posts/1052323874802722 (дата звернення: 17.07.2016).

люнки цією мовою, але лише в тому разі, якщо представляє їх на персональній виставці. Натомість, розписуючи стіни в публічному просторі державної клініки, де лікуються діти з усієї України, художниця зобов'язана була дотримуватися статті 10 Конституції України.

Подібний конфлікт важко уявити в будь-якій європейській країні, де чітко розведені сфери вживання мов, а держава забезпечує найбільшу підтримку та сприяння тій мові, яка виконує функції державної, чи, як частіше її називають, офіційної.

І ще важче уявити у будь-якій цивілізованій країні застосування брутальних образ у прямому ефірі телебачення на адресу людини, яка захищала конституційний обов'язок вживання державної мови у публічній сфері. У нас же це цілком можливо. Коментуючи мовний скандал у лікарні Охматдит на харківському телеканалі, директор ГО «Публічний аудит» Максим Гольдарб не добирав слів у своєму обуренні «негідною» поведінкою письменниці Лариси Ніцой (саме вона була опоненткою російськомовної художниці), називаючи її «гадостью», «чучелом, которое приперлось в Охматдит подрывать устои, подрывать мораль» [1].

Цікаво було б знати, «устої і мораль» якої держави так емоційно захищав Гольдарб. Невже української?

У романі «Невеличка драма» Валер'яна Підмогильного, що відображає Київ періоду українізації 1920-х років, виведено образ російської шовіністки, яка обурювалася появою в місті молодих людей, що в публічних місцях голосно говорили українською мовою. «Смішно чути, — заявляла "корінна киянка", — в могутній російській стихії нашого міста цей кволенький український голосок...»

Українська мова й нині не звучить у Києві так, як мала б звучати своя мова у своїй столиці. І все ж український голос поступово набирає сили. Уже чимало громадян, особливо молодих, об'єднуються у локальні спільноти, щоб відкрити

---

[1] Гольдарб про мовний скандал в Охматдиті. *YouTube*. URL: https://www.youtube.com/watch?v=qLmC43zOUk0 (дата звернення: 15.07.2016).

безкоштовні курси української мови, клуби українськомовного спілкування, заявити про своє право отримувати українською мовою продукцію культурної індустрії, організувати акції, які заохочують інших переходити на українську мову спілкування.

І це дає надію, що саме в таких середовищах формується нова національна еліта, для якої національні цінності будуть вищими від прагнення використовувати владу з єдиною метою особистого збагачення.

Серпень 2016 р.

Якою мовою говорить патріотизм?

останнім часом у дискусіях з приводу мовних проблем часто постає питання: чи пов'язана мова з почуттям патріотизму?

Так, у статті Яни Полянської «Мовне питання: чи має патріот говорити українською?» [1] наведено різні погляди на поставлене запитання. Доволі поширеною є думка про те, що патріотизм не залежить від мови, якою говорить людина. Патріотами України можуть бути російськомовні громадяни — і це засвідчує їхня участь і в революційних подіях Майдану, і в обороні від російської агресії на Сході, й у волонтерському рухові.

Водночас українськомовність не є обов'язковим показником патріотизму, доказом чого наводять приклади Віктора Януковича і Ганни Герман.

Зауважимо, що приклад Януковича навряд чи належить до вдалих, оскільки його українськомовність обмежувалася лише офіційними виступами, і труднощі, які виникали у нього внаслідок необхідності перемикати код, були очевидними хоча б з відомого телевізійного сюжету з «йолкою».

Що ж до Ганни Герман, яка виконувала декоративну роль зв'язку Партії регіонів,

[1] Полянська Яна. Мовне питання: чи має патріот говорити українською? *Радіо Свобода*. 2016. 19 серпня. URL: http://www.radiosvoboda.org/a/27933326.html (дата звернення: 23.09.2016).

російськомовної в абсолютній своїй більшості, з українськомовною частиною електорату, то її справді до патріотів України не віднесеш.

Однак така постановка питання не враховує важливого чинника розрізнення рівнів вживання мови — індивідуального і колективного. Річ у тім, що особа може бути двомовною, але двомовних народів не буває. Народ, а в сучасній термінології — націю, об'єднує у спільноту і відрізняє від інших своя національна мова. Приклади Швейцарії, Бельгії, Канади — від лукавого і розраховані на тих, хто не знає реалій мовного життя цих країн.

У зарубіжній науці ґрунтовно досліджено, які соціопсихологічні процеси відбуваються в країні, у якій функції рідної мови поступово перебирає на себе інша мова — найчастіше це нав'язана мова колонізатора у разі колоніальної залежності країни.

Для прикладу можна навести дослідження швейцарського соціолінгвіста Жана-П'єра Жанто, якого зацікавила ситуація двомовності близької до нас Білорусі. Протягом 1994–1998 років він вивчав ставлення мешканців Мінська до шкільної освіти дітей. Опитування показало, що в Мінську 82,5 % родин позитивно ставляться до викладання на рівних правах обома мовами — білоруською і російською. Групи, які обстоювали одномовне навчання дітей, розподілилися у такий спосіб: 7 % родин виступали за обов'язкове навчання російською мовою з повним вилученням білоруської і тільки 2 % вважали, що викладання має провадитися лише білоруською мовою.

Отже, підсумував дослідник, білоруську ситуацію слід інтерпретувати як «карикатурне протистояння двох нечисленних груп, одна з яких виступає за все російське, друга — за все білоруське. Більша частина населення — прихильники status quo, тобто рівноправності обох мов» [1].

---

[1] Жанто Жан-Пьер. Статистический способ изучения социолингвистической ситуации в г. Минске. *Беларуская мова: шляхі развіцця, кантакты, перспектывы.* Мн. : Беларускі кнігазбор, 2001. С. 215.

Згідно з каталонською школою мовних конфліктів у такій білінгвальній ситуації можливі три типи індивідуальних реакцій мовців: дії на захист мови, що домінує (прихильники всього російського), дії на захист підлеглої мови (прихильники всього білоруського) і апатія. Члени найчисельнішої у Мінську групи апатії прагнуть уникнути мовного конфлікту, ідеалізуючи двомовність. Як зазначив дослідник, до цієї групи входять росіяни та представники інших національних меншин, але переважно її становлять білоруси, які говорять тільки російською. У середовищі групи байдужих, згідно з каталонською теорією, набуває розвитку психологічне явище «ненависть до себе» або щось подібне.

Такий поділ суспільства на три групи за особливостями вживання мов і мовної поведінки властивий і Україні, але з істотною відмінністю — у нас він має виразний територіальний вимір. Країна поділена на україномовний Захід та російськомовні Схід і Південь з перехідною зоною Центральної України.

Розкол України на мовному ґрунті — тяжка спадщина колоніального минулого, особливо останнього радянського періоду, адже це не тільки опозиція двох мов, це протистояння ідентичностей та цивілізаційних орієнтацій населення. Асимільовані й денаціоналізовані середовища блокують процес формування солідарної нації, людність перебуває тут у стані атомізованого натовпу, яким легко маніпулювати. У демократичних умовах вільних виборів такі середовища приводять до влади демагогів і популістів, для яких національні інтереси не становлять жодної цінності.

Це підтверджує електоральний вибір білорусів, що обрали президентом Олександра Лукашенка, який самочинно наділив себе диктаторськими повноваженнями. Варто згадати в цьому зв'язку і зневажливе ставлення Лукашенка до білоруської мови, яку він трактує як «бідну мову», що нею «не можна висловити нічого великого». Йому властиве й

таке висловлювання: «У світі існує лише дві великі мови — російська і англійська» [1].

Зв'язок зросійщення з орієнтацією населення на євразійську, тобто російську, модель цивілізаційного вибору засвідчили і результати виборчих кампаній у східних та південних областях України, адже більшість населення цих областей голосувало за Леоніда Кучму, а згодом — за Партію регіонів і Віктора Януковича.

У 1960-х роках усвідомлення загрози, яку становили прискорені процеси русифікації для самого існування українського етносу, об'єднало найкращих представників нашої інтелігенції у потужний патріотичний рух опору.

Василь Стус у листі до Андрія Малишка, написаному в грудні 1962 року з Горлівки, де він викладав українську мову в російській школі, з розпачем писав про «дуже стрімкий процес денаціоналізації значної частини українців», який він відчував як «божевілля, як трагедію, якої лише інколи не почуваєш в силу притаманної нам (як національної риси) байдужості і, може, трохи релігійної віри в те, що все йде на краще». Наприкінці листа Стус додав: «Я не боюсь, що мене деякі судді можуть звинуватити в націоналізмі — уже хоча б тому, що совість мене гризе тільки за те, що ніколи, мабуть, по силі не дорівняю шовінізмові отих суддів» [2].

Глибокої символіки сповнені слова прощання засудженого до концтабору поета з рідним краєм: «Прощай, Україно, моя Україно, чужа Україно, навіки прощай!»

Василь Стус, передчуваючи неминучість своєї загибелі на чужині, прощався з обома Українами — і своєю, українською за мовою і духом, і другою, відчуженою від самої себе, зросійщеною Україною.

А у відповідь на запитання про зв'язок мови з патріотизмом хотілося б сказати таке. Російськомовний пат-

---

[1] Цит. за: Селігей Пилип. Мовна свідомість: структура, типологія, виховання. К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2012. С. 30.

[2] Стус Василь. Твори : у 4 т., 6 кн. Т. 4. Львів, 1994. С. 370–373.

ріот, який не хоче говорити українською, захищає своє індивідуальне право говорити зручною для себе мовою, а україномовний патріот захищає не лише своє індивідуальне право на вибір мови спілкування, а й право всієї української спільноти на гідне існування у колі вільних народів.

Жовтень 2016 р.

Украдена історія

«Історія культурних зв'язків між Україною і Росією — це історія великої і ще не закінченої війни», — писав Юрій Шевельов в есеї «Москва, Маросейка» у 1954 році, коли у СРСР помпезно відзначали 300-річчя Переяславської ради як «свято возз'єднання» України з Росією. Натомість Шевельов мав інший погляд на цю подію: «Переяслав у перспективі трьох сторіч уявляється нам початком великої трагедії» [1].

Війна на полі культури супроводжує й нинішній, уже збройний наступ Росії на Україну. Підтвердженням цього є відкриття в центрі Москви пам'ятника київському князеві Володимиру Великому.

Урочистий характер події визначив і день, обраний для неї, — 4 листопада, який у Росії святкують як День народної єдності, і участь у ній найвищих осіб — президента Путіна і Патріарха Кирила [2].

Ідея народної єдності була провідною й у виголошених промовах. У виступі Путіна київський князь Володимир постав як «збирач і захисник руських земель, як далекоглядний політик, який створив основи сильної, єди-

---

[1] Шевельов Юрій. Москва, Маросейка. *Шевельов Юрій. З історії незакінченої війни* / упоряд. О. Забужко, Л. Масенко. К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія, 2009. С. 65.

[2] Собиратель русских земель: Путин открыл у Кремля памятник князю Владимиру. *Мир24*. 2016. 15 квітня. URL: http://mir24.tv/news/politics/15281559 (дата звернення: 27.10.2016).

ної, централізованої держави, яка об'єднала в результаті в одну величезну сім'ю рівні між собою народи, мови, культури і релігії».

На єдності народів, буцімто об'єднаних Володимиром, наголошував і Патріарх Кирил, дещо змістивши акценти. Він назвав київського князя «символом єдності всіх народів, батьком яких він є, а це народи історичної Русі, які нині проживають у межах багатьох держав. Пам'ятник батькові може бути скрізь, де живуть його діти, в цьому немає жодної суперечності. Але погано, коли діти забувають, що у них один батько».

Як бачимо, Московський Патріарх намагався згладити когнітивний дисонанс, спричинений тим, що пам'ятник Володимиру Великому встановлено в Москві, на місці якої в часи його правління була лише болотиста річка, а Московське царство виникло через кілька століть після його смерті. Отже, князь Володимир не міг бути «збирачем земель руських» у тому геополітичному значенні, яке вкладає в це поняття очільник Кремля.

Цей новітній артефакт російської монументальної пропаганди свідчить про те, що імперське трактування Київської Русі як «колиски трьох братніх народів — російського, українського і білоруського» лишається в Російській Федерації канонічною історичною схемою.

Варто нагадати, що саме завдяки концепції «спільної колиски» Росія привласнила стародавню Українську державу, її писемну спадщину і навіть її назву, замінивши первісне наймення росіян «московити» на дивне прикметникове утворення «русскіє».

Натомість для українців і білорусів «колиска трьох братніх народів» загрожує перетворитися на труну, бо один з «братніх народів», подібно до клептопаразитичного птаха, робить усе, щоб викинути з гнізда його справжніх господарів і посісти їхнє місце.

Претензії Росії на Київську Русь обґрунтовувала спеціальна лінгвістична теорія походження мов «трьох братніх

народів». Її творцем був російський мовознавець Олексій Шахматов. Згідно з його концепцією, російська, українська і білоруська мови певний період існували у формі єдиної спільної мови (у російській термінології — «общерусского языка»). Як самостійні мови вони буцімто сформувалися уже після розпаду цієї спільної мови лише у XII–XIV століттях.

Аргументація Шахматова була доволі плутаною. У час своєї появи вона спричинила дискусію і її прийняли далеко не всі вчені. Однак ті переваги, які теорія надавала для виправдання російських претензій на Київську Русь, повною мірою використав совєтський тоталітаризм. Більшовики впровадили схему Шахматова як догму в усі гуманітарні науки. Концепція єдиного для українців, росіян і білорусів «общерусского языка», яка фактично продовжила втілення імперського проєкту формування «триєдиного російського народу», стала ефективним інструментом зросійщення й винародовлення українців і білорусів з перспективою остаточного їх розчинення у російській етнічній спільноті.

Показово, що в російській вікіпедії назву «Київська Русь» замінили на «Древнерусское государство», а стаття «древнерусский язык» тлумачить цю мову відповідно до концепції Шахматова як мову східних слов'ян, що є «спільним предком білоруської, російської та української мов». Порушуючи принцип енциклопедичної об'єктивності, російська вікіпедія не наводить іншу теорію, яка спростовує існування такої спільної східнослов'янської мови.

Хиткість теоретичних побудов Шахматова і помилковість його висновків довів Юрій Шевельов у дослідженнях з історії слов'янських мов, які завершилися його фундаментальною працею «Історична фонологія української мови», що була опублікована англійською мовою у Гайдельберзі в 1979 році.

Видатний славіст на основі дослідження писемних пам'яток і діалектних фактів спростував теорію про існу-

вання єдиної мови східних слов'ян у середньовічний період і довів, що українська мова, як і інші слов'янські мови, почала формуватися як окреме мовне утворення безпосередньо із спільнослов'янської після її розпаду у VI–VII століттях.

На це фундаментальне дослідження Шевельов витратив чимало років своєї плідної наукової діяльності в еміграції. Попри те, що вченому належить багато досліджень у різних галузях філології, саме цю працю він вважав найважливішою справою свого життя.

Близька приятелька Юрія Володимировича Оксана Соловей згадувала: «Колись давно, коли ще незрушно стояла глуха стіна між еміґрацією й Батьківщиною, Юрій Володимирович промовив: "Те, що Грушевський зробив для української історії, я зробив для української мови"».

Дослідження з історії української мови зробили видатного славіста персоною нон ґрата в Совєтському Союзі. На батьківщині функціонери від мовознавства обкидали його ім'я, що на той час уже здобуло високий авторитет у колах зарубіжної славістики, брутальними лайками — «фашистський прихвостень», «гітлерівський прихвостень», «український буржуазний націоналіст».

Єдиною підставою для таких звинувачень були публікації Шевельова в харківських виданнях «Нова Україна» та «Український засів» у 1941–1943 роках. Жодних доказів колаборантства його науково-популярні статті з різних питань українського мовознавства та літературознавства не містили, але, оскільки ці видання у радянський час перебували у закритих спецхранах, перевірити слушність обвинувачень ніхто не міг.

Нині завдяки зусиллям харківського мовознавця Сергія Вакуленка та його учениці Катерини Каруник, які розшукали в архівах й оприлюднили у 2014 році згадані публікації Шевельова в книзі «Дорогою відрадянщення», кожен, хто цікавиться спадщиною Шевельова, має можливість ознайомитися з текстами, що спричинилися до паплюження його чесного імені.

Сергій Вакуленко у співпраці з Андрієм Даниленком здійснив також переклад «Історичної фонології української мови». Книга обсягом понад тисячу сторінок вийшла 2002 року в харківському видавництві «Акта».

Значення цієї праці для поширення правдивих знань про історію української мови важко переоцінити. «Книга рішуче відходить від деяких кліше і не вкладається до офіційно прописаної схеми, — писав Шевельов у передмові до неї. — Автор здає собі справу з того, що в наші дні провідна роль у ширенні певних наборів ідей належить атомовим бомбам, танкам, засобам пропаґанди та відвертому пристосовництву — як за доби Середньовіччя вона належала вогнищам інквізиції, пропаґанді та тому ж таки пристосовництву. І все ж хочеться вірити, що неперекручені факти й обґрунтовані думки зрештою вторують собі шлях» [1].

Листопад 2016 р.

[1] Шевельов Юрій. Історична фонологія української мови / пер. з англ. С. Вакуленка, А. Даниленка. Х. : Акта, 2002. С. 8.

«Русский мир» і «мовний закон» Ківалова–Колесніченка

В очікуванні рішення Конституційного Суду України щодо конституційності/неконституційності закону «Про засади державної мовної політики» Сергія Ківалова і Вадима Колесніченка варто нагадати передісторію й історію цього закону, яка почалася задовго до липня 2012 року.

Сценарій його підготовки й ухвалення вкотре продемонстрував уміння російських імперців вдаватися до обману тоді, коли вони не можуть перемогти опонентів у відкритому протистоянні.

Після провалу наполегливих спроб впровадити російську як другу державну російські політтехнологи почали інтенсивний пошук іншої законодавчої бази для продовження зросійщення й денаціоналізації українців у формально незалежній державі.

Таку базу їм вдалося знайти в Європейській хартії регіональних мов або мов меншин, прийнятій у Раді Європи 1992 року.

Звичайно, потрібна була неабияка шахрайська спритність і повна відсутність моральних засад, щоб скористатися європейським документом, призначеним захистити від вимирання мови, що мають малу кількість носіїв, для збереження й посилення позицій російської мови в Україні, де впродовж кількох століть імперія намагалася маргіналізу-

вати українську мову, щоб довести чисельність її носіїв до критичної межі.

Процедура ратифікації хартії у Верховній Раді супроводжувалася боротьбою між національно-демократичними та проросійськими групами депутатського корпусу.

Після першої спроби її ратифікації в грудні 1999 року Конституційний Суд України кваліфікував прийняті зобов'язання як неконституційні і відхилив відповідний законопроєкт. Проте за повторної спроби «п'ятій колоні» вдалося здобути перемогу: Верховна Рада ухвалила 15 травня 2003 року закон про ратифікацію хартії у версії, підготовленій російськими політтехнологами [1].

До списку мов, на які мають поширюватися положення хартії, внесено 13 мов національних меншин, серед яких фігурує й російська мова. Уже цей перелік, значно довший, ніж у ратифікаційних документах інших країн, суперечив призначенню хартії, оскільки в ньому лише кримськотатарська й гагаузька мови мали право бути об'єктами її захисту.

Маніпулятивне використання хартії полягало у впровадженні в мовне законодавство поняття «регіональна мова», статус якої, згідно з положеннями прийнятого документа, передбачав широкі права на вживання в офіційній документації, освіті, судочинстві, засобах масової інформації, що фактично дорівнює функціям державної мови.

Мета, з якою хартію ратифікували в Україні, стала очевидною у 2006 році, коли Віктор Янукович був Прем'єр-міністром і головою Партії регіонів. Тоді низка обласних і міських рад, у складі яких переважали регіонали, прийняли з посиланням на хартію рішення про надання російській мові статусу регіональної на своїх територіях. Такі рішення ухвалили Донецька, Запорізька, Луганська, Харківська, Миколаївська обласні ради, а також міські ради Харкова, Севастополя, Дніпропетровська, Донецька і Луганська.

---

[1] Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин : Закон України від 15 травня 2003 року № 802-IV. *База даних «Законодавство України» Верховної Ради України.* URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/802-15 (дата звернення: 05.11.2016).

З текстів рішень було очевидним, що в такий спосіб функції державної мови на цих територіях переходять до російської. Понад те, документи містили формулювання, які свідчили, що депутати — регіонали й комуністи — не залишали українській мові, а відповідно й українцям, місця на їхній власній землі. На підтвердження наведемо перший абзац тексту рішення Луганської обласної ради п'ятого скликання від 25 квітня 2006 року:

«Згідно з інформацією Головного управління статистики в Луганській області (за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року) 91 % жителів Луганської області вважають рідною російську мову й вільно нею володіють, з них 38 % є росіянами за національністю та вважають російську мову рідною, 31 % — представники інших національностей, але вказали у якості рідної російську мову, 22 % — окрім рідної мови вільно володіє російською» [1].

Як бачимо, українців, які становлять найчисельніший етнос Луганщини, у цьому документі взагалі не згадано, а зараховано до 31 % представників інших націй, хоча Луганську область важко назвати поліетнічною. Натомість наголошено на присутності великої групи росіян.

Хоча в тому самому році прокуратура скасувала більшість зазначених рішень, боротьба «русского мира» за законодавче закріплення за російською функцій державної з перспективою витіснення української з більшої частини території України знову активізувалась у 2010 році, коли Янукович став Президентом.

Невдовзі після інавгурації Янукович під час зустрічі з делегацією «Міжнародної ради російських співвітчизників» 27 травня 2010 року пообіцяв «співвітчизникам», що російська мова «посяде належне місце в житті нашого суспільства»: «Мы последовательно будем воплощать в Украине европейские ценности относительно защиты прав

[1] Про заходи із забезпечення реалізації положень Указу Президента України від 07.04.2006 № 295/2006 щодо російської мови на території Луганської області. Donbass.NAME. URL: http://donbass.name/2213-shhodo-rosijskoyi-movi-na-teritoriyi-luganskoyi.html (дата звернення: 05.11.2016).

человека, в том числе — и в языковой политике. За основу мы берем Европейскую хартию региональных языков или языков меньшинств... Мы уже подготовили ряд законопроектов, которые будут последовательно внесены на рассмотрение Верховной Рады. После их принятия русский язык, который является родным для многих граждан Украины, займет надлежащее место в жизни нашего общества» [1].

Уже 7 вересня того самого року обіцянка Януковича була виконана. Голова фракції Партії регіонів Олександр Єфремов, голова фракції Комуністичної партії Петро Симоненко та член Блоку Литвина Сергій Гриневецький зареєстрували у Верховній Раді законопроєкт № 1015-3 «Про мови в Україні» [2].

Загальні положення законопроєкту містили визначення, позичені з совєтської риторики щодо «гармонійної російсько-української двомовності», але реальною загрозою новітнього потужного зросійщення країни була впроваджена норма, згідно з якою для надання мові статусу регіональної достатньо, щоб її носії становили 10 % населення відповідної області, міста чи району. Це означало, що російська мова буде визначена регіональною на всій території країни і матиме становище, рівне з державною українською. Зауважимо, що жоден європейський документ, який регулює вживання мов на певній території, з Європейською хартією регіональних мов або мов меншин включно, такої норми не передбачає.

За ініціативою тодішнього Голови Верховної Ради Володимира Литвина законопроєкт «Про мови в Україні» було подано на експертизу до наукових установ. Усі інституції, які його розглядали, а саме: Інститут української мови НАН України, Інститут політичних і етнонаціональ-

[1] Янукович обещал позаботиться о комфорте российских соотечественников. *УНІАН*. 2010. 27 травня. URL: http://www.unian.net/politics/362125-yanukovich-obeschal-pozabotitsya-o-komforte-rossiyskih-sootechestvennikov.html (дата звернення: 05.11.2016).

[2] Єфремов, Симоненко й Гриневецький пропонують Раді визначити порядок використання мов в Україні. *Українські новини*. 2010. 7 вересня. URL: http://ukranews.com/ua/news/55729-yefremov-symonenko-y-gryneveckyy-proponuyut-radi-vyznachyty-poryadok-vykorystannya-mov-v-ukraini (дата звернення: 05.11.2016).

них досліджень НАН України, Вчена рада Національного університету «Києво-Могилянська академія» — визнали невідповідність законопроєкту Конституції України. У результаті його відхилив Верховний Суд України і зняла з розгляду Верховна Рада.

Однак і ця поразка не зупинила російський наступ на українську мову. Перечекавши певний час, той же законопроєкт під іншою назвою «Про засади державної мовної політики» подали 7 лютого 2012 року на розгляд Верховної Ради Сергій Ківалов і Вадим Колесніченко.

Фактично це той самий документ, що й законопроєкт «Про мови в Україні». Незначні зміни не вплинули на зміст основних його положень, зокрема було запропоновано ту ж норму — 10 % — для визначення мови регіональною.

Попри заперечення Комітету з культури і духовності та протестні мітинги громадськості, що відбулися по всій країні, 3 липня 2012 року закон Ківалова–Колесніченка було поспіхом ухвалено у Верховній Раді з численними порушеннями процедури.

23 лютого 2014 року Верховна Рада скасувала Закон України «Про засади державної мовної політики», але відповідне рішення не підписав тодішній виконувач обов'язків Президента Турчинов.

Отже, те, що закон «Про засади державної мовної політики» запровадили за підтримки Януковича його поплічники — тодішній головний комуніст, два сепаратисти, один з яких нині прийняв російське громадянство, а другий перебуває під слідством, а також одіозний одеський суддя, засвідчує лише одне: Янукович утік, але справа його живе. А чи перемагає — вирішить Конституційний Суд України.

Листопад 2016 р.

Бандерофобія в російській пропаганді: історія і сучасність

Збройну агресію Росії проти України супроводжує інформаційна війна, у зв'язку з чим важливо висвітлювати маніпулятивні мовні засоби, за допомогою яких російська пропаганда фальшує реальність, створюючи хибну картину світу.

Заслуговує на увагу, зокрема, інтенсивне використання в російських ЗМІ слова «бандерівці» для конструювання ворожого образу українців. Ця назва часто фігурує поряд із визначенням «фашисти». Але якщо останнє давно вже втратило свій первісний зв'язок з італійським політичним рухом і вживається як загальна назва сил, ворожих до «прогресивного людства», то слово «бандерівці» зберігає своє походження від прізвища Степана Бандери як назва його послідовників у повстанській боротьбі в Західній Україні.

Оперуючи словами «бандерівці» і «київська хунта», російські пропагандисти прагнуть переконати своє населення та зовнішній світ у тому, що нинішня влада в Україні представляє не більшість народу, а лише одну його групу, яка нібито незаконними насильницькими діями захопила владу.

Смисловий акцент на назві «бандерівці» як груповій увиразнює протиставне пропагандивне означення донбаських колаборантів словом «ополченцы». У російській

мові слово «ополчение» має таке тлумачення: «військове формування, створене в умовах воєнного часу на допомогу регулярній армії з цивільних осіб, звільнених від дійсної військової служби, на добровільних началах» і часто вживається у сполученні зі словом «народний» — «народное ополчение». Як бачимо, у слові «ополченец» домінує значення «всенародності» й «добровільності» військового формування.

У такий спосіб російська риторика перелицьовує реальну картину російсько-української війни, приписуючи маргінальній групі колаборантів Донбасу всенародне представництво, тоді як подіям Революції гідності і українській владі, обраній більшістю у демократично проведених виборах, відмовляє у легітимності.

Є ще одна мотивація посиленої експлуатації назви «бандерівці» для визначення ворожої до Росії групи українців. Пов'язана вона із збереженням у масовій свідомості росіян стереотипного образу західноукраїнських повстанців, створеного радянським агітпропом.

Кремлю довелося докласти величезних зусиль для придушення повстанського руху у західних областях України, приєднаних до УРСР у 1939 році. Станіслав Кульчицький зазначає, що згідно із безпрецедентною за масштабами акцією, яка дістала назву «великої блокади», в Західній Україні у січні–квітні 1946 року було розміщено понад 3500 гарнізонів регулярних військ, не враховуючи завжди присутніх військ НКВС, а також 3593 гарнізони, сформовані з бійців винищувальних батальйонів [1]. Проте й блокада не зламала опір повстанців. Органам МДБ і МВС довелося застосовувати різні методи боротьби для придушення визвольного руху. Так, щоб скомпрометувати повстанців в очах місцевого населення, яке співчувало їм, каральні органи створювали спеціальні агентурно-бойові групи, що

[1] Кульчицький Станіслав. Протистояння українських націоналістів і радянської влади у повоєнний період. *Українське життя в Севастополі.* URL: http://ukrlife.org/main/evshan/upa_naukovo.htm (дата звернення: 25.12.2016).

під виглядом повстанців грабували людей, палили садиби, знищували худобу, ґвалтували. Запекла боротьба тривала до середини 1950-х років.

Поряд зі збройною боротьбою радянська влада застосовувала всю потугу свого пропагандивного апарату для паплюження західноукраїнського повстанського руху, щоб заблокувати вплив його визвольних ідей на українців інших областей УРСР.

У перші повоєнні роки радянська пропаганда за інерцією називала повстанців «українсько-німецькими націоналістами». Але згодом це визначення замінили номінацією «бандерівці», що первісно мала значення «член фракції ОУН, а від 1941 р. — підпільної організації, очолюваної С. Бандерою» [1].

Бандерівці увійшли до списку ворогів радянської влади, прояви ненависті до яких сягали найвищого градуса. У засобах масової інформації згадки про бандерівців фігурували тільки у супроводі найбрутальніших лайок. В агітаційній публіцистиці їх зображували як звірів у людській подобі. Достатньо навести лише назви творів Юрія Мельничука, який спеціалізувався на паплюженні вояків ОУН-УПА: «Коли кров холоне в жилах» (1960), «Плем'я упирів» (1962). Такі твори видавали величезними накладами, відповідні цитати фіксували у словниках.

Постійне інтенсивне огидження образу бандерівців у засобах масової інформації, у літературі й кіно зробило свою справу. Воно спричинило вкрай негативне явище галичанофобії, світоглядного відчуження населення інших областей, особливо південних і східних, від земляків із Західної України. Токсична пропаганда мала наслідком асоціативне перенесення колективного найменування «бандерівці» (часто у фонетично змінених у російській мові розмовних формах «бендеровец», «бендера») із спотвореними семантичними конотаціями на всю західноукраїнську людність.

---

[1] Енциклопедія українознавства. Словникова частина. Париж; Нью-Йорк, 1955. Т. 1. URL: http://litopys.org.ua/encycl/euii009.htm (дата звернення: 25.12.2016).

У такий спосіб маніпулятивній радянській пропаганді вдалося сформувати в масовій свідомості росіян і російськомовного населення УРСР, особливо в найбільш зрусифікованих південних і східних областях, сприйняття західних українців, або «западенців», як їх називали в російському розмовному слововжитку, як відчуженої від решти людності УРСР регіональної групи.

Влучну характеристику явища «бандерофобії» в російській свідомості дав свого часу Ігор Лосєв. Як зазначає культуролог, це явище належить до фундаментальних, базових конструкцій російської ментальності в її ставленні до України та українців, що має мало спільного з бандерівщиною як реальним феноменом української історії. «Образ "бандєровца" в російській свідомості, — пише Ігор Лосєв, — майже повністю збігається з образом галичанина, який сприймається як західний, католицький, чужий решті України тип, як спокусник "проросійського" за визначенням українського народу. Галичани абсолютно суперечать усім російським догмам щодо України, що викликає обурення й ворожість більшості російського загалу. Західні українці виявилися твердішим і непоступливішим людським матеріалом, ніж їхні східні брати, яким політичні умови не давали можливості перейти від стадії етнографічної маси до стадії нації» [1].

Варто зазначити, що в російській мові слово «бандеровец» іноді має узагальнене значення «українець» [2], а в колах російських політиків можна зустріти перенесення збірної номінації «бандеровщина» на всю Україну.

Так, Костянтин Затулін, депутат Держдуми кількох скликань, директор Інституту країн СНД, обурюючись фактом ратифікації 25 грудня 1998 року в Думі Договору

---

[1] Лосєв Ігор. Явище «бандерофобії» в російській свідомості. *Цензор.нет.* 2007. 31 травня. URL: http://censor.net.ua/forum/363657/gor_losv_yavische_quotbanderofobquot_v_rosyiskyi_svdomost (дата звернення: 25.12.2016).

[2] Карп'як Олег. Вата з укропом: мова політичних мемів. *BBC News Україна.* 2014. 8 серпня. URL: http://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/2014/08/140807_new_words_ko (дата звернення: 25.12.2016).

про дружбу, співробітництво і партнерство між Росією і Україною, на своєму офіційному сайті писав: «Не "братня слов'янська держава", а політично у найвищий спосіб організована бандерівщина — ось що за пташеня вилупилося на наших очах з Української Радянської Соціалістичної Республіки. Не бачить цього лише сліпий. А бандерівець — не брат росіянину!» [1]

Таким чином, сучасна бандерофобія в російських засобах масової інформації має всі ознаки свого генетичного зв'язку з радянським дискурсом ненависті, заснованим на великій брехні.

Грудень 2016 р.

---

[1] Российско-украинский договор: обман века. *Официальный сайт Константина Затулина.* 1999. 26 січня. URL: http://zatulin.ru/rossijsko-ukrainskij-dogovor-obman-veka/ (дата звернення: 25.12.2016).

Захист російської чи наступ на українську?

Поки на Донбасі українці захищають нашу землю від наступу «русского мира», група нардепів наполегливо намагається просувати «русский мир» вглиб України.

26 грудня 2016 року народний депутат від «Опозиційного блоку» Євгеній Балицький зареєстрував у Верховній Раді законопроєкт про забезпечення державної підтримки заходів з розвитку, популяризації та захисту російської мови.

Підготовчим етапом до появи цього законопроєкту був форум, проведений у Верховній Раді у вересні 2016 року, на якому депутати обговорювали способи захисту російської мови на території України і потребу надання їй особливого статусу. Форум прийняв резолюцію про те, що Україна — білінгвальна країна [1]. Проте, як свідчить інформація про перебіг обговорення, депутати переймалися головним чином проблемами захисту однієї мови — російської — від уявного наступу української. Так, депутат від «Народного фронту» Олександр Кірш повторив безпідставне пояснення причини російського вторгнення на Донбас «неграмотно поправленим законом про мови»,

[1] На форуме в Верховной Раде призвали защищать русский язык в Украине. *Голос.ua.* 2016. 23 вересня. URL: http://ru.golos.ua/suspilstvo/na_forume_v_verhovnoy_rade_prizvali_zaschischat_russkiy_yazyik_v_ukraine_1116 (дата звернення: 23.12.2016).

а депутат від «Опозиційного блоку» Олександр Нечаєв основну причину російської окупації Криму вбачав у «нав'язуванні української мови», тоді як у Криму, на його переконання, «завжди говорили російською». Цікаво було б знати, чи нагадав хтось на форумі Нечаєву, що півострів масово заговорив російською не так і давно, у 1944 році, та ще й після проведеної там сталінським режимом насильницької етнічної чистки. Варто було б пояснити забудькуватому нардепу й те, що кілька українських шкіл, відкритих у Криму в часи незалежності, на тлі сотень російських шкіл нав'язуванням державної мови аж ніяк не назвеш. Як і жодної конкуренції не складала єдина українська газета десяткам російських газет, серед яких було чимало відверто українофобних видань.

Інформацію про законотворчу ініціативу депутата Балицького подала 3 січня російська газета «Известия» під назвою «В январе Украина возьмется за русский язык» [1]. Як зазначено в публікації, законопроєкт Балицького про забезпечення державної підтримки заходів з розвитку, популяризації та захисту російської мови підтримали депутати Яків Безбах, Тетяна Бахтєєва і Євгеній Мураєв. Газета публікує і стислі інтерв'ю з ними.

За словами Євгенія Балицького, його спонукали виступити на захист російської мови дії української влади, яка буцімто забороняє вживання російської мови в ЗМІ, обмежує російськомовний контент на радіо, телебаченні, в кіно. Така політика, на думку нардепа, веде до конфронтації, а він з однодумцями «виступає послідовно за мир. Нова влада приходить і йде собі, а росіяни й українці завжди будуть братніми народами».

Євгеній Мураєв поділяє стурбованість Балицького впровадженням квот для українських пісень на радіо (нагадаємо, що зазначена квота становить не менше 35 % ефірного часу).

---

[1] В январе 2017 года Украина возьмется за русский язык. *Известия*. 2017. 3 січня. URL: http://izvestia.ru/news/655310 (дата звернення: 05.01.2017).

Тетяна Бахтєєва, як і колеги, незадоволена українською владою, бо ж «за всі роки незалежності України жодної підтримки російської мови не здійснювалося». Таку несправедливість, на її думку, треба негайно виправити, бо інакше ми не будемо демократичною країною. На підтвердження Бахтєєва наводить традиційні вже для захисників російської мови в Україні приклади Швейцарії і Канади, лише останню чомусь нагороджує аж п'ятьма державними мовами, хоча в цій державі поки що є дві державні мови, та й з тим вона має великі проблеми. «Ми йдемо в демократію, — заявляє депутатка "Известиям", — так давайте також людям рота не затикати. Сьогодні ми повинні об'єднатися, щоб негайно закінчилась ця непотрібна війна на нашій території».

Ось такий простий рецепт завершення війни на Сході країни пропонує нам Бахтєєва: якщо всі захисники російської мови об'єднаються і примусять законодавчо утвердити її панування на території України, то війна негайно закінчиться.

Голосування за законопроєкт Балицького заплановано на початок цього року. У Москві, безперечно, пильно стежитимуть за його просуванням. Ось тільки опікування «розвитком російської мови» з боку українських нардепів навряд чи схвалять, бо ж Росія помічників у цій справі не потребує — своїх фахівців та інституцій, що відстежують розвиток російської мови, там цілком достатньо.

А от зусилля депутатів з популяризації й захисту їхньої мови, звичайно ж, оцінять високо. І якщо «миротворці» Балицький і К° добре виконають свою роботу, то Росія зможе безперешкодно запустити в Україну «вежливых людей с вежливым взглядом», які будуть «просто стоять вежливо рядом». І українці погодяться, що вони з росіянами — один народ. Бо як же інакше. Адже «вежливые люди» приходять не просто так. Вони ще й «просто оружие вежливо носят».

Січень 2017 р.

Мовні законопроєкти. Привид «насильницької українізації»

Зареєстровані у Верховній Раді наприкінці грудня — на початку січня 2017 року три мовні законопроєкти активно обговорюють у мережах.

Одні радіють, що в разі прийняття одного з них українська мова нарешті отримає реальний, а не декларативний статус державної, інші вважають, що мовне питання не на часі, бо поглибить розкол суспільства. Є й такі, хто вбачає у законопроєктах «насильницьку українізацію».

Саме так розцінює подані проєкти з мовного законодавства Інна Богословська [1], яка у своєму блозі на «Українській правді» написала, що прийняття котрогось із них матиме згубні наслідки — від України відколються цілі регіони, особливо ті, в яких компактно проживають національні меншини на кордоні з іншими державами — Закарпаття, Бессарабія, Буковина. На мешканців окупованих територій «виллються тонни пропаганди» (лиш не зрозуміло, чию пропаганду має на увазі Богословська, — Росії чи України).

Інна Германівна дає й чіткі рекомендації, які, на її думку, допоможуть розв'язати наші мовні проблеми без конфліктів і «насильницької українізації».

[1] Інна Богословська. Яка мовна політика потрібна Україні? *Українська правда.* 2017. 24 січня. URL: http://blogs.pravda.com.ua/authors/bogoslovska/588758c58fb03/ (дата звернення: 25.01.2017).

Українську мову, пише народний депутат, треба «не захищати, а розвивати. Це мова національної ідентифікації, мова унікальної культури, мова самовираження. Нам треба створити нову сучасну українську мову».

Що ж до російської мови рекомендації Інни Богословської такі: її треба «не забороняти, а давати нею користуватися. Це мова переходу від пострадянського у новий світ».

Отже, Богословська упевнена, що вести нас у цей новий світ здатна лише російська мова. Українська для цієї мети не підходить. Вона відстала, потребує розвитку, й узагалі її треба замінити «новою українською мовою». Виникає питання: чому ж ця мова така негодяща, якщо це мова унікальної культури, бо ж високий рівень культурного розвитку означає такий самий рівень мови, якою вона створена? Не зрозуміло з допису депутатки й інше: чому прикордонні райони України, де компактно проживають національні меншини, відділяться внаслідок українізації, а нинішнє зросійщення такої загрози не становить. Однак певна алогічність мислення часом властива і народним обранцям.

Зауважимо, що вживання терміна «насильницька українізація» щодо будь-яких спроб розширити функції державної мови не має жодних підстав. Насильницьким впровадження національної мови вважають у тих випадках, коли держава регламентує мовну поведінку людей у приватній сфері, як це було за режиму Фра́нко в Іспанії, коли ніякою іншою мовою, крім іспанської, не можна було спілкуватися не лише в публічних сферах, ай у приватному житті — у родині, у колі друзів, на святковій вечірці. Натомість жоден з поданих законопроєктів таких обмежень не містить, зокрема у статті другій законопроєкту «Про державну мову» чітко зазначено: «Дія цього Закону не поширюється на сферу приватного спілкування та здійснення релігійних обрядів» [1].

---

[1] Про державну мову : проєкт Закону від 19 січня 2017 року № 5670. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України.* URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60953 (дата звернення: 25.01.2017).

Варто звернути увагу на міркування, які висловив у своєму блозі Олексій Панич, доктор філософських наук, професор, член наглядової ради Національної суспільної телерадіокомпанії [1].

Він також вбачає насильство у нормах законопроєкту «Про державну мову», але у трактуванні загроз радикальніший за Богословську. На думку науковця, обов'язкове впровадження української мови в адміністративне управління, освіту всіх рівнів, у засоби масової інформації, науку і культуру — це не що інше, як практика тоталітаризму.

«Найбільш неконструктивна позиція у майбутніх дискусіях, — пише Олексій Панич на своїй сторінці у фейсбуці, — це саме прагнення розв'язати "мовне питання" в Україні одним законом раз і назавжди. Ідея "остаточного розв'язання мовного питання" насправді є, на свій кшталт, не менш руйнівною та шкідливою, ніж сумнозвісна ідея "остаточного розв'язання єврейського питання"... Російська імперія свого часу прагнула "остаточно розв'язати питання української мови". І хіба це їй вдалося?» [2]

Але хіба не прагнула того самого Радянська імперія — спадкоємиця Російської? І хіба не досягла вона чималих успіхів у своїй асиміляційній політиці? Адже нинішній розкол країни на україномовний Захід і російськомовний Схід — це результат проєкту створення єдиного «радянського народу», інтеграційну роль у якому виконувала російська мова.

Зросійщена, розщеплена російсько-українська ідентичність значної частини української людності — це той імперський спадок, який конче треба подолати, щоб збудувати справді незалежну державу. Ніхто не збирається примусити всіх враз перейти з російської мови на українську, як це спе-

---

[1] Олексій Панич Мово$*@ч виходить на новий рівень, або «заставь дурака Богу молиться». *ДетекторМедіа*. 2017. 23 січня. URL: http://detector.media/blogs/article/122483/2017-01-23-movoch-vikhodit-na-novu-riven-abo-zastav-duraka-bogu-molitsya/ (дата звернення: 24.01.2017).

[2] URL: https://www.facebook.com/oleksiy.panych/posts/ 118913370453 7838 (дата звернення: 24.01.2017).

кулятивно трактують прибічники «русского мира». Але абсолютно необхідно ввести українську мову в освіту всіх рівнів на всій території країни, забезпечивши національним меншинам право на вивчення своєї мови, але не замість державної, а поряд з нею. Лише тоді нинішня молодь і наступні покоління любитимуть українську мову і створену нею культуру так, як люблять поляки польську мову, литовці — литовську, німці — німецьку, французи — французьку.

Найбільше кпинів Олексія Панича та інших користувачів соцмереж спричинює та стаття законопроєкту, де йдеться про створення інституцій з контрольними функціями — Національної комісії зі стандартів української мови, Центру української мови, служби мовних інспекторів. У цій статті філософ вбачає намір авторів проєкту будувати «тоталітарну поліцейську державу». Але такі інституції, зокрема і службу мовної інспекції, у перші ж роки незалежності створили в Литві, Латвії та Естонії. І нині ці країни є членами Європейського Союзу. Натомість в Україні відсутність інституцій, наділених функціями контролю за виконанням статті 10 Конституції, призвела до ігнорування державного статусу української мови у багатьох сферах суспільного життя.

Найбільшу небезпеку для майбутнього нашої держави становить нинішнє поширення російської мови в системі вищої освіти, зокрема в університетах Харкова, Одеси, Дніпра та інших міст, тенденції до витіснення української мови навіть із шкільної освіти там, де керівні посади обіймають «перефарбовані» регіонали, а також домінування російської масової культури на телеканалах, належних олігархам.

Микола Княжицький, голова Комітету з питань культури і духовності Верховної Ради України, де буде розглянуто всі три законопроєкти, стосовно загрози розколу суспільства зауважив: «Але треба розуміти, що певний розкол буде, бо є багато людей в Україні, які не люблять української мови і не хочуть, щоб вона була державною. З цими

людьми розкол буде. Проте з тими, хто є патріотами України, але мають різні погляди на час та способи втілення законодавства, треба шукати порозуміння» [1].

Безперечно, більшість в Україні становить спільнота, яка хоче, щоб українська мова була державною не лише на папері і щоб країною керували люди, які її люблять і говорять нею не тільки перед телевізійними камерами. Лишається сподіватися, що таких виявиться більше і серед депутатів під час голосування за законопроєкт, який утвердить реальний статус української мови як державної.

Січень 2017 р.

[1] Мовні інтриги. Нардепи та експерти розповіли про законопроєкти, які спричинили баталії у мережі. *ТСН.ua*. 2017. 23 січня. URL: https://tsn.ua/politika/movni-intrigi-nardepi-ta-eksperti-rozpovili-pro-zakonoproekti-yaki-sprichinili-bataliyi-u-merezhi-868079.html (дата звернення: 25.01.2017).

Українка в чорному дзеркалі телевізійних інтерпретацій

радянський час, попри офіційно проголошену рівність усіх національностей, пропаганда постійно переконувала населення, що одна з них «найрівніша». Російська мова й культура в усіх політичних і публіцистичних контекстах фігурували з епітетом «велика»: «велика російська мова» і «велика російська культура». Усі інші народи СРСР були «меншими братами», і їхні культури мали можливість існувати й розвиватися лише завдяки «дружній» підтримці та «благотворному» впливові «великого російського народу».

Євген Гуцало в останній своїй статті з циклу «Ментальність орди», полемізуючи з Дмитром Лихачовим, навів такий фрагмент з його розвідки «Заметки о русском»: «Национализм — это проявление слабости нации, а не ее силы. Заражаются национализмом по большей части слабые народы, пытающиеся сохранить себя с помощью националистических чувств и идеологии. Но великий народ, народ со своей большой культурой, со своими национальными традициями, обязан быть добрым, особенно если с ним соединена судьба малого народа. Великий народ должен помогать малому сохранить себя, свой язык, свою культуру».

Цілком резонно Гуцало ставив Лихачову запитання: «А хто його назвав великим,

може, оті "малі", чи він сам себе назвав? І чому це так завжди виходило, що там, де появлявся російський народ, інші неодмінно ставали малими, а в кращому випадку — молодшими братами, але статус молодшого брата ніяк не рятував становище? Тобто — й молодший брат неодмінно підлягав русифікації» [1].

Як Росія «допомогла» українцям зберегти себе і свою мову, нині добре відомо. Можна лише подивуватися силі нашої культури, яка змогла вистояти після тих тотальних погромів, що їх український народ зазнав у XX столітті. Адже кожен короткочасний період інтенсивного творення культурного простору на основі своєї мови і традицій закінчувався ініційованим Москвою знищенням творчої еліти нації. Червоним терором перервано українське відродження 1920-х років, репресіями знищено культурницький рух опору 1960-х років.

Після звільнення від комуно-імперського диктату гостро постало питання дерусифікації інформаційно-культурного простору України, що передбачало поширення у зросійщених середовищах великих міст української культури в розмаїтих формах і жанрах, орієнтованих на різні смаки й рівень сприйняття.

Ще в перші свої приїзди до України Юрій Шевельов звертав увагу на те, що сучасну національну культуру слід трактувати як багатоповерхову споруду, наповнену не лише високими зразками елітарного мистецтва, а й розмаїтими розважальними жанрами масової культури, де кожен глядач або читач обирає той поверх, який відповідає його вподобанням.

Україна багата на талановитих людей, тож формування структурованої конструкції української культури на нових демократичних засадах активно розпочалось у першій половині 1990-х років: з'явились українські телефільми, повністю українськомовний телеканал ICTV, серіал «Роксолана», фестивалі української музики, зокрема «Червона

---

[1] Остання незавершена стаття Євгена Гуцала. *Наша парафія*. 2015. 3 березня. URL: https://parafia.org.ua/biblioteka/statti/evhen-hutsalo-mentalnist-ordy/ostannya-nezavershena-stattya-evhena-hutsala/ (дата звернення: 03.02.2017).

рута», телепрограма «Територія А», яка сприяла популярності україномовних співаків і гуртів, з'явилися різножанрові літературні твори та багато інших обнадійливих явищ. Заповідалося на створення й розширення культурної реальності на своїй питомій базі.

Однак проросійські сили — і зовнішні, і внутрішні — не могли допустити зміни вектора мовно-культурного розвитку України, який повертає нашій спільноті міцні зв'язки зі своєю культурою, що, відповідно, формує чітку національну ідентичність на противагу прищепленому імперією комплексу меншовартості свого.

Уже з другої половини 90-х років, за президентства Леоніда Кучми, Росія повернула контроль над нашим інформаційно-культурним простором. Утворені в цей час олігархічні клани передусім прибрали до рук телевізійні канали, оскільки і сьогодні телевізія лишається найпотужнішим інструментом впливу на масову свідомість. Так, зять Кучми Віктор Пінчук став власником кількох телеканалів: СТБ, «Новий», ICTV, M1, M2.

В українській пресі й інтернет-виданнях чимало писали про орієнтацію телеканалів, належних олігархам, на «русский мир». Проведене у 2016 році громадським рухом «Простір свободи» дослідження показало, що, як і в попередні роки, на семи найрейтинговіших каналах України панує російська мова. Телевізійний ефір диктує моду на неї аудиторії всіх поколінь, починаючи з дітей [1].

У науковій літературі й медіях уже висвітлено маніпулятивні технології, які використовують у двомовних телевізійних передачах з метою приниження державної мови. Про це йдеться, зокрема, у багатьох виступах і публікаціях мовознавця Юрія Шевчука [2].

---

[1] Становище української мови в Україні в 2016 році: аналітичний огляд. URL: https://docs.google.com/document/d/1ScYcGPhLeu5Y7P8Cg1wOX1sk7lTqf3D9VhQBZgNRpac/edit (дата звернення: 05.02.2017).

[2] Юрій Шевчук: Мовна шизофренія — нова, потужна форма русифікації. *ZIK.UA*. 2015. 8 липня. URL: http://zik.ua/news/2015/07/08/yuriy_shevchuk_movna_shyzofreniya__nova_potuzhna_forma_rusyfikatsii_605587 (дата звернення: 05.02.2017).

Не менш згубний вплив на споживачів телевізійної продукції справляє також практика свідомої дискредитації українських класиків у деяких телевізійних передачах.

19 грудня 2016 року на СТБ одна з передач проєкту «Битва екстрасенсів» була присвячена Лесі Українці[1]. Анонс передачі звучав заманливо: «люди з надможливостями спробують розповісти про життя відомої української поетеси Лесі Українки те, що до цього часу було загадкою».

Дійство, що відбувалося у студії, немає сенсу детально переповідати, бо на здоровий глузд це було чистісіньким дурисвітством. У студії сиділи три жінки, а ведучий запрошував до них осіб, які вдавали з себе ясновидців. Під впливом аури принесеної з музею хустки Лесі Українки в ясновидців буцімто вселявся дух поетки.

Утім варто описати, яку ж загадкову інформацію про українського класика розповіли вдавані ясновидці любителям «Битви екстрасенсів». «Реінкарнований» образ переконував аудиторію в тому, що поетеса була наркоманкою (часом навіть доходило до передозування наркотиками); у дитячому віці зазнавала знущань з боку деспотичної матері, а в дорослому віці її не любили чоловіки, внаслідок чого Леся Українка набула нетрадиційної сексуальної орієнтації.

Жодної іншої інформації про поетку в передачі не було, хіба що крупним планом показали її портрет на грошах, очевидно, для кращої фіксації в пам'яті навіяного образу наркоманки і збоченки.

Ось такі «нові» знання з життя Лесі Українки отримали глядачі телеканалу СТБ. І це аж ніяк не спроба десакралізації, «олюднення» забронзовілого класика, як це часом підносять. Це безсоромне знелюднення образу, велика облуда з цілком свідомим прагненням принизити високу постать нашої культури. Подібні передачі свідчать про те, що наше телебачення досі лишається колоніальним і що таку продук-

---

[1] Битва екстрасенсів. Сезон 16-й. Випуск 12-й. *СТБ.ua*. 2016. 18 грудня. URL: https://bitva.stb.ua/ru/2016/12/18/ekstrasensy-rasskazali-shokiruyushhie-fakty-iz-zhizni-lesi-ukrainki/ (дата звернення: 05.02.2017).

цію створюють носії зверхньої імперської свідомості, які «зневажають все, що нам святе», як писала Леся Українка.

І чи зможе навіть талановитий педагог переконати школярів, у свідомість яких телеманіпулятори вкладають такий образ Лесі Українки, що вона — геніальна поетка, творчістю якої пишалася б найрозвиненіша література світу? Адже на таких каналах ми не побачимо ані вистав за її драмами, ані культурологічних передач про її поезію та драматургію.

Ліна Костенко свою блискучу статтю про Лесю Українку, в якій ішлося про фальшиві радянські інтерпретації її творчості, назвала «Геній в умовах заблокованої культури». Проте й нині, у формально незалежній державі, геній Лесі Українки лишається заблокованим у виході на широку аудиторію. І не тільки заблокованим, а й обкиданим брудом у чорному дзеркалі телевізійних ефірів, які чомусь вважають українськими.

Лютий 2017 р.

Війна мов: чи перейде українська в наступ?

ван Дзюба в одному з недавніх інтерв'ю згадує, як під час донецького Антимайдану місцеві жіночки несли транспарант з написом «Упразднить украинский язык за ненадобностью!». Жінки, очевидно, були твердо переконані у своїй правоті: якщо більшість мешканців Донецька говорить російською, то для чого їм нав'язують мову меншості?

Так само не вважала потрібною українську мову більшість населення Криму, де демографічну потужність російській мові забезпечила репресивна імперська політика Сталіна, у результаті якої кримські татари та інші національні меншини півострова були насильницьки депортовані, а на їхнє місце масово переселили росіян з території РСФСР. Таким чином, нинішню окупацію Росією Криму підготувала етнічна сталінська чистка, проведена понад 70 років тому.

Зросійщення промислових міст України, що почалося за доби індустріалізації 1930-х років і тривало до 1980-х, є одним з найтяжчих спадків імперської уніфікації, інструментом якої була російська мова.

Вважати ситуацію, що склалася, нормальною, — це данина запровадженій у радянський час тезі про «гармонійну російсько-українську двомовність», яку пропагував ідеолог русифікації мовознавець Іван Білодід.

Значно відповідніше визначив стосунки двох мов в Україні Юрій Шевельов: «мова у наступі» і «мова у відступі».

Відомо, що свобода вибору мови спілкування в міському комунікативному просторі — це фікція. Людина, яка хоче говорити українською в публічній комунікації зросійщеного міста, має до вибору лише дві стратегії мовної поведінки: або пристосуватися до оточення і перейти на російську, або ж протистояти диктатові середовища і зберігати вірність рідній мові. Повсякчас протистояти оточенню нелегко, тому більшість носіїв української мови, зокрема й тих, хто переїздить до великого міста з українськомовних сіл і містечок, у позародинному спілкуванні переходять на російську. Тож урбаністичні середовища досі лишаються потужними центрами русифікації й денаціоналізації українців.

Відповідність застосування мілітарної метафори до характеристики стосунків двох мов на території України переконливо підтверджує нинішнє загострення конфліктів на мовному ґрунті. Такі сюжети дедалі частіше з'являються в засобах масової інформації. Найбільше обурення в соціальних мережах спричинив нещодавній випадок у Дніпрі, коли продавчиня виштовхала з крамниці вдову вояка, загиблого в АТО, через те, що та звернулася до неї українською мовою [1].

Випадки вияву агресивної зневаги до державної мови, немислимі в будь-якій цивілізованій державі, в Україні не поодинокі.

І це реальний наслідок мовної політики нинішнього керівництва з його вірою в те, що двомовний принцип «Єдина країна. Единая страна» забезпечить «гармонійну» консолідацію країни.

Такі конфлікти підтверджують слушність оцінок експертів, які попереджали про загострення стосунків між двома різномовними групами в разі будь-якого підвищення статусу російської мови. Адже так зване російськомовне

---

[1] Поліція Дніпра порушила справу через інцидент зі вдовою бійця АТО. *Радіо Свобода.* 2017. 28 березня. URL: http://www.radiosvoboda.org/a/news/28396142.html (29.03.2017).

населення не є ментально та світоглядно однорідним. До нього належать як щирі патріоти України, так і її ненависники. І саме на підтримку тих, хто прагне «упразднить за ненадобностью» українську мову, а оскільки мова — це основа держави, то «упразднить» і саму державу, — розрахований досі чинний закон «Про засади державної мовної політики» Ківалова і Колесніченка, впроваджений Партією регіонів за президентства Януковича.

У цьому зв'язку необхідно ще раз наголосити на потребі українізації для подолання мовної, культурної та ментальної залежності від Росії, без чого наша держава лишатиметься хисткою спорудою без твердого фундаменту. Це неможливо зробити швидко, кавалерійським нападом. Потрібна копітка, наполеглива праця з впровадження мовного планування й контролю за його виконанням.

Порівняння нашої країни з тими, що розв'язували подібні проблеми, говорить не на нашу користь. Так, у Гельсінкі, де за час шведського панування фінська мова була витіснена з ужитку, за 20 років після початку впровадження своєї мови фінськомовні мешканці зрівнялися за кількістю зі шведськомовними. У подальшому фінляндизація країни успішно завершилася [1].

Вражаючим є досвід Ізраїлю, де досить швидко вдалося відродити у функції загальнодержавного засобу спілкування іврит — мову, яку тривалий час не вживали як розмовну. Суспільство, отже, мало виконувати одночасно два завдання — впроваджувати іврит і створювати розмовний побутовий лексикон.

В Україні ж за понад 20 років незалежності не відбулось ані значного кількісного збільшення україномовних груп у столиці, ані істотного послаблення панівних позицій російської мови на більшій частині території.

Успіх Ізраїлю і провал України в національній політиці зумовила одна, але дуже важлива для справи мовного пла-

---

[1] Ажнюк Б. Уроки двомовності: Фінляндія. *Державність української мови і мовний досвід світу*. К., 2000. С. 23.

нування обставина. Заснуванням Ізраїлю керувала сильна, відповідальна за свій народ еліта, яка хотіла, щоб після пережитих лихоліть він мав свою державу. В Україні такій еліті прийти до влади не вдалося. Проросійські імперські сили виявились сильнішими.

На жаль, і керівництво, обране після Революції гідності, не визнає потреби дерусифікації країни. Стає дедалі очевиднішим, що, попри тиск громадських активістів, Порошенко не планує скасувати закон Ківалова–Колесніченка, хоча для цього потрібен лише його підпис під відповідним рішенням Верховної Ради. Прихильність Президента до цього витвору русифікаторів Партії регіонів підтверджує нещодавно оприлюднена в «Україні молодій» інформація про заяву, яку він зробив французькому виданню "Le Figaro" ще в червні 2014 року. У цьому інтерв'ю Президент визнав рішення про позбавлення російської мови статусу регіональної, запровадженого в законі Ківалова–Колесніченка, помилковим і наголосив на тому, що такі ескапади ніколи не матимуть його схвалення [1].

Варто зауважити, що країна, виданню якої дав інтерв'ю Порошенко, не схвалила і не ратифікувала Європейську хартію регіональних мов і мов меншин, що її Ківалов і Колесніченко використали як базову для свого закону, хоча й із точністю до навпаки. У Франції цей європейський документ визнали таким, що суперечить Конституції Франції і загрожує цілісності держави. Різко негативну оцінку хартії дала політологиня Івон Больман у праці «Мовні війни в Європі», яка вийшла і в українському перекладі у видавництві «К.І.С.» у 2007 році.

За відсутності державної політики підтримки української мови цей обов'язок, як і в інших сферах суспільного життя, беруть на себе громадські організації та активісти. Вони засновують у містах мережу безкоштовних курсів української мови, розмовні клуби, провадять соціолінгвіс-

---

[1] Лебідь Наталія. «Матрьошки» наступають... *Україна молода*. 2017. 21 березня. URL: http://www.umoloda.kiev.ua/number/3136/180/109830/ (дата звернення: 25.03.2017).

тичні дослідження становища української мови в різних регіонах, домагаються через судові позови маркування українською мовою товарів, стежать за вживанням державної мови у сфері послуг. Під тиском громадських організацій Верховна Рада зареєструвала три мовних законопроєкти. Майбутнє покаже, чи вдасться патріотичній частині депутатського корпусу подолати опір керівництва й ухвалити закон «Про державну мову», де визначальною є вимога створення інституції з функціями контролю за виконанням мовного законодавства.

Березень 2017 р.

«Націоналізм» — слово, про яке сперечаємося

Атмосфера тотальної брехні, у якій продовжує жити сучасна Росія, отруює публічний простір не лише Криму й захоплених районів Донбасу, а і звільнених від окупації територій.

Свідчень цього багато. До них належить, наприклад, нещодавня заява депутата від «Опозиційного блоку» в Маріуполі Андрія Федая про нібито «утиски» російськомовних громадян з боку української влади [1].

З власних вражень перебування в Маріуполі у квітні цього року можу сказати, що російська мова тут панує і в міській комунікації, і в рекламі, і в місцевих ЗМІ, і на книжкових розкладках тощо. Українська мова не лише витіснена в ґетто, її нерідко сприймають як іноземну, та ще й як непотрібну іноземну: офіціантці в кав'ярні довелося перекласти слово «рахунок», бо вона його не розуміла, у службі таксі, почувши українську, здивовано запитали: «Вы звоните из Мариуполя?», на лекції в Приазовському державному технічному університеті на згадку про російську агресію можна було почути репліку із залу «Да кому нужна эта ваша Украина?».

Отака «двомовність» панує в Маріуполі, та це анітрохи не заважає місцевому депута-

[1] Фоторепортаж: Жителі Маріуполя вийшли на акцію «За єдність». *Радіо Свобода.* 2017. 30 квітня. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/photo/28460356.html (дата звернення: 03.05.2017).

тові повторювати на замовлення московських ЗМІ казку про «утиски» російськомовних в Україні.

Зрештою, мета і джерела впливу чергової активізації «захисту» російської мови з боку представників «Опоблоку» цілком очевидні.

Менш зрозумілою є позиція деяких українських гуманітаріїв, які вбачають загрозу націоналістичної диктатури в нинішніх вимогах науковців і громадських активістів прийняти врешті-решт мовний закон, який би припинив подальшу русифікацію країни і забезпечив українській мові її реальний, а не декларативний статус державної.

Аналогічні міркування щодо уявних небезпек націоналізму висловив, зокрема, філософ Сергій Дацюк у статті «Драма націоналістичного реваншу» [1].

Як вважає філософ, представники партій «Свобода» і «Правий сектор» нині почуваються ображеними. Попри те, що вони давно попереджали про російську загрозу, брали активну участь у революції і війні, очікуваних преференцій від цього вони не отримали, навіть лишилися поза Парламентом. Тож їхньою діяльністю нині керують негативні емоції — заздрість, зневага, підозра, ненависть, помста і реванш. «Звідси, — зазначає Сергій Дацюк, — масштабна дискусія щодо мови насправді означає дискусію щодо визнання чи невизнання негативних емоційно-настановчих орієнтацій націоналістів на реванш шляхом підозри, ненависті та помсти щодо росіян чи принаймні російськомовних. Найпростішим виходом багатьом українцям здається розв'язати конфлікт між Росією та Україною через переслідування російськомовних всередині України».

Схожі пояснення нинішніх дискусій про мову неправомірно обмежують коло їхніх ініціаторів і учасників представниками «Свободи» і «Правого сектора». Намагаючись висвітлити характер мовних дискусій, автор статті виявляє подиву гідну короткозорість, не помічаючи активної діяль-

---

[1] Дацюк Сергій. Драма націоналістичного реваншу. *Українська правда.* 2017. 25 квітня. URL: http://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/58feea06550cf/ (дата звернення: 03.05.2017).

ності численних громадських організацій, створених для захисту української мови. «Не будь байдужим!», «Простір свободи», «И так поймут», «Відсіч», «Безкоштовні курси української мови», «Переходь на українську!» — ось далеко не повний перелік.

Такі організації, як «Безкоштовні курси української мови», «Переходь на українську!», та розмовні клуби прагнуть розширити в русифікованих містах коло україномовних громадян, але досягають цього доброзичливим заохоченням, а не насильством і конфронтацією.

З власного викладацького досвіду можу запевнити шановного філософа, якого так непокоїть можливість переслідування російськомовних громадян, що ті київські студенти, які переходять на українську мову у щоденному спілкуванні, лишаються в добрих родинних стосунках зі своїми російськомовними батьками й переслідувати їх не збираються.

Певного уточнення потребує тлумачення та оцінка поняття «націоналізм» і похідних від нього «націоналістичний», «націоналісти» у статті «Драма націоналістичного реваншу».

«Націоналісти і олігархи — розкольники і вороги громадянського суспільства, — пише Сергій Дацюк. — ...Націоналістична диктатура нічим не краща за олігархічну диктатуру. Хоч вони і різні за походженням, але вони однаково придушують свободу і обмежують права. А найгірше — коли ці дві диктатури об'єднуються в одну».

Різко негативне трактування поняття «націоналізм», його демонізація у статті філософа продовжують радянську традицію тлумачення «українського буржуазного націоналізму», а також відображають сучасне ставлення в демократичних країнах до інтегральної течії націоналізму.

Проте значення слова «націоналізм» є значно ширшим, воно не обмежується радикальними його течіями. Націоналізм може бути і демократичним, і ліберальним. Варто навести, зокрема, тлумачення цього поняття в Оксфордському словнику англійської мови (Oxford Advanced Learner's

Dictionary, 2015): «Бажання групи людей, які належать до одного народу і мають одну культуру, мову тощо, сформувати незалежну державу». Друге значення слова — «почуття любові та гордості за свою країну, відчуття, що твоя країна краща, ніж будь-яка інша» — словник подає із ремаркою «у деяких випадках з осудом, несхваленням».

Якщо керуватися тлумаченням терміна, прийнятим у країні з давньою демократичною традицією, то до націоналістів треба віднести всіх тих українських громадян, які хочуть мати свою незалежну державу.

Надзвичайно актуальні для українців міркування про різні націоналізми містить книжка Еви Томпсон, професорки славістичних студій університету Райс (США) «Трубадури імперії». Націоналізм сильних і впевнених у собі етносів, пише авторка, «відрізняється за своїми цілями і методами від націоналізму тих етносів, які борються за своє право на життя на певній географічній території, суверенітет якої ставиться під сумнів... Маніпулятивний і аґресивний різновиди націоналізму, націлені на колонізацію інших, кардинально відрізняються від тих його слабких, оборонних різновидів, які легко стають жертвами збройної та інформаційної агресії з боку їхніх ворогів, і це є однією з причин... накладення на політично слабкі нації тавра "винних у націоналізмі" з одночасним виправданням демонстрації сили з боку сильних» [1].

Наведений висновок дослідниці про існування різних націоналізмів варто доповнити не менш актуальними для нас міркуваннями політолога Саймона Дюрінґа: «Абсолютне відкидання націоналізму чи відмова від розрізнення різних видів націоналізмів призводить до такого способу мислення, яким інтелектуали, особливо постколоніальні, відмовляються від ефективних політичних дій» [2].

Травень 2017 р.

---

[1] Томпсон Ева. Трубадури імперії. Російська література і колоніалізм. К. : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2006. С. 27.

[2] Дюрінґ Саймон. Література — двійник націоналізму? *Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки XX ст.* / за ред. Марії Зубрицької. 2-ге вид., допов. Львів, 2002. С. 745.

Міф про «ввічливого солдата» як нова форма російського лицедійства

Російський колоніалізм має одну особливість, що її висвітлив Мирослав Шкандрій у праці «В обіймах імперії». Приєднуючи до імперії силою зброї сусідні території і поневолюючи народи, які їх населяють, росіяни при цьому хочуть, щоб їх любили.

У російському суспільстві в XIX столітті побутувало переконання, що російська експансія не була насильницькою, що російська мова, як і російська держава, мають якусь унікальну силу, що робить її надзвичайно привабливою для інших народів. Слов'янофіл Михайло Погодін протиставляв Російську імперію, яка розширювалася буцімто не з примусу, а на запрошення інших народів, західним державам: «Наша держава заснована на любові, а західні — на ненависті» [1].

У середовищі російських теоретиків євразійства, які емігрували за кордон, у 1930-х роках склалася концепція «братерських народів» Російської імперії, де начебто не було «вищих» чи «нижчих» народів і «взаємне притягування було сильнішим, ніж відштовхування». У 1920–1930-х роках гасло «братерства народів» стало невід'ємною риторичною фігурою радянського пропагандивного дискурсу.

---

[1] Шкандрій Мирослав. В обіймах імперії: Російська і українська літератури новітньої доби. К. : Факт, 2004. С. 37–38.

Популяризації міфу про «братерське» ставлення Росії до інших народів сприяли події Другої світової війни і роль Радянського Союзу в перемозі над гітлерівською Німеччиною. Це дало змогу московському агітпропу представити світові Червону армію як армію-визволительку, хоча насправді вона принесла країнам Центральної Європи, лицемірно названим евфемізмом «країни народної демократії», не свободу, а підневільну залежність від радянської імперії.

Облудна риторика «братерства народів» продовжує фігурувати і в нинішніх проєктах поглинання української території, що їх російські спецслужби почали розробляти невдовзі після утворення Української держави.

Так, у 1998 році в газеті В'ячеслава Чорновола «Час» було опубліковано документ «Концептуальні положення стратегії протидії основним зовнішнім загрозам національній безпеці Російської Федерації», розроблений у жовтні 1995 року московським інститутом оборонних досліджень. Він містив такий прогноз: «У цілому слід чекати, що через 3–5 років економіка України підійде до остаточного краху, республіка цілком вірогідно розвалиться. У цих умовах її східна й південна частини, очевидно, висловлять бажання добровільно возз'єднатися з Росією. Розуміючи це, Захід і націоналістичні сили Західної України можуть спробувати спровокувати конфлікт між Росією і Україною. Приводом може стати Крим. Метою — посварити два народи, посіяти між ними ненависть... і зробити тим самим неможливим будь-яке возз'єднання Росії й України в майбутньому» [1].

Надії Москви на швидкий розпад України не справдилися, але слабкість держави, зокрема її нездатність захистити своє інформаційно-культурне поле, дала російським спецслужбам великі можливості для підривної роботи всередині країни.

За президентства Януковича Росія, здавалося, вже майже досягла мети реінтеграції України, але її здійсненню перешкодила Революція гідності, яка довела, що українці,

[1] Косів Михайло. Видно «пана» по халявах. *Час.* 1998 27 листопада — 4 грудня.

обравши європейську модель цивілізації, не хочуть повертатися до «братніх» обіймів.

Окупувавши Крим одразу після втечі Януковича, Росія порушила підписаний нею ж у 1994 році «Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї», а також міжнародні угоди зі збереження безпеки і миру, укладені після Другої світової війни.

Агресивні дії Москви в Криму і на Донбасі не мають виправдання. Здається, нахабство й цинізм Кремля абсолютно очевидні і жодному спростуванню не піддаються.

Але і тут Росія застосовує свою традиційну практику ошуканства, винайшовши нові форми пропагандивних маніпуляцій, призначених надати огидним діям шляхетного вигляду.

Тактичним прийомом маскування протиправних дій військового захоплення чужої території стала придумана спецслужбами і реалізована в Криму гра у «ввічливих людей». Як повідомляє російська вікіпедія, слоган «вежливые люди», а також «зеленые человечки» — це евфемізми для позначення військових Збройних сил Російської Федерації, які у 2014 році в камуфляжній формі без розпізнавальних знаків блокували стратегічні об'єкти в Криму під час приєднання півострова до Росії.

Те, що сюжет про «ввічливих людей» розробили військові стратеги, засвідчує заява міністра оборони Росії Сергія Шойгу від 17 квітня 2014 року: «Щодо тверджень про використання російського спецназу в подіях на Україні, то скажу лише одне — важко шукати чорну кішку в темній кімнаті, особливо коли її там немає. Це тим паче безглуздо, якщо ця кішка розумна, смілива і *ввічлива*».

Одразу після окупації Криму була створена пісня «Вежливые люди». 13 квітня 2013 року її виконав Академічний ансамбль Російської армії імені О. Александрова як гімн, присвячений «возз'єднанню» Криму з Росією. Пісня починається з таких слів: «Вежливые люди с вежливым взгля-

дом // Вежливо смотрят, вежливо просят. // Просто стоят они вежливо рядом, // Просто оружие вежливо носят» [1].

Експерти вважають, що слоган «Вежливые люди» перетворюється на новий символ Збройних сил Росії, а російські філологи пояснюють його популярність комічним ефектом, закладеним в означенні «ввічливі» стосовно збройних сил.

Слоган здобув величезну популярність у Росії та на окупованих нею українських територіях. Місцева влада Бахчисараю у квітні 2014 року прийняла рішення встановити в місті пам'ятник Ввічливому Солдатові, а в Сімферополі такий пам'ятник уже відкрили в червні 2016 року. У травні Міністерство оборони оголосило запуск лінії одягу під трендом «Вежливые люди» [2].

У самопроголошеній ЛНР з 2016 року виходить дитячий журнал «Вежливые человечки». Отже, дітей на окупованій українській території виховують у повазі й любові до «ввічливих» російських вояків, хоча на Донбасі вони не тільки «ввічливо» носять зброю, а й використовують її за призначенням. Проте дітям пояснюють, що російські вояки «хороші», а руйнують їхні міста і села та вбивають мирних людей «погані» українські «фашисти».

Популярність у Росії міфу про «ввічливих людей» у військовій формі свідчить про те, що ця держава не збирається відмовлятися від своїх неоімперських претензій на володіння територією в межах колишнього СРСР, як і про те, що вона продовжує жити в атмосфері тотальної брехні.

Майбутнє покаже, чи справдиться передбачення історика Олега Панфілова, який вважає, що брехня розвалила Радянський Союз і що вона ж розвалить і Російську Федерацію.

Серпень 2017 р.

---

[1] Как создавался гимн «Вежливые люди» — откровения авторов. *MK.RU*. 2014. 23 квітня. URL: http://www.mk.ru/politics/article/2014/04/23/1019203-kak-sozdavalsya-gimn-vezhlivyie-lyudi-otkroveniya-avtorov.html (дата звернення: 20.07.2017).

[2] Иванова Виктория. «Вежливые люди добрались до Москвы». *Известия*. 2014. 8 травня. URL: http://iz.ru/news/570510 (дата звернення: 20.07.2017).

Мовний режим у школах і завдання дерусифікації

Цікавий факт з історії об'єднання Східної та Західної Німеччини навів історик Василь Ткаченко. Одразу після об'єднання у всій Східній Німеччині звільнили з роботи вчителів історії і направили їх на перекваліфікацію [1]. У такий радикальний спосіб систему освіти колишньої підрадянської частини Німеччини очистили від панування комуністичної ідеології і перевели на освітні стандарти демократичної країни.

Нашій державі незрівнянно важче позбутися радянської спадщини, бо вона містить не лише ідеологічний, а й мовний складник. У Києві вже немає зовнішніх знаків комуністичного режиму — пам'ятників Ленінові, компартійних лозунгів і комуністичної топонімії. Однак постколоніальний стан країни позначено присутністю Російської імперії в багатьох назвах київських ресторанів, кав'ярень, крамниць на кшталт «Пироговая "Николай"» або «Империя меха» і, головне, — у домінуванні російської мови на столичних вулицях.

Послабити панівні позиції російської мови в комунікативних середовищах столиці та інших міст нашої країни доволі складно,

[1] Ткаченко Василь. Спільність історичної долі повинна бути предметом історичної політики. *Національна безпека і оборона*. 2016. № 7–8. С. 101. URL: http://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD165-166_2016_ukr.pdf (дата звернення: 10.10.2017).

оскільки зміна мовних звичок потребує від людей певних зусиль, яких далеко не всі в дорослому віці ладні докласти. Проте, як показує досвід інших народів, що долали мовно-культурну асиміляцію в період становлення власної держави, це цілком реально зробити через відповідне виховання молодшого покоління. Ключова роль тут, безперечно, належить шкільному вчителю. Саме вчитель, який, поряд з батьками, є найбільшим авторитетом для дітей, має прищепити учням любов до мови своєї країни і навчити їх повноцінно нею володіти.

Це стосується не лише дітей з родин етнічних українців, а й молодшого покоління представників національних меншин. Адже набуте в середній школі вільне володіння державною мовою уможливить їм здобуття й вищої освіти в українських вишах і стане запорукою їхньої успішної інтеграції в українське суспільство.

У цьому зв'язку протести угорських і румунських політиків проти статті 7 нового закону «Про освіту» не мають обґрунтованих підстав. Понад те, їхнє наполягання на домінуванні угорської та румунської мов у шкільній освіті в місцях компактного проживання відповідних меншин виносить на порядок денний питання, чи не планують вони, створивши в цих районах мовний кордон з рештою країни, висунути в майбутньому територіальні претензії до Української держави.

Тож посилення позицій української мови в законі «Про освіту», де вільне володіння державною мовою віднесено до ключових компетенцій особистості, можна лише вітати. Утім у зв'язку з потребою дерусифікації варто звернути увагу на одну велику проблему, яка стосується шкіл з українською мовою навчання і яку активно обговорюють у мережі батьки школярів і громадські активісти, але чомусь замовчують чиновники-освітяни.

Ідеться про відсутність мовного режиму в школах. Адже не секрет, що значна частина шкільних учителів формально ставляться до української мови, використовуючи її лише на

уроках, тоді як на перервах і в позакласній роботі переходять на російську. На таку двомовність навчального процесу нарікають, до речі, не тільки україномовні батьки, а й російськомовні, які хочуть, щоб їхні діти вільно володіли українським розмовним мовленням.

Звичку до перемикання мовного коду такі педагоги виправдовують тим, що спілкуються з учнями з російськомовних родин. Але постає питання: хто кого виховує — діти вчителів чи вчителі дітей? І хіба не вчитель має навчити учнів повноцінно оволодіти мовою своєї держави?

Зайве нагадувати, що постійне застосування у шкільній комунікації двох мов з боку педагогів не лише заважає учням оволодіти усім спектром української мови — і писемною її формою, і усною розмовною, а й формує в їхній свідомості роздвоєння між сферами застосування цих мов: вживання української обмежується для них тільки уроками, тоді як значно вільніша, а тому і привабливіша сфера неформального спілкування й розваг закріплюється за російською мовою. Педагог, який на перерві, після закінчення уроку або лекції переходить на спілкування з учнями російською, дезорієнтує їх, формує у них стереотип непридатності української мови для живої неофіційної розмови. Зводячи все багатство регістрів української мови до формального спілкування на уроках, такий учитель баналізує її, гальмує процес повного оволодіння нею учнями, особливо тими, які приходять до школи з російськомовних родин, адже саме вчитель має навчити дітей вільно висловлювати свої думки у різних ситуаціях спілкування.

Учителі, свідомі загроз, які становить нестійкість мовної поведінки частини колег, а також громадські активісти свого часу докладали чимало зусиль для впливу на освітянське керівництво, вимагаючи запровадження в школах мовного режиму. Зокрема, численні акції з цього приводу організовували учасники руху «Не будь байдужим!» під керівництвом Оксани Левкової. У 2009 році їхні зусилля увінчались успіхом. Ініціативу підтримав тодішній міністр освіти Іван

Вакарчук, і Кабінет Міністрів України прийняв 30 вересня 2009 року постанову № 1033 «Про внесення змін до Положення про загальноосвітній навчальний заклад», яка вносила таке доповнення до Положення: «в робочий час у державному і комунальному загальноосвітньому навчальному закладі постійно застосовувати українську мову, а в державному і комунальному загальноосвітньому навчальному закладі з навчанням мовою національної меншини поряд з українською мовою — також мову, якою здійснюється навчально-виховний процес у цьому закладі» [1].

Проте за поданням 52 народних депутатів з Партії регіонів Конституційний Суд України рішенням від 2 лютого 2010 року визнав зазначений пункт постанови уряду неконституційним.

Десь років два тому я звернулась до одного впливового посадовця з Міністерства освіти з пропозицією повернути скасоване регіоналами положення про запровадження мовного режиму в школах, але почула відповідь: «Це не на часі».

Слід зауважити, що наше суспільство виявляє краще розуміння важливості такого заходу і готовність до його запровадження. Так, згідно із загальноукраїнським соціологічним дослідженням мовної ситуації, проведеним у лютому 2017 року за сприяння німецького фонду Volkswagen Stiftung, на запитання «Чи повинні викладачі (вчителі) спілкуватися державною мовою під час усього навчального процесу (не тільки на лекціях чи уроках) у державних закладах освіти?» ствердно відповіли 72,7 % респондентів і лише 20,4 % відповіли на це запитання заперечно (6,9 % респондентів обрали варіант «Важко відповісти»).

Якщо порівняти наведений розподіл відповідей на це запитання з даними всеукраїнського соціолінгвістичного опитування, проведеного 10 років тому, в 2006 році, за під-

[1] Про внесення змін до Положення про загальноосвітній навчальний заклад : постанова від 30 вересня 2009 р. № 1033. *База даних «Законодавство України» Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1033-2009-%D0%BF/sp:head (дата звернення: 16.10.2017).

тримки програми INTAS, то можна побачити значне збільшення групи тих респондентів, які вважають, що вчителі мають дотримуватися в стінах школи мовного режиму. Тоді ствердно відповіли на зазначене запитання 56,1 % респондентів, заперечно — 39,5 % (4,3 % обрали варіант «Важко відповісти»). Щоправда, нинішнє зростання частково пояснюється тим, що опитування не охоплювало окуповані території. Проте варто зауважити, що й у 2006 році прихильники запровадження мовного режиму в школах становили більше половини опитаних.

Отже, наше суспільство виявляє готовність до зміни вектора розвитку двомовності з переважання російської на домінування української, яку необхідно реалізувати передусім через виховання молодшого покоління. У зв'язку з цим надзвичайної ваги набуває завдання дерусифікації освіти всіх рівнів, підвищення авторитету вчителя, заохочення до вступу до педагогічних вишів здібної молоді, впровадження у складних регіонах системи заохочення (зокрема матеріального) для директорів шкіл, які запровадять мовний режим у школах, тощо.

Жовтень 2017 р.

Зміни в мовній свідомості українців за даними соціолінгвістичного опитування

У масовій свідомості українців донедавна лишалися впливовими наслідки безпрецедентної радянської уніфікації, яка намагалась стерти відмінності між народами, замінити національну ідентичність загальнорадянською, що їй відповідав стереотипний образ «простого советского человека».

Мовно-культурна асиміляція, внаслідок якої значна частина українців перейшла на російську мову спілкування, зняла в їхній свідомості сприйняття української та російської мов у протиставних категоріях «свого» й «чужого». Російська мова втратила ідентифікаційний маркер «іншої» мови і почала сприйматися як «своя», поряд з українською або й замість неї.

Це призвело до ідеалізації нашою людністю білінгвальної ситуації країни, продиктованої недооцінкою конфліктного характеру співіснування двох мов у публічному просторі України. Адже державний статус української мови потребує розширення її функцій і активізацію вжитку у багатьох сферах, а таке розширення неминуче звужує простір використання російської мови.

Американський соціолінгвіст Джошуа Фішман вирізняє кілька типів білінгвальних і диглосних ситуацій, властивих певним країнам. До сучасної української ситуації можна,

з деякими застереженнями, віднести той різновид співіснування двох мов на території однієї країни, що його Фішман визначає як білінгвізм без диглосії, коли дві мови вживаються однаково, без розрізнення їхніх функцій. Таку ситуацію дослідник вважає дуже нестабільною, оскільки мовці користуються обома мовами поперемінно, а тому виникає загроза зникнення тієї мови, що перебуває у слабшій позиції.

На значній частині нашої території у багатьох сферах суспільного життя українська мова перебуває у слабшій позиції, ніж російська, а тому, не маючи необхідного державного захисту, досі залишається загроженою.

Проте, як показали результати масового соціолінгвістичного опитування, присвяченого вивченню мовної ситуації України, що було проведене на початку 2017 року за сприяння німецького фонду Volkswagen Stiftung, наш соціум недостатньо усвідомлює загрози для української мови, пов'язані зі специфікою білінгвального стану країни.

Наведемо розподіл відповідей на кілька запитань, покликаних визначити ступінь конфліктності співіснування двох мов на нашій території. На пропозицію окреслити відносини української та російської мов в Україні більше половини респондентів (55,2 %) обрали варіант «мирно співіснують», відповідь «частково конкурують» обрала чверть опитаних (25,0 %), тоді як із варіантом «протистоять одна одній» погодилася невелика група респондентів (8,2 %).

Відповідь «Так» на запитання «Чи згодні Ви з твердженням, що в Україні існує конфлікт на мовному ґрунті?» дала меншість (20,7 %). Натомість не погоджується з таким твердженням майже половина опитаних (47,9 %). Чималою виявилась і група тих, хто вагається з чітким визначенням, обравши відповідь «І так, і ні» (23,3 %).

На запитання «Як Ви вважаєте, чи існує сьогодні загроза для цілісності України як держави внаслідок поширення на її території двох мов?» ствердно відповіли 32,1 % респондентів, а негативно — 52,4 %. Щоправда, доволі велика група опитаних (15,5 %) не змогла визначитися з відповіддю.

Водночас відповіді, отримані на інші запитання, дали цікаві і навіть несподівані результати. Як виявилося, толерантне ставлення більшості нашої людності до двомовного стану країни зовсім не означає, що обидві мови посідають у масовій свідомості однакове місце на шкалі цінностей.

На запитання «Чи обов'язково громадянам України володіти українською мовою?» ствердно відповіли 90,1 % респондентів, тоді як з аналогічним запитанням стосовно російської мови погодилося втричі менше опитаних — 33,2 %.

Зазначені дані свідчать про те, що для абсолютної більшості громадян українська мова становить безумовну цінність і обов'язок володіти нею не викликає жодних заперечень.

Такий самий висновок можна зробити і на основі розподілу відповідей на запитання «Як, на Вашу думку, має розвиватися мовна ситуація в Україні в перспективі?». Із запропонованих варіантів відповідей більшість (58,3 %) обрали такий: «Українська мова має стати основною мовою в усіх сферах спілкування». Відповідь «Україна повинна стати двомовною країною» обрало вдвічі менше респондентів (25,2 %).

Варто зауважити, що розподіл відповідей на останнє запитання істотно відрізняється від даних аналогічного дослідження мовної ситуації України, проведеного в 2006 році. Тоді прихильники двомовного розвитку країни становили майже половину респондентів (46,2%), а група тих, хто в майбутньому бачив українську мову основною мовою в усіх сферах спілкування, кількісно поступалася першій, становлячи 38,7 %. Певна розбіжність спостерігається й у виборі варіанта відповіді стосовно російської мови: «Російська мова має стати основною мовою в усіх сферах спілкування». У цьогорічному опитуванні такий варіант обрали 1,3 % опитаних, а в 2006 році їх було 6,0 %.

Безперечно, на цьогорічні результати вплинуло те, що опитування не охопило Крим та окуповані території Дон-

басу, де проросійськи орієнтовані громадяни становили значну частку населення.

Водночас не можна не помітити ті позитивні зміни, які відбулись у ставленні українців до своєї мови, в усвідомленні її не тільки як символу, а і як основи державності.

Розв'язана Росією гібридна війна, що брутально знехтувала право українського народу на суверенну державу, звільнила мовну і національну ідентичність багатьох українців від російсько-української гібридизації та повернула їм усвідомлення важливості для виживання й розвитку нації своїх вартостей — мови, культури, історії.

Таким чином, наше суспільство у своєму поступі випереджає керівну еліту, яка продовжує орієнтуватися на двомовний розвиток країни, демонструючи небажання, попри вимоги наукової спільноти і громадських активістів, скасувати проросійський закон Ківалова–Колесніченка й ухвалити нове мовне законодавство, спрямоване на державну підтримку української мови.

Однак повільне, але неухильне зростання мовної та національної свідомості нашої спільноти дає реальні можливості привести до влади на наступних виборах політиків, які відповідатимуть запитові більшості громадян на поширення української мови в усіх сферах суспільного життя.

Листопад 2017 р.

Мова і влада: труднощі порозуміння

Білоруський письменник Василь Биков ще в 1990 році, невдовзі після проголошення білоруської мови державною і заснування «Товариства білоруської мови», застерігав земляків від надмірної ейфорії з цього приводу. «Не слід заспокоюватися, — писав він у "Літературній газеті" 27 липня 1990 року, — по суті ще нічого не досягнуто. Необхідно зрозуміти, що державний акт надання білоруській мові статусу державної — не більше ніж черговий бюрократичний маневр, національний обман. За нинішніх, далеких від демократії позицій нашого керівництва проблема національної мови, як і раніше, залишається нерозв'язаною. Для того, щоб білоруська мова стала по-справжньому народною, державною мовою, потрібна заміна антинаціонального сервілістського ладу на суверенно-демократичний, що нам поки що і не світить».

Події, що відбулися в Білорусі в наступні роки, на жаль, підтвердили невтішні передбачення письменника. Державність білоруської мови перетворилася на фікцію уже після референдуму 1995 року, на якому більшість білорусів толерантно підтримали статус другої державної мови для російської. У результаті білоруська мова перебуває на межі загибелі. Зараз ЮНЕСКО додало її до списку мов, що зникають.

Із втратою своєї мови й культури Білорусь втратила і державний суверенітет, і шлях демократичного розвитку, опинившись у залежності від Росії. Обраний вільним волевиявленням народу президент Олександр Лукашенко швидко знищив громадянські права і свободи, включно з вільним виборчим правом, забезпечивши собі довічне перебування у владі. Василь Биков, твори якого перекладені багатьма мовами світу і становлять гордість білоруської культури, зазнав гонінь і був змушений емігрувати на Захід.

Стан Білорусі, з якою нас пов'язують тісні історичні контакти і з чиєю мовою українська має найбільший спільний лексичний фонд, повинен бути для нас грізним memento mori. Зрештою, зовсім недавно, за президентства Януковича, Україна впритул наблизилася до подібного стану, і хоча загрозу диктатури вдалося відвернути високою ціною загибелі Небесної сотні, ми втратили частину території. Унаслідок розв'язаної Росією війни наш державний суверенітет лишається загроженим. І не тільки через зовнішній чинник російської агресії, а й через внутрішні небезпеки.

Підтримуваний більшістю українців проєкт побудови національної держави західноєвропейського зразка ускладнює потреба одночасної реалізації для цього двох незбіжних процесів. З одного боку, міцність держави забезпечує об'єднання населення на основі спільних вартостей — національної мови, культури, трактування історичних подій. У консолідованому мовно-культурному просторі формується спільна колективна ідентичність, усвідомлення кожним громадянином своєї належності до солідарної спільноти.

З іншого боку, закони демократичного суспільства потребують структурування соціуму, розшарування його на групи за різними ідеологічними й політичними поглядами.

Як показує майже 27-річний досвід нашого тупцяння на місці, поєднання цих двох завдань загальмовано станом суспільства, успадкованим від тривалого перебування в складі тоталітарної російської імперії.

Панування однопартійної системи з імітацією демократичних інституцій (виборами з одним кандидатом, завжди одностайним голосуванням у Верховних Радах СРСР і УРСР тощо) сформувало у людей стійку нехіть до політичного життя, недовіру й байдужість до політики.

На рівні масової свідомості маркером радянської мовно-культурної уніфікації є поширена сентенція «какая разница, на каком языке говорить», а політичної — вислів «усі вони однакові» (про політиків). Коли такі настанови переважають, то населення Донбасу обирає Януковича, Харків — Кернеса, а Одеса — Труханова.

Часом у телевізійних політичних програмах експерти виправдовують конфліктні ситуації, що виникають у Верховній Раді, посиланням на контроверсійний характер обговорень у парламентах західних країн. Та чи можлива в тих парламентах присутність депутатів, опозиційних до держави, яку вони представляють? Питання риторичне.

А до складу Верховної Ради восьмого скликання входить 63 депутати проросійської орієнтації, що за президентства Януковича голосували за диктаторські закони, а нині подають законопроєкти про державний статус російської мови.

Така ситуація деформує стосунки провладних і опозиційних фракцій у Верховній Раді, оскільки дає можливість владі, яка завжди тяжіє до розширення своїх повноважень, послабити реальну опозицію, що, контролюючи й критикуючи дії очільників держави, керується національними, а не антидержавними інтересами.

Не можна вважати конструктивною й позицію керівництва держави у мовній царині. Конституційний Суд тривалий час зволікає із скасуванням закону «Про засади державної мовної політики» Ківалова–Колесніченка. Загальмовано й розгляд у Верховній Раді законопроєкту «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (5670-д).

За цю справу дедалі активніше береться громадянське суспільство, особливо після розв'язаної Росією війни та

окупації наших земель. Але усунення держави від обов'язку захисту української мови і прийняття закону, який би врегулював сфери вживання державної мови, призводить до значного підвищення градуса конфронтації на мовному ґрунті. Хоча захисники збереження панівних позицій російської мови становлять меншість, їхня поведінка на побутовому рівні вирізняється все більшою агресивністю супроти громадян, які обстоюють своє право послуговуватися державною мовою в усіх сферах життя. Нещодавно соціальні мережі неабияк збурило повідомлення про сутичку в крамниці міста Прилук на Чернігівщині, де на вимогу чоловіка до продавця обслуговувати його державною мовою його жорстоко побили.

І все ж треба сподіватися, що Україна уникне білоруського сценарію, бо має потужний оберіг — багату культурну спадщину, яка нині примножується в усіх мистецьких сферах.

Противагою «Кварталу 95» з його примітивними «Сватами» є нинішній розвиток українського кінематографу. Можна зауважити, наприклад, як правильно й коректно, без зайвої риторики, розставлено акценти щодо українсько-російської двомовності в діалогах між захисниками Донецького аеропорту у фільмі «Кіборги». Певний знаковий смисл має і сцена загибелі командира кіборгів, що її можна тлумачити як попередження: російська культура не вбереже українця від російської кулі. Снайпер відстежує і вбиває головного героя у той момент, коли захисник аеропорту в телефонній розмові з донькою декламує поезію Пушкіна «У лукоморья дуб зеленый».

Таким чином, збереження і зміцнення нашої держави залежить не лише від употужнення її обороноздатності, а й від розбудови української культури та поширення її впливу на всій території країни.

Січень 2018 р.

Новий мовний закон як запорука збереження цілісності держави

Промова Порошенка на церемонії вручення Шевченківської премії продемонструвала зміни у ставленні Президента до мовних проблем країни. Петро Олексійович схвалив нещодавнє скасування в Конституційному Суді Закону України «Про засади державної мовної політики» Ківалова–Колесніченка. «За потаємним задумом його авторів, явних і залаштункових, закон мав довершити чорну справу Валуєвського циркуляру та Емського едикту, — сказав Порошенко. — Суд лише виписав свідоцтво про смерть цього злочинного акта, де-факто ж кінець його настав кілька років тому» [1].

Як відомо, на початку свого президентства Петро Олексійович негативно оцінював рішення Верховної Ради про визнання цього закону нечинним [2].

Наступні слова Президента мали підтвердити його відмову від толерування двомовного розвитку країни і посилення уваги до державного статусу української мови. У відповідь на звернення відомих діячів науки і культури з

---

[1] Виступ Президента України на врученні Національної премії України імені Тараса Шевченка 2018 року. *Офіційне інтернет-представництво Президента України.* 2018. 9 березня. URL: http://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-ukrayini-na-ceremoniyi-vruchennya-nacional-46226 (дата звернення: 14.03.2018).

[2] Лебідь Наталія. «Матрьошки» наступають... *Україна молода.* 2017. 21 березня. URL: http://www.umoloda.kiev.ua/number/3136/180/109830/ (дата звернення: 14.03.2018).

вимогою оголосити 2018 рік роком української мови він заявив, що «року замало, щоб надолужити все те, що внаслідок колоніальної політики втратила українська мова». «Хотів би повідомити, — зазначив Президент, — що найближчим часом підпишу указ про розробку можливо десятирічної програми укорінення та зміцнення державного статусу рідної української мови... Бо попереду — десятиліття української мови в Україні. Протягом цих десятиліть позитивні незворотні зміни мають відбутися. І ключове слово — незворотні» [1].

Таким чином, Президент задекларував добрі наміри зміцнити позиції державної мови. Запитання, однак, виникають стосовно заходів їхньої реалізації.

Річ у тім, що, починаючи з 1991 року, в Україні було прийнято чимало урядових програм, призначених впровадити українську мову як державну. Перша з них затверджена Постановою Ради Міністрів УРСР 12 лютого 1991 року, ще перед розпадом Радянського Союзу. Вона мала назву «Державна програма розвитку української мови та інших національних мов в Українській РСР на період до 2000 року» і, як бачимо, також була розрахована на десятиліття. Програму прийняли «з метою забезпечення послідовної реалізації Закону УРСР "Про мови в Українській РСР", створення необхідних умов для всебічного розвитку та функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя, розвитку й використання мов інших національностей у республіці» [2].

У 1997 році була прийнята програма «Про затвердження комплексних заходів щодо всебічного розвитку і функціонування української мови» [3], постановою Кабінету

---

[1] Порошенко: Мовне питання не має бути на порядку денному виборчої кампанії. *Збруч.* 2018. 9 березня. URL: https://zbruc.eu/node/77426 (дата звернення: 14.03.2018).

[2] Про Державну програму розвитку української мови та інших національних мов в Українській РСР на період до 2000 року : постанова Ради Міністрів Української РСР від 12 лютого 1991 р. № 41. *База даних «Законодавство України» Верховної Ради України.* URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/41%D1%80-91-%D0%BF (дата звернення: 15.03.2018).

[3] Про затвердження комплексних заходів щодо всебічного розвитку і функціонування української мови : постанова Кабінету Міністрів України від 8 вересня 1997 р. № 998. *База даних «Законодавство України» Верховної Ради України.* URL. http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/998-97-%D0%BF (дата звернення: 15.03.2018).

Міністрів України від 2 жовтня 2003 року затверджено «Державну програму розвитку і функціонування української мови на 2004–2010 роки» [1], де було сформульовано багато правильних завдань, зокрема «зміцнення статусу української мови як державної». Приймали й інші програми з тією самою метою, проте жодну з них не виконано.

Усе це свідчить про те, що для державного захисту й підтримки національної мови потрібні не програми, які, на жаль, лишаються переважно деклараціями, не обов'язковими до виконання, а закони, аналогічні тим, які в 1990-х роках ухвалили країни Балтії та Центрально-Східної Європи.

Небезпеки, пов'язані з відсутністю ефективного мовного законодавства, вже засвідчила окупація Росією наших територій. Адже ще задовго до цих подій Путін переконував західних лідерів у нелегітимності Української держави, обґрунтовуючи свої плани її демонтажу безпардонним викривленням історичних фактів та брехливою інформацією про її демографічний і мовно-етнічний склад. Територіальні претензії до України Путін пояснював необхідністю захищати права російськомовного населення і росіян, чисельну присутність яких в Україні маніпулятивно перебільшив у кілька разів.

Варто нагадати фрагмент із стенограми його виступу на саміті НАТО в Бухаресті 4 квітня 2008 року: «Украина в том виде, в котором она существует, была создана в советское время: она получила территории от Польши после Второй мировой войны, от Чехословакии, от Румынии. Значит, от России огромные территории получила на востоке и на юге страны. Это сложное государственное образование... Ну, семнадцать миллионов русских на Украине живет. Кто нам может сказать, что у нас там нет никаких интересов? Юг, юг Украины полностью, там только одни русские» [2].

---

[1] Державна програма розвитку і функціонування української мови на 2004–2010 роки, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 2 жовтня 2003 р. № 1546. *Урядовий портал*. URL: https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/2940284 (дата звернення: 15.03.2018).

[2] Путин не заявлял о том, что Украина не является государством. Стенограмма. *Сегодня*. 2008. 18 квітня. URL: https://www.segodnya.ua/ukraine/putin-ne-zajavljal-o-tom-chto-ukraina-ne-javljaetcja-hocudarctvom-ctenohramma.html (дата звернення: 15.03.2018).

Цілком імовірно, що такі заяви очільника Кремля, а ще більше — їхня реалізація в Криму і на Донбасі, заохотили й декого з наших західних сусідів. Чи не стоять за нинішнім агресивним неприйняттям з боку керівництва Угорщини мовної статті Закону України «Про освіту» потаємні наміри відірвати в майбутньому від Закарпаття територію компактного проживання угорської меншини? Виховання молодшого покоління угорською мовою із слабким володінням українською сприятиме інтеграції регіону в мовно-культурний простір сусідньої Угорщини з одночасним створенням мовного бар'єра з Україною. І що тоді убезпечить нашу країну від повторення на Закарпатті російського сценарію загарбання Криму?

Уже чимало сказано й написано про згубність недалекоглядної тактики невтручання у мовні проблеми України, властивої керівникам держави впродовж усіх років незалежності, що призвело до інерційного постколоніального продовження процесів русифікації українців. Збереження домінантних позицій російської мови на значній частині українських територій дає можливість Кремлю використовувати її як інструмент неоімперських планів знищення нашої держави.

Неспроможність протистояти російській експансії в наш мовно-культурний та інформаційний простір протягом попередніх років уможливила прихід до влади Януковича і проросійської Партії регіонів, чиїм завданням був демонтаж Української держави. Наслідки діяльності цих політичних сил, присутність їхніх представників в органах місцевої влади і сьогодні становлять велику загрозу для збереження цілісності держави. У частині південних і східних регіонів державну мову відверто ігнорують навіть у ключових для її функціонування сферах — адміністративно-управлінській та освітній.

Так, фіксація відповідей на телефонний дзвінок українською мовою до приймальні голів облдержадміністрацій, здійснена в травні 2017 року, показала, що в адміністраціях Дніпропетровської, Миколаївської, Луганської і Донецької

областей на дзвінок відповідають російською, хоча в розмові з україномовним додзвонювачем усе ж переходять на його мову. Водночас в адміністраціях Запорізької та Одеської областей навіть не вважають за потрібне перемикати мовний код з російського на український [1].

Не кращою є ситуація в освітній сфері, що зазнала розкладового впливу закону Ківалова–Колесніченка. У багатьох вишах, особливо технічних, значну частину лекцій і семінарів проводять російською мовою. З повідомлень у мережі можна дізнатися, що в містах Сходу й Півдня чимало шкіл з українською мовою навчання є такими лише номінально. Насправді ж викладання у них вчителі проводять російською мовою, а протести батьків з цього приводу місцеві керівники ігнорують, передусім у тих населених пунктах, де у владі перебувають колишні регіонали.

Усе це говорить про необхідність ухвалення мовного закону, призначеного зупинити процеси зросійщення українського населення. Відповідний законопроєкт «Про державну мову», підготовлений групою науковців і громадських активістів під керівництвом доктора юридичних наук Володимира Василенка, зареєстрований у Верховній Раді 19 січня 2017 року. Після розгляду у профільному комітеті законопроєкт отримав назву «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (5670-д). Його ухвалення у Верховній Раді стане передумовою зміцнення позицій державної мови, а вже на його основі можуть бути створені відповідні програми. Лише закон, який захищатиме державний статус української мови, інституції, що контролюватимуть виконання закону і накладатимуть санкції за його порушення, здатні зробити незворотніми зміни в мовній ситуації країни на користь державної мови. А це — одна з основних умов збереження держави і майбутнього повернення втрачених територій.

Березень 2018 р.

---

[1] Подоляк Ірина. Мовне божевілля. *Український тиждень*. 2017. 5 травня. URL: http://tyzhden.ua/Columns/50/191480 (дата звернення: 15.03.2018).

Якою має бути стратегія державної мовної політики?

Десь рік чи два тому я звернулася до чиновника з департаменту державної мовної політики при Міністерстві культури із запитанням, чому вони не реагують на порушення у багатьох вишах конституційної норми обов'язкового вживання української мови у навчальному процесі. Адже не секрет, що у закладах вищої освіти Одеси, Харкова, Дніпра і навіть у деяких столичних університетах чимало викладачів читають лекції і проводять семінари російською мовою [1].

У відповідь почула, що департамент не може робити такі перевірки, бо не наділений функціями контролю за вживанням державної мови. Діяльність співробітників цієї структури полягала у розподілі коштів, виділених з бюджету, на певні заходи, як-от конференції з проблем українознавства, підтримку деяких видань тощо. У часи Януковича ці кошти, як і в усіх інших галузях, розкрадали. Сьогодні, треба сподіватися, гроші розподіляють чесно, однак у тих самих вузьких межах сприяння проведенню культурологічних заходів.

Нині внаслідок реорганізації Міністерства культури департамент перейменували на директорат державної мовної політики,

[1] Костенко Ірина, Остапенко Марина. Політика Кремля і вища освіта України. Як роз'єднати цей союз? // *Радіо Свобода*. 2018. 25 лютого. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/29060626.html (20.07.2018).

проте зміна назви не вплинула на характер його діяльності. У директораті працює сім осіб, але, судячи з переліку закріплених за ними обов'язків, моніторинг мовної ситуації та мовної політики в Україні до них не належить.

Ще за президентства Віктора Ющенка тодішній міністр юстиції Сергій Головатий наполягав на необхідності відмовитися від усталеного за колоніального стану погляду на мовне питання лише як на явище культурології та пропонував перевести його в юридичну площину. Адже очевидно, що питання української мови як інституту державності є передусім прерогативою юридичної сфери, а не галузі культури.

На жаль, ані керівництво держави, ані депутати Верховної Ради до цієї слушної пропозиції тоді не дослухалися.

Ігнорування потреби юридичного врегулювання мовних проблем спостерігається і сьогодні, попри масштабні загрози, що постали перед нашою державою через окупацію Росією Криму і розв'язану нею війну на Донбасі. Про це свідчить і чотирирічне зволікання зі скасуванням сумнозвісного закону Ківалова–Колесніченка, і нинішнє зволікання з ухваленням нового мовного закону.

Натомість у директораті мовної політики при Міністерстві культури з'явився новий документ, підготовлений у відповідь на Указ Порошенка «Про невідкладні заходи щодо зміцнення державного статусу української мови та сприяння створенню єдиного культурного простору України» від 31 травня 2018 року. Документ, який опубліковано на сайті Міністерства культури для громадського обговорення, має назву «Стратегія популяризації державної мови до 2030 року "Сильна мова — успішна держава"» [1].

Звичайно, заходи з популяризації української мови, особливо у ЗМІ, потрібні, але без законодавчого закріплення державного статусу української мови з обов'язковим

---

[1] Стратегія популяризації державної мови до 2030 року «Сильна мова — успішна держава». *Офіційний сайт Міністерства культури України.* 2018. 2 липня. URL: http://mincult.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=245384772 (20.07.2018).

створенням органу, наділеного функціями контролю за виконанням мовного законодавства, вони не змінять мовної ситуації країни.

Якщо згадати часто цитовану сентенцію, згідно з якою державна мова — це діалект, за яким стоять армія і флот, то чи можна назвати сильною державну мову, якщо керівник такої силової структури, як Міністерство внутрішніх справ, не вважає за потрібне вживати її під час виконання службових обов'язків? І якщо російську мову можна почути значно частіше, ніж українську, у приміщенні столичної міської адміністрації? Що тоді говорити про місцеві адміністрації Сходу й Півдня?

На відміну від українських державних діячів, російські політтехнологи і працівники спецслужб, які спрямовують у потрібному напрямі дії своїх агентів в Україні, дуже добре розуміють значення юридичного закріплення статусу мови. Здавалося б, представники Партії регіонів, отримавши свого часу більшість в обласних і міських радах Півдня і Сходу, могли просто ігнорувати державну мову, тим паче що таку можливість надавали їм маніпулятивно встановлені норми ратифікованої в Україні Європейської хартії регіональних мов або мов меншин.

Проте регіонали у спілці з комуністами вперто й послідовно «продавлювали» у Верховній Раді юридичне закріплення за російською мовою статусу, рівного державній мові, що їм і вдалося досягти у липні 2012 року ухваленням сумнозвісного закону «Про засади державної мовної політики» Ківалова–Колесніченка.

Цей закон, утвердивши домінування російської мови в південних і східних областях та поглибивши тим розкол країни на мовному ґрунті, завдав великої шкоди справі дерусифікації України. З дописів у фейсбуці можна побачити, що мовна ситуація в деяких вишах Півдня і Сходу наближається до критичної. Зважаючи на військовий наступ Росії на українські території, лишати молоде покоління цих областей під потужним впливом «русского мира» вкрай

небезпечно. І заходи з «популяризації державної мови» тут, як і в інших зросійщених регіонах, істотно ситуацію не змінять.

Серед заходів, запропонованих у розглядуваному проєкті Міністерства культури, є і вимога «провадження освітнього процесу українською мовою на всіх рівнях здобуття освіти», і «запровадження інституту відповідальності за порушення у сфері використання державної мови», проте механізмів запровадження цих заходів не прописано. Тож виникає запитання, чи буде директорат з державної мовної політики наділений повноваженнями встановлювати санкції за порушення. Але ж у такому разі він має бути реорганізований і забезпечений значно більшою групою співробітників, зокрема правників і мовознавців, компетентних у сфері мовного планування. В іншому разі назва проєкту «Сильна мова — успішна держава» залишиться порожньою риторикою, декларуванням бажаного, а не реального стану і мови, і держави.

Зробити в перспективі державну мову успішною зможе лише стратегія мовної політики, визначена в юридичній площині. А це передбачає насамперед ухвалення у Верховній Раді законопроєкту 5670-д «Про забезпечення функціонування української мови як державної».

Липень 2018 р.

Українська революція і «російськомовні патріоти»

У нашому суспільстві по-різному ставляться до поширеного в Україні явища білінгвізму — паралельного або одночасного вживання у багатьох сферах комунікації української та російської мов.

Лінгвісти і лінгвокультурологи, які фахово вивчають проблеми масового білінгвізму, вважають, що конкуренція двох мов у тому вигляді, в якому вона побутує в Україні, загрожує самому існуванню української мови. Промовистою є, зокрема, назва одного з інтерв'ю Юрія Шевчука, професора Колумбійського університету, — «Двомовність для України — це поцілунок смерті» [1].

Водночас у колах науковців і публічних інтелектуалів є чимало опонентів такого трактування мовної ситуації країни. Доволі популярною залишається думка про недоцільність обговорення мовних проблем, які вносять розкол у суспільство, про значно більшу значущість розв'язання економічних та соціальних завдань.

Толерантному ставленню до двомовної ситуації країни сприяли й події, які відбулися на київському Майдані в 2013–2014 роках,

---

[1] «Двомовність для України — це поцілунок смерті» — інтерв'ю з професором Колумбійського университету Юрієм Шевчуком. *Hromadske*.ua. 2017. 24 березня. URL: https://hromadske.ua/posts/yurii-shevchuk-pro-movnu-situaciyu-v-ukrainı (дата звернення: 16.08.2018).

що в них активну участь брали не лише українськомовні, а й російськомовні громадяни.

Кілька книжок спогадів, записаних від учасників Революції гідності й опублікованих у видавництві «Дух і Літера», містять і українськомовні, і російськомовні тексти. У передмові до видання «Майдан. Свідчення. Київ, 2013–2014 роки» один з його редакторів Леонід Фінберг пише: «Майдан розмовляв і українською, і російською, і це була двомовність порозуміння, а не розбрату».

Ця обставина вплинула, очевидно, й на ставлення Порошенка до поширення в Україні двох мов. У перші роки президентства в риториці Петра Олексійовича часто фігурувала тема «російськомовних патріотів», а вся країна була прикрашена двомовним гаслом «Єдина країна. Единая страна».

Імовірно, бажанням зберегти порозуміння з російськомовними громадянами, виявлене під час Революції гідності, була продиктована ініційована групою львів'ян акція мовної солідарності з мешканцями Сходу й Півдня. Згідно з акцією, проведеною 26 лютого 2014 року, львів'яни мали один день розмовляти російською, а донеччани — українською.

На заклик львів'ян відгукнулися поодинокі групи в Донецьку та деяких інших зросійщених містах, проте масового характеру акція не набула. Спроба перенести на всеукраїнський простір модель мовного порозуміння Майдану виявилася провальною.

Цікаво було б, до речі, детальніше вивчити й питання про те, наскільки відповідала цілям революції мотивація участі в ній російськомовних громадян. Навіть попереднє ознайомлення з великим масивом спогадів учасників Майдану дає можливість побачити істотні розбіжності у сприйнятті національних цінностей серед представників тих, кого прийнято називати «російськомовними патріотами України».

На підтвердження наведемо два приклади. Ось опубліковане у згаданому вище виданні свідчення киянки Ольги Стрельцової (47 років, медичний працівник):

«Вы знаете, я очень люблю свою страну. То, что *"Украина понад усе!"*, — для меня это действительно было *"понад усе"*. Моя дочь после 2004 года начала говорить на украинском языке. Ей проще — она на украинском в школе училась, а у нас-то в советское время украинских школ почти не было, нас учили на этом языке (на русском) разговаривать. И ты понимаешь, что когда тебе нужно быстро говорить, то легче на нем, а когда есть время подумать, то мне очень нравится на украинском *розмовляти, все добре, гарно*. Мотивация, конечно, была одна — чтобы этот бардак прекратился!»

А ось як пояснює, що привело його на Майдан, інший учасник революції, свідчення якого зафіксовані в збірнику Олександра Стражного «Майдан: свідчення — події — менталітет», опублікованому в тому самому видавництві.

Валентин К. (38 років, Київ): «Я никогда не был "прихильником" каких-то внешних атрибутов национальности, патриотизма. Я никогда не пел гимн, никогда не кричал "Героям слава!" Все это я считал бандеровскими речовками. Поэтому тогда мне было некомфортно. Тем более, что я хлопец с Донбасса. Для меня все это было дико. Однако я был среди митингующих. Меня возмущало поведение власти. Надоело терпеть».

Отже, бачимо, що Ольгу беззастережно можна віднести до російськомовних патріотів України. Вийти на Майдан, попри всі небезпеки такого кроку, її спонукала любов до своєї країни і відповідальність за її майбутнє. Характерно, що, попри свою вимушену російськомовність, вона схвалює перехід дочки на спілкування українською.

Натомість щодо мотивації другого учасника революції постає питання, за що він стояв на Майдані. Він приєднався до протесту проти диктатури Януковича, бо терпіти її справді було ганьбою. Та чи солідаризувався цей чоловік з Майданом у захисті Української держави, якщо національні символи не мали для нього жодного сенсу, а гасло «Слава Україні! Героям слава!» він зневажав як «бандерівську

речовку»? І якою він бачить майбутню країну — Україною чи другою Росією, лише демократичнішою за прототип?

Такі свідчення доводять слушність думки, висловленої публіцистом і письменником Анатолієм Стреляним: доля української демократії і доля українства — це речі, що далеко не в усьому збігаються [1].

Цілісність Української держави забезпечить не толерування двомовного стану країни, що є найтяжчою спадщиною радянської доби, а наполегливі зусилля, спрямовані на підтримку й розширення україномовних практик, які створять альтернативу домінуванню російської мови у великих містах. Зразком тут може бути не символічний «обмін мовами» між Заходом і Сходом, а діяльність таких львівських громадських організацій, як «И так поймут», активіста Святослава Літинського, який веде тривалу боротьбу, включно із судовими позовами до іноземних компаній, за маркування товарів та обслуговування у торгових мережах державною мовою.

Святославу Літинському та іншим громадським активістам доводиться витрачати свій час і зусилля на те, що давно вже мала б зробити держава.

Нещодавно журналісти телеканалу «1+1» зняли сюжет, що продемонстрував, як працівники низки магазинів і кав'ярень, розташованих у самому центрі столиці, дозволяють собі ігнорувати державну мову, відмовляючись переходити на неї навіть на вимогу клієнтів.

Варто навести в цьому зв'язку досвід мовної політики Латвії, де в таких випадках мовна інспекція має право забрати ліцензію у власника закладу. Законодавчі норми захисту державної мови там діють в усіх публічних сферах. Відомо, наприклад, що мер Риги Ніл Ушаков, якого обрала російськомовна більшість латвійської столиці, був оштрафований за спілкування із школярами російською мовою [2].

---

[1] Стреляный Анатолий. О судьбе украинства. *Главком.* 2016. 27 січня. URL: https://glavcom.ua/columns/strelyanyy/330548-o-sudbe-ukrainstva.html (дата звернення: 18.08.2018).

[2] Мэра Риги оштрафовали за общение со школьниками на русском языке. *Lenta.ru.* 2017. 27 квітня. URL: https://lenta.ru/news/2017/04/27/ushakov/ (дата звернення: 18.08.2018).

Це недемократично? Звісно, що так. Але зупинити русифікацію, яка є очевидною загрозою державній незалежності, можна лише впровадженням мовного закону, обов'язкового для виконання.

Треба зауважити, що останні промови Порошенка, зокрема й на День Незалежності, свідчать, що Президент змінив своє ставлення до проблем українсько-російської двомовності і нині обстоює потребу захисту української мови як основи державності. Хочеться вірити, що це правдиве переконання Президента, а не данина передвиборчій риториці.

Серпень 2018 р.

Яка доля чекає законопроєкт про державну мову?

На жаль, радість усіх, хто вітав ухвалення у першому читанні законопроєкту 5670-д про державну мову, була, очевидно, передчасною. Нині до нього вже подано більш ніж 2000 поправок. Це випробувана технологія, яку застосовують, щоб затягти розгляд документа, а згодом провалити його прийняття [1].

Свого часу, у червні 2012 року, я була присутня як експерт на засіданні Комітету з питань культури і духовності Верховної Ради у зв'язку з прийняттям у першому читанні сумнозвісного законопроєкту Ківалова–Колесніченка «Про засади державної мовної політики».

Оскільки більшість членів комітету оцінювали цей документ як інструмент подальшої русифікації й дезінтеграції України, на засіданні було вирішено заблокувати його ухвалення великою кількістю поправок. До того законопроєкту, як і до нинішнього, внесли понад 2000 поправок. Однак ця праця виявилася марною. Верховна Рада, у якій на той час найбільшою була фракція Партії регіонів, жодної поправки не розглянула. Прийняття антиукраїнського законопроєкту в другому

---

[1] Марусик Тарас. Мовний закон: чи зможе Верховна Рада ухвалити його до кінця року? *Радіо Свобода*. 2018. 31 жовтня. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/29573753.html?fbclid=IwAR0_6wKhpKuc54cbDEDPLS5P49dK-ode5KsSlsmIamdtOhL0RZrUZk3DBWc (дата звернення· 10.11.2018).

читанні було проведено швидко, без попередження, без дотримання процедури парламентського розгляду документів, із порушенням Конституції України. Саме з приводу цього голосування покійний нині Михайло Чечетов прорік перед журналістами сакраментальну фразу: «Оцените красоту игры. Мы их развели, как котят».

Нинішні депутати порушувати парламентські норми не будуть і, ймовірно, розглядатимуть усі поправки, включно з тими, що їх подали колишні регіонали з «Опоблоку» на 150 сторінках [1].

Цілком можливо, що після внесення поправок зміст цього вкрай важливого документа буде вихолощено. З нього вже вилучено пункти про створення «Центру української мови», «Термінологічного центру української мови» і «Служби мовних інспекторів» [2]. Але якщо держава не забезпечить контролю за виконанням мовного закону, він може залишитися суто декларативним. Саме тому в первісному тексті законопроєкту 5670-д було запропоновано, за зразком мовних законів країн Балтії, створити службу мовних інспекторів. За відсутності функцій контролю у Міністерства освіти і департаменту мовної політики при Міністерстві культури саме така служба могла б навести лад у тих сферах суспільного життя, де вживання державної мови є обов'язковим. Це стосується, зокрема, освітньої сфери, однієї з найважливіших для майбутнього Української держави. Адже не секрет, що в багатьох українських школах, особливо в південних областях, учителі не дотримуються мовного режиму і переходять на російську мову спілкування з учнями не лише на перервах або шкільних святах, а й на уроках.

З останніх випадків можна навести позицію директора української гімназії № 3 у Херсоні О. В. Петрова. Коли громадський активіст звернув увагу директора на численні факти порушення мовного режиму в гімназії, то почув таку

[1] Там само.
[2] Там само.

відповідь: «Ви молода людина, але не тим у житті займаєтесь. У нас особливий російськомовний регіон. Ви нам заважаєте працювати!» [1] Цікаво було б з'ясувати, директор української школи з аналогічними поглядами — це виняток серед освітян Херсонщини чи таких керівників навчальних закладів там чимало.

Спротив ухваленню закону про державну мову з боку представників колишньої Партії регіонів зрозумілий. Дивує інше — протидія законопроєкту з боку членів президентської фракції.

Згідно з інформацією Тараса Марусика, радник Петра Порошенка політтехнолог Олег Медведєв після ухвалення законопроєкту 5670-д у першому читанні написав у коментарі на фейсбуці: «Не забудьте висловити респект і подяку, коли останнього понеділка жовтня 2019 року побачите на табло результати "Опоблоку" та Рабиновича» [2].

Логіка такої позиції очевидна: якщо Верховна Рада ухвалить закон про державну мову, то російськомовна частина електорату сприйме це як «насильницьку українізацію» і на виборах проголосує за проросійських кандидатів. Відповідно, і Порошенко втратить голоси російськомовних виборців.

Негативне ставлення до мовного законодавства, яке запровадило б норму обов'язкового вживання української мови у визначених державою сферах, фактично продовжує мовну політику Кучми. Леонід Данилович був переконаний, що державні структури мають усунутися від справи захисту державної мови. Варто згадати в цьому зв'язку його виступ на прес-конференції 30 серпня 1999 року в Сімферополі, де він говорив: «...різкої українізації

---

[1] Попович Ярослав. Чому україномовні школи Херсона продовжують русифікувати українських дітей? *Сторінка громадської ініціативи «Я спілкуюся українською мовою» на фейсбуці.* 2018. 1 листопада. https://www.facebook.com/groups/1453810038227000/permalink/2197442997197030/ (дата звернення: 10.11.2018).

[2] Марусик Тарас. Мовний закон: чи зможе Верховна Рада ухвалити його до кінця року? *Радіо Свобода.* 2018. 31 жовтня. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/29573753.html?fbclid=IwAR0_6wKhpKuc54cbDEDPLS5P49dK-ode5KsSlsmIamdtOhL0RZrUZk3DBWc (дата звернення: 10.11.2018).

в Україні не повинно бути. Цей процес поступовий: люди згодом зрозуміють, що знання української мови їм необхідне» [1].

Звісно, у тому ж Сімферополі були люди, які вважали, що українська мова потрібна їхнім дітям. Про це свідчили великі черги батьків під час запису дітей до єдиної українськомовної гімназії Сімферополя, де не всім вистачало місць.

Однак київська влада не подбала ані про відкриття ще кількох українських шкіл у місті, ані про захист інформаційно-культурного простору Криму. Байдужістю Києва скористалася Москва, розгорнувши на півострові потужну інформаційну війну, одним з головних об'єктів якої стала українська мова. Токсична російська пропаганда витягла з нафталіну шовіністичні імперські міфи про неповноцінність української мови, про її буцімто штучне створення на догоду ворогам Росії, про шкідливий вплив вивчення української мови на дитячу психіку.

Не дивно, що в такій атмосфері багато кримчан так і не зрозуміли, навіщо їм українська мова, а разом з нею й Українська держава.

Таким чином, попереднє «промивання мізків» населенню півострова підготувало ґрунт для приходу «ввічливих зелених чоловічків», які окупували Крим.

У неоімперських планах знищення України війна з українською мовою посідає центральне місце. Вістря кремлівської пропаганди постійно спрямоване на її дискредитацію, приниження. Поширенням великої брехні щодо походження мови українського народу не гребують і посадовці з гуманітарною освітою.

Нещодавно російський історик, заступник директора країн СНД Ігор Шишкін виступив із заявою про те, що «украинцы являются не отдельным самобытным народом,

---

[1] Цит. за: Волокітін А. З якого приводу може перехреститися Президент. *Україна молода.* 1999. 1 вересня.

а всего лишь частью русской нации, а Украина — сепаратистский антирусский проект». «Украинский язык, — заявляє історик, — может существовать только как часть большой русской культуры. Украинский язык — разновидность русского. Это мнение одного из самых знаменитых российских языковедов, академика Потебни »[1].

Посилання на авторитет Олександра Потебні для підтвердження імперських фальсифікацій тим аморальніше, що історик не може не знати: нічого подібного Потебня не писав. Крім того, зараховуючи вченого до російських мовознавців, Шишкін краде його в українців. Росіяни відносять Олександра Потебню та багатьох інших видатних українців до російських учених на тій підставі, що вони писали свої твори російською мовою. Але ж у підросійській Україні Емський указ забороняв вживати українську мову в наукових творах.

Натомість належність спадщини Олександра Потебні до української науки та культури не підлягає жодним сумнівам. Українській мові, літературі і народній культурі вчений присвятив низку наукових праць, а його переклади на рідну мову «Одіссеї» сприяли розвиткові української літературної мови.

Понад те, Потебні як видатному мислителеві свого часу належить найпроникливіша характеристика згубного впливу російської політики мовно-культурної асиміляції на соціальний і психічний стан української спільноти. «Узагалі денаціоналізація, — писав Потебня, — сходить на погане виховання, на моральну хворобу; на неповне користування засобами сприйняття, засвоєння, впливу, на ослаблення енергії думки; на мерзоту запустіння на місці витіснених, але нічим не заступлених форм свідомості; на ослаблення зв'язку підростаючих поколінь з дорослими, який заміняє

[1] Цит. за: «Украина — сепаратистский антирусский проект»: Российский историк призывает «сепаратистов» уничтожить мову, правда, обещает оставить для любителей. *Ватра.* 2018. 30 жовтня. URL: http://www.vatra.net.ua/ukraina-separatistskij-antirusskij-proekt-rossijskij-istorik-prizyvaet-separatistov-unichtozhit-movu-kak-raznovidnost-russkogo-yazyka-pravda-obeshaet-ostavit-dlya-lyubitelej/ (дата звернення: 10.11.2018).

лише слабкий зв'язок з чужими; на деморалізацію суспільства, аморальність, спідлення» [1].

До цього можна додати, що денаціоналізацію українців та інших народів царської Росії продовжила у XX столітті ще підступніша політика комуністичної уніфікації, що й визначило невтішний моральний стан сучасного постсовєтського суспільства. Однак здобуття своєї держави, вільної від колоніального і комуністичного рабства, дає надію на поступове оздоровлення ситуації.

Листопад 2018 р.

[1] Потебня Олександер. Мова. Національність. Денаціоналізація / упоряд. і вст. ст. Юрія Шевельова. Нью-Йорк, 1992. С. 11.

Мовне питання в контексті російсько-української війни

Нещодавно міністр закордонних справ Литви Лінас Лінкявічюс оприлюднив інформацію про те, як Путін на засіданні Ради НАТО — Росія у 2008 році намагався відмовити альянс від співпраці з Україною. «З ким ви співпрацюєте? З Україною? — заявляв російський президент. — Це — не країна, це якесь штучне утворення, помилка в історії» [1].

Ця інформація, сподіваємося, нарешті переконає у хибності їхньої позиції тих, хто досі вважає спробу скасування у Верховній Раді сумнозвісного закону Ківалова–Колесніченка причиною збройного вторгнення Росії в Україну. Навіть у виданій цьогоріч праці історика Лариси Якубової, присвяченій аналізові нинішнього наступу «русского мира» на нашу країну, скасування антиукраїнського мовного закону потрактовано як «непродумане політичне рішення», чия «деструктивна роль виявилася жахливою» [2].

Згідно з такою логікою, ми й після перемоги Майдану мали спокійно спостерігати, як «русский мир», спираючись на закон Ківалова–Колесніченка, активно просувається в мовно-культурний простір країни.

---

[1] Путін назвав Україну «помилкою історії» — Лінкявічюс. *Українська правда.* 2018. 7 грудня. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2018/12/7/7200560/ (дата звернення: 10.12.2018).

[2] Якубова Лариса. «Русский мир» в Україні: на краю прірви. К. : Кліо, 2018. С. 314.

Російсько-українська війна триває, а у нас досі лишаються впливовими публічні рекомендації не чіпати мовного питання, бо воно, мовляв, розколює суспільство. Показовою є, наприклад, позиція Ольги Ваганової, координаторки зв'язків із громадськістю найбільшої медіагрупи України StarLight Media: «Мені здається, сьогодні мовне питання, незалежно від висловленої позиції, породжує емоційну напругу, яка негативно впливає на єдність українського суспільства» [1].

Але ж усі виборчі кампанії засвідчили, що українському суспільству бракує єдності, що ситуація двомовності розколює його, блокує формування спільної громадської думки, спільних суспільних вартостей, спільного ставлення до історичних подій і національних героїв.

Варто навести в цьому зв'язку міркування англійського філософа і політичного економіста Джона Стюарта Мілля: «Серед людей, яким бракує почуття солідарності, особливо якщо вони читають та розмовляють різними мовами, не може існувати і спільна громадська думка, необхідна для діяльності представницького врядування. Впливи, які формують громадську думку — і, отже, визначають ухвалення політичних рішень, — будуть різними у різних частинах країни. В одній частині будуть довіряти зовсім іншій категорії лідерів, ніж в іншій» [2].

Зволікання з ухваленням у другому читанні закону про державну мову з кожним днем посилює конфліктність у стосунках між україномовною та російськомовною частинами соціуму. Соціальні мережі сповнені фактів сутичок на мовному ґрунті, що їх провокує відсутність реальної, а не декларативної державної підтримки української мови. Це пов'язано також з активізацією у передвиборчий період діяльності кремлівських агентів.

[1] Більшість ЗМІ України провадять політику зросійщення, — розслідування ZIKy. ZIK. 2016. 7 березня. URL: https://zik.ua/news/2016/03/07/bilshist_zmi_ukrainy_provadyat_polityku_zrosiyshchennya__rozsliduvannya_zik_678820 (дата звернення: 10.12.2018).

[2] Цит. за: Каганець Олена. Джон Стюарт Мілль: Серед людей, що розмовляють різними мовами, не може існувати спільна громадська думка. *ar25.org*. 2014. 24 серпня. URL: https://www.ar25.org/article/dzhon-styuart-mill-sered-lyudey-shcho-rozmovlyayut-riznymy-movamy-ne-mozhe-isnuvaty-spilna (дата звернення: 10.12.2018).

Дуже важливою акцією на шляху об'єднання суспільства буде надання Україні Томосу. Але ще важливіша роль у консолідації соціуму в сучасних цивілізаційних умовах належить національній мові та культурі.

На єдність церкви й мови орієнтовані передвиборчі гасла Петра Порошенка. Проте відсутність мовного законодавства та контролю за його виконанням дає змогу багатьом місцевим керівникам і навіть очільникові МВС ігнорувати державну мову. Справу її захисту взяли на себе громадські активісти, і завдяки їхнім зусиллям у мовній ситуації країни відбулася низка позитивних змін.

Водночас, враховуючи потужність «п'ятої колони» та її фінансові спроможності, стає очевидним, що з наближенням виборів напруга боротьби за посилення позицій державної мови з її опонентами зростатиме. Протистояння триватиме доти, доки українська мова не посяде належне їй місце у тих сферах суспільного життя, де її вживання має бути обов'язковою нормою.

Тому заклики «не чіпати мовне питання», бо воно розколює суспільство, — це свідома чи несвідома гра в піддавки з ворогом у його намаганнях продовжити імперську практику «злиття» українців і білорусів в «один народ» з росіянами.

Те, що замовчування мовних проблем у пострадянській країні допомагає імперцям реалізовувати довготривалий проєкт створення «триєдиного російського народу», до складу якого мають входити, крім росіян, українці і білоруси, демонструє досвід Білорусі, де «довічний» президент іще в 2009 році заборонив «мусолити» мовні питання. Його відповідь на прохання вжити заходів для порятунку білоруської мови від занепаду навів мовознавець Пилип Селігей за офіційним відеодокументом від 30 грудня 2009 року. «Мовні питання в Білорусі розв'язані раз і назавжди, — заявив Олександр Лукашенко. — Ми дуже акуратно пройшли цей етап, дров не наламали. Бо нам, як Україні, не пробачили б цього. Усі три президенти Росії дякували "за

те, що ми не створили проблеми з російською мовою", як в інших, не буду називати [яких], державах. Треба менше цю тему мусолити. Як тільки ми починаємо її перетирати, вона дивідендів нікому не принесе» [1].

Хоч це і прикро визнавати, але нині один із складників здійснюваного ще в царській Росії проєкту створення «триєдиного російського народу» можна вважати майже реалізованим. І, за іронією долі, він добігає завершення вже тоді, коли Білорусь після розпаду Радянського Союзу отримала можливість розвиватися як вільна країна. Сьогодні її залежність від Росії настільки велика, що остання може використати територію наших колишніх «сябрів» як плацдарм для наступу на Україну з півночі.

Успішність мовно-культурної асиміляції білорусів дає Путіну надію на можливість повної реалізації довготривалого імперського проєкту. Це засвідчують і його власні висловлювання про росіян і українців як «один народ», і заяви про Українську державу як «помилку в історії».

Поширення таких формул у російських ЗМІ забезпечують путінські пропагандисти. Для прикладу можна навести «одкровення» журналіста Олександра Чаленка, колишнього постійного гостя на телеканалі «Інтер», який у 2014 році втік з України до Москви: «Да, есть украинская мова, украинский алфавит, украинская литература, вышиванки, шаровары, украинская "история", украинские национальные "герои". Есть миллионы людей, которые искренне считают себя "украинцами", но, тем не менее, никаких "украинцев" в природе не существует, — заявляє Чаленко в інтерв'ю, опублікованому на сайті «Русская идея» 22 квітня 2016 року. — Просто все эти "мовы" и "украинские литературы" существуют автономно от тех людей, которые проживают на территории современной Украины, и никак с ними не соприкасаются. Почему не соприкасаются? Да потому, что примерно 90 % граждан Украины являются

[1] Селігей Пилип. Мовна свідомість: структура, типологія, виховання. К. : Вид. дім «Києво-Могилян. акад.», 2012. С. 31.

абсолютно русскими людьми. Никакую "мову", и вообще ничего "украинского" они в своем быту не используют» [1].

Рідкісна аморальність цього колаборанта виявилась і в блюзнірському зловтішанні реаліями знищення українства на території окупованого Донбасу. У цитованому вище інтерв'ю продажний журналіст говорить: «В течение последних двух лет я часто езжу в Донбасс, раз в один-два месяца. И вот, что я заметил — Украина за эти два года исчезла из Донбасса, растворилась. Нет украинской власти, нет украинской мовы (в школе ее еще изучают раз в неделю вроде как язык народов Донбасса, но в случае чего эти уроки исчезнут, и никто о них не вспомнит и не пожалеет)... Вот так же украинство без сожаления исчезнет из жизни "украинцев" Новороссии и Малороссии, когда Украина на этих территориях будет отменена, а они снова войдут в состав России» [2].

Нинішня напруга у протистоянні захисників державної мови із пропагандистами «русского мира» ще раз переконує, що українська мова є складником національної безпеки. Її перемога в цій боротьбі забезпечить збереження державного суверенітету України. У разі ж перемоги російської мови Україна знову повернеться до стану колонії Російської імперії.

Грудень 2018 р.

---

[1] Чаленко Александр. Захар Прилепин и украинский вопрос. *РусскаяIdea*. 2016. 22 квітня. URL: https://politconservatism.ru/choice/zahar-prilepin-i-ukrainskij-vopros (дата звернення: 10.12.2018).

[2] Там само.

«Слуга народу» в телевізійному проєкті. Кому служитиме в проєкті політичному?

Серед політиків, що претендують на посаду Президента, більшість давно присутня на політичній арені. Є, проте, й нові обличчя, з-поміж яких вирізняється комедійний актор Володимир Зеленський.

Заявку актора на найвищу в країні посаду не можна вважати несподіванкою. Її підготував телевізійний серіал «Слуга народу», де Зеленський зіграв цю роль. Два сезони серіалу канал «1+1» транслював у 2015 і 2017 роках. Невдовзі, очевидно ближче до виборів, обіцяють запустити третій сезон.

Підготовкою до перевтілення екранного образу в реальний стало новорічне привітання на каналі «1+1», що його, всупереч традиції, виголосив замість Петра Порошенка Володимир Зеленський.

У зв'язку з претензією актора на пост Президента, а його партії з тією самою назвою, що й серіал — «Слуга народу», — на проходження до Верховної Ради варто розглянути, який саме образ президента представляє політична комедія. Серіал гумористичний, але ж відомо, що в кожному жарті є частка правди, і цей продукт масової культури не може не відображати ментальності та світосприйняття його творців, а також настанов, керуючись якими вони хочуть вплинути на аудиторію.

Заслуговує на увагу передовсім суцільна російськомовність цього телевізійного продукту. Як писали у відгуках користувачі соцмереж, у більшості серій не прозвучало жодного українського слова, персонажі розмовляють російською. У деяких серіях українською говорять лише прибиральниці, продавчині і якісь неприємні другорядні персонажі. У такий спосіб серіал демонструє глядачеві соціальну неповноцінність української мови, її носіями є поодинокі представники нижчих верств населення. Щоправда, іноді їм дозволено співати українською, як, наприклад, у сцені віншування Голобородька, коли вони ведуть танок навколо нього, співаючи «Син Божий народився».

Натомість середній клас і бізнес, а також головний герой Василь Голобородько, який несподівано став президентом, послуговуються лише російською.

Російськомовним Голобородько був і у своїй професійній діяльності вчителя історії ще до обрання президентом. У перших серіях дія відбувається у школі, де він розповідає учням про першого Президента України Михайла Грушевського. І вчитель, і всі старшокласники, за винятком одного українськомовного учня, спілкуються російською. Суть меседжу, який ця сцена адресує глядачеві, — викладати історію України її мовою зовсім не обов'язково, це з успіхом можна робити й мовою сусідньої держави.

Присутність у класі єдиного учня, який говорить українською, увиразнює маргінальне становище цієї буцімто міноритарної мови.

Прив'язаність до російської мови головний герой зберігає і на посаді президента. Перший свій виступ після обрання він починає державною мовою, але одразу переходить на російську, пояснивши, що «хоче лишатися собою». Ця картинка призначена навіяти російськомовним глядачам переконання у непотрібності переходу на українську, ба більше — це загрожує їм втратою ідентичності.

Як показує серіал, характерними рисами народу, роль «слуги» якого грає актор, є нелюбов до керівництва, яке

цей же народ і обрав, і любов до нецензурної лексики. Згідно зі сценарієм, всенародне визнання скромний учитель історії здобув завдяки своїй потужній матюкальній енергетиці, виявленій в емоційному обуренні владою.

Можна навести й деякі дрібніші деталі, як, наприклад, зауважену журналістами згадку про колишнього царського міністра Столипіна. Одна із серій починається словами Петра Столипіна, які він буцімто виголосив у своїй промові в Київському оперному театрі перед тим, як його вбили: «Але знаєте, я щасливий померти за царя!» Насправді Столипін, відомий своєю українофобією, виголосив тоді іншу фразу: «Панове, будьте певні, пам'ятник Шевченкові стоятиме в Києві тільки після моєї смерті» [1].

У соціальних мережах можна знайти різні оцінки гумористичної продукції студії Зеленського «Квартал 95». Одні вважають її московським проєктом, інші — українським, але створеним людьми, ментальність яких сформована зросійщеними й совєтизованими середовищами. У будь-якому разі чимало сюжетів студії транслюють російський погляд на українців.

Дослідники російської сміхової культури з подивом зазначають, що з-поміж анекдотів, які відображають стереотипи у сприйнятті росіянами представників інших етносів, найбільш злостивими є анекдоти про українців.

Карикатурний образ українців наявний і в деяких сценках студії «Квартал 95». Щоб пересвідчитися в цьому, достатньо переглянути на YouTube такі сюжети, як «Заседание Львовского облсовета», «Казаки в Крыму», «Русско-гуцульские новости», «Турецкий плен».

Злостивість, з якою в цих телевізійних картинках висміяно українців західних областей, — це не що інше, як утілення хвороби галичанофобії — кадебістського вірусу совєтської доби. Об'єктом глуму тут є все: українська мова,

---

[1] Савків Тетяна. «Що робить людей одним народом? Передовсім мова...» *Наш день.* 2016. 3 лютого. URL: https://nday.te.ua/scho-robyt-lyudej-odnym-narodom-peredovsim-mova/ (дата звернення: 25.01.2019).

історична пам'ять повстанської боротьби, Бандера, гасло «Слава Україні!», відправлене в сортир.

Треба сказати, що загалом сортир і все, що пов'язане з нижньою частиною людського тіла, — найулюбленіші теми «Кварталу 95». У цьому зв'язку можна згадати настанову декого з московських гумористів: «Не напружуймося. Пролетаріат любить туалетний гумор».

Зрозуміло, що нині Зеленський і його команда вже з пафосом виголошуватимуть гасло «Слава Україні!» і переконуватимуть народ, що будуть його вірними й безкорисливими слугами в разі обрання їх до Верховної Ради. Можливо, у третьому сезоні серіалу «Слуга народу» навіть зазвучить українська мова.

У трейлері до нового сезону Зеленський, демонструючи солідарність з українським народом, проголошує таку фразу: «Я — клоун, ви — клоун, 40 мільйонів клоунів...» [1]

Проте щодо 40 мільйонів клоунів комедіант може й помилятися. Точну кількість тих, кого телевізійній продукції «Кварталу 95» вдалося зробити клоунами, покажуть лише результати виборів.

Січень 2019 р.

---

[1] «40 мільйонів клоунів»: Зеленський різко висловився про владу в новому трейлері серіалу «Слуга народу». *РБК-Україна.* 2018. 9 жовтня. URL: https://styler.rbc.ua/ukr/persona/40-millionov-klounov-zelenskiy-rezko-vyskazalsya-1539077544.html (дата звернення: 25.01.2019).

Війна на мовно-культурному полі: соціологія, Maruv і Зеленський

У спадок від Російської імперії Україна отримала викривлену мовну ситуацію, внаслідок чого на її території точиться конкуренція між двома мовами. Українській після здобуття незалежності має належати державотворча роль консолідації населення, що означає впровадження її у визначених державою сферах на всій території країни. Водночас кожне розширення вжитку державної мови передбачає звуження використання російської мови, а Росія — не та країна, яка поступається тим, що вважає своїм завоюванням.

Закономірно, що зміна вектора мовно-культурного розвитку з проросійського на український мала здійснюватися передусім шляхом відповідного виховання молодшого покоління.

За 27 років незалежності в Україні вже виросла молодь, яка мала стати якщо й не всуціль українськомовною, то принаймні позбавленою комплексу залежності від російського світу.

Натомість соціолінгвістичні дослідження і деякі знакові події в нашому культурному й політичному житті не дають підстав для оптимізму.

Аспірантка Національного університету «Києво-Могилянська академія» Світлана Немировська, яка вивчає мовну ситуацію

Чернігова, провела в цьому місті у 2018 році опитування старшокласників. Було опитано 677 учнів віком від 15 до 17 років. Більшість з них (88 %) проживають у Чернігові від народження та ідентифікують себе як українців (96,2 %). Попри це, 41,6 % опитаних школярів вважають рідними і українську, і російську мови однаковою мірою, лише українську — 32,7 %, російську — 19,6 %, іншу — 3,8 % і 2,3 % респондентів не визначилися.

Отже, бачимо, що колишня радянська настанова на визнання українцями рідною не лише своєї, а й російської мови продовжує успішно впливати на чернігівську молодь, народжену в незалежній Україні.

Наступні результати опитування демонструють іще гіршу картину, яка, властиво, й показує, чим має завершитися проєкт «двох рідних мов». У повсякденному вжитку чернігівських школярів абсолютно домінує російська мова. Українською говорить лише 2 % старшокласників, 4,4 % відповіли, що спілкуються суржиком, решта ж є російськомовними.

Інше дослідження, проведене в 2016 році у Чернігові серед усіх вікових груп, показало вищий відсоток використання української мови (13 %) та обох мов однаковою мірою (33 %). Але різниця у зіставленні з опитуванням молоді свідчить про те, що українською говорять тільки представники старшого покоління. Це підтверджує і той факт із дослідження Світлани Немировської, що українською або обома мовами школярі послуговуються переважно під час спілкування з бабусями і дідусями, хоча й тут показник є низьким (14,5 %).

Таким чином, результати соціологічного опитування 2018 року демонструють занепад державної мови в стародавньому українському місті, розташованому всього за 130 км від столиці.

Аналогічна ситуація, властива й деяким іншим містам, означає провал гуманітарної, а частково й освітньої політики в нашій державі.

Хоча статистика кількості шкіл з українською мовою навчання має засвідчувати успішну українізацію освіти, їй суперечить поширена практика формального ставлення багатьох учителів до української мови — вони вживають її лише на уроках, а на перерві і на шкільних святах переходять у спілкуванні з учнями на російську.

Така поведінка педагогів формує у свідомості школярів функціональний розподіл двох мов: українську вони сприймають як офіційну мову формальної комунікації, а російську — як значно привабливішу мову товариського спілкування й розваг.

На закріплення саме цього стереотипу у ставленні до двох мов потужно працювала, починаючи з другої половини 1990-х років, майже вся масмедійна сфера країни, передусім привласнені олігархами телевізійні канали.

Присутність української мови в телеефірі зводилася до офіційної інформації, натомість уся розважальна сфера стала цариною російства. До недавнього часу майже на всіх телеканалах панувала продукція, завезена з Росії або ж створена в Україні, але так само російськомовна.

Так Росія, отримавши від українського керівництва карт-бланш на володіння найефективнішими інструментами впливу на виховання молодшого покоління українців, виграла війну з Україною на мовно-культурному полі. Разом з російською мовою і через посередництво російської масової культури у свідомість молодих людей впроваджували міфи російської державності, російське світобачення і світосприйняття, російські культурні коди та поведінкові стереотипи.

Плоди тривалого перебування молоді в такому інформаційно-культурному просторі виразно продемонстрували дві недавні події в нашому культурному і політичному житті — голосування за Maruv під час конкурсного відбору на Євробачення і високі рейтинги кандидата у Президенти України Володимира Зеленського.

На вибір Maruv глядацькою аудиторією (а вона вочевидь була переважно молодіжною) як переможниці на конкурсі

Євробачення жодною мірою не вплинуло те, що співачка гастролює в Росії і вже у квітні планує виступати в Москві та Петербурзі. На запитання журналістів про те, що відбувається на Донбасі, дівчина уникла чіткої відповіді [1], а свою співочу кар'єру в Москві пояснює миротворчими намірами.

Рівень ментального зросійщення частини української людності відображає й феномен популярності нинішнього кандидата на президентську посаду Володимира Зеленського.

Як уже було зазначено, шоумен і його команда «Квартал 95» не раз демонстрували в гумористичних сценках зневагу до українських національних цінностей — мови, культури, символіки. До цього ще можна додати й популяризацію кремлівського трактування подій російсько-грузинської війни 2008 року в сатиричному сюжеті «Кварталу 95» «Наша Америкаша» [2], де тодішні президенти Грузії й України Саакашвілі і Ющенко постають нікчемними дурниками — маріонетками в руках американців.

Попри нинішні заяви Зеленського про його наміри вірно служити українському народові, у деяких його виступах трапляються обмовки за Фрейдом.

Так, у грудні 2018 року він в ефірі ТСН звернувся до Путіна з таким спічем: «Уважаемый Владимир Владимирович! Не допустите со своей стороны даже намека на военный конфликт. Потому что Россия и Украина — действительно братские народы. Если вы хотите, я могу вас умолять на коленях. Но не ставьте на колени, пожалуйста, наш народ» [3].

---

[1] MARUV имеет сомнительное мнение о ситуации в Донбассе. 24-й канал. 2019. *24 лютого.* URL: https://24tv.ua/ru/maruv_o_vojne_v_donbasse_russkij_mir_pronik_v_ukrainskie_vybory__top_5_video_nedeli_n1117463 (дата звернення: 10.03.2019).

[2] Деньги на демократию дал, а демократии нет — Наша Америкаша | Вечерний Квартал. *YouTube.* 2017. 9 травня. URL: https://wwwyoutube.com/watch?v=1Vt20CWpWaw&fbclid=IwAR0cFPmaOBES6KIU5PHEOJPM4GozeobhJ6jCKMB-VB0etigJGwroIV0L_DQ (дата звернення: 10.03.2019).

[3] Чтобы предотвратить войну, Зеленский готов встать на колени перед Путиным. *Наше місто.* 2018. 20 грудня. URL: http://nasamari.dp.ua/novosti/21201-chtoby-predotvratit-vojnu-zelenskij-gotov-vstat-na-koleni-pered-putinym.html (дата звернення: 10.03.2019).

Згідно з логікою цього звернення виходить, що Путін поки що «зі свого боку» не допустив навіть «натяку на воєнний конфлікт». А хто ж тоді окупував Крим і веде війну на Донбасі? Українські бандерівці? І невже шоумен справді вірить у те, що плазування перед царем-батюшкою «братнього російського народу» примусить його зупинити війну?

Загалом, коли аналізуєш пародійну творчість Зеленського, зокрема серіал «Слуга народу», новий сезон якого вийде на каналі «1+1» 18 березня, акурат перед голосуванням, не полишає враження, що актор веде приховану гру у грандіозному телевізійному експерименті з програмування масової свідомості електорату України.

Наскільки успішним виявиться експеримент, побачимо після 31 березня.

Березень 2019 р.

Мовний законопроєкт Вілкула–Новинського у світлі передвиборчого наступу «русского мира»

Нині у соцмережах активно обговорюють законопроєкт Ольги Богомолець «Про протидію лихослів'ю (про дематюкацію мови)», що з'явився на сайті Верховної Ради 2 липня 2019 року.

Проте майже ніхто не звертає уваги на інший мовний законопроєкт, зареєстрований 31 травня того самого року. А саме він мав би потрапити до поля зору української громади внаслідок значно більших небезпек для української мови порівняно із загрозою лихослів'я. Це проєкт закону «Про мови в Україні» представників «Опоблоку» Олександра Вілкула і Вадима Новинського [1].

Рідкісний цинізм опоблоківців виявляється в тому, що запропонований ними законопроєкт майже ідентичний колишньому законові Ківалова–Колесніченка «Про засади державної мовної політики», скасованому минулого року. До тексту, скопійованого з цього закону, внесено незначні зміни, зокрема вилучено поняття «регіональні мови» і введено поняття «мови корінних народів» (без уточнення, які саме мови слід до них відносити), але вони жодною мірою не впливають на антиукраїнський зміст поданого документа.

[1] Про мови в Україні : проєкт Закону від 31 травня 2019 р. № 10355. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України.* URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66031 (дата звернення: 02.07.2019).

Як і закон Ківалова–Колесніченка, законопроєкт Вілкула–Новинського має на меті створити законодавчу базу для витіснення української мови у її функції державної та заміни її російською.

Незмінним залишається маніпулятивне використання Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, що до них, як і у скасованому законі Ківалова–Колесніченка, віднесено вісімнадцять мов національних меншин. Варто ще раз нагадати, що за визначенням кількості мов, які підлягають захисту хартії, ми «попереду всієї планети», бо в законодавстві тих європейських країн, які ратифікували цей документ, список мов, що підлягають його дії, обмежується зазвичай кількома мовами, яким унаслідок малої частки носіїв загрожує зникнення.

Та оскільки керованим з Москви маніпуляторам ідеться лише про «захист» російської мови, а введення її до списку загрожених мов сприймалося б анекдотично, як у тій казці, де «битий небитого везе», то реальну мету використання хартії в Україні спритно приховали за довгим переліком мов майже всіх національних меншин, присутніх у країні.

Попри вилучення з проєкту Вілкула–Новинського поняття «регіональна мова», незмінною залишилася необхідна для продовження русифікації країни норма в 10 відсотків носіїв меншинної мови, достатньої для того, щоб, безпідставно посилаючись на хартію, наділити її тими самими правами, які має державна мова.

Отже, як і мовний закон, що був підписаний прізвищами Ківалова й Колесніченка, цей його клон, підписаний Вілкулом і Новинським, порушує засади конституційного ладу країни та загрожує цілісності нашої держави.

Традиційно, в дусі колишньої совєтської риторики, проросійські політики приховують свої правдиві наміри за порожніми словесами про демократію, рівність усіх народів і права людини, переходячи на дискурс ненависті, щойно торкаються питань про право української спільноти на свою мову у своїй державі. На сайті «Опоблоку» Олександр

Вілкул так обґрунтовує потребу впровадження поданого законопроєкту: «Ми продовжуємо робити все, щоб не дозволити радикалам у владі нав'язати Україні ідеологію печерного націоналізму. Україна — багатонаціональна країна, і люди мають повне право говорити тією мовою, якою їм мама співала колискову. Ухвалення нашого законопроєкту дозволить зняти соціальну напругу і поставити крапку в мовному питанні. Підкреслюю: в нашому законопроєкті немає "регіональних мов", є тільки державна мова — українська, а також мови національних меншин і корінних народів» [1].

У суто декларативному характері запевнень опоблоківців у визнанні державного статусу української мови і реальному їхньому ставленні до неї можна пересвідчитися, зайшовши на україномовну версію їхнього сайта. В опублікованій там передвиборчій інформації про «першочергові кроки по виходу з кризи» перший у переліку крок прописано в такий спосіб: «Встановлення світу на Донбасі» [2]. Як бачимо, ця політична сила настільки зневажає державну мову, що не завдає собі клопоту перевіркою помилок у комп'ютерному перекладі своїх російськомовних текстів українською.

Колишні регіонали, які після перемоги Революції гідності об'єдналися в «Опозиційному блоці», вели запеклу боротьбу із законом про державну мову від самих початків його реєстрації у Верховній Раді. Їхня боротьба, проте, не мала успіху, активна громадськість таки домоглась ухвалення закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної». 16 липня він набув чинності.

Однак зусилля проросійської частини політикуму, спрямовані проти утвердження української мови в її державотворчій функції, становлять дедалі більшу загрозу існуванню

[1] Новинський і Вілкул внесли в Раду новий законопроект про мови, заснований на Європейській хартії. Сайт *«Опозиційного блоку»*. 2019. 3 червня. URL: http://opposition.com.ua/ua/news/novinskiy-i-vilkul-vnesli-v-radu-novyy-zakonoproekt-o-yazykakh-kotoryy-osnovan-na-evropeyskoy-kharti_2407/ (дата звернення: 02.07.2019).

[2] Першочергові кроки по виходу з кризи. *Сайт «Опозиційного блоку»*. 2019. URL: http://opposition.com.ua/ua/pershochergovi-kroki-opozicjjnogo-bloku-po-vikhodu-z-krizi-vidnoviti-mir-i-pidnyati-ekonomiku/ (дата звернення: 02.07.2019).

нашої держави. Адже цілком очевидно, що поява законопроєкту Вілкула–Новинського, клонованого з колишнього закону Ківалова–Колесніченка, зумовлена сподіваннями на його ухвалення новим складом переобраної Верховної Ради.

Звісно, надії на ліквідацію закону про державну мову «п'ята колона» пов'язує і з новообраним Президентом.

Підготовку до зміни мовного законодавства на користь російської можна вбачати у заяві керівника Офісу Президента Андрія Богдана про можливість надання російській мові статусу державної в Луганській і Донецькій областях шляхом проведення референдуму. В інтерв'ю, опублікованому 1 липня на сайті РБК-Україна [1], цей держслужбовець сказав: «Ми можемо Донецькій і Луганській області дозволити розмовляти російською мовою, якщо у нас почнеться мир у країні? Ставимо питання — "так/ні". Якщо можемо, тоді Донецьк і Луганськ спілкуються російською мовою».

Позиція керівника Офісу Президента базується на підміні понять, розрахованій хіба що на населення, якому московська пропаганда роками «промивала мізки», застрашуючи його за повної бездіяльності київської влади міфічними «печерними» українськими націоналістами, які буцімто насильницькими методами заборонять говорити російською мовою. Цікаво було б почути відповідь пана Богдана на запитання: «А хто й коли за роки незалежності забороняв людям у Донецькій і Луганській областях говорити російською мовою?». Як і в усіх інших областях, включно з його рідною Львівщиною. Адже і в законі про державну мову чітко сформульовано принцип невтручання держави у використання мов у приватній комунікації. Інша річ — адміністративно-управлінська сфера, де вживання державної мови є обов'язковим.

Некоректно з соціологічного погляду сформульовано й запитання, що його керівник Офісу Президента пропо-

---

[1] Андрій Богдан: Я б дозволив Донецьку і Луганську офіційну російську мову, якщо вони будуть територією України. *РБК-Україна.* 2019. 1 липня. URL: https://www.rbc.ua/ukr/news/andrey-bogdan-razreshil-donetsku-lugansku-1561935853.html (дата звернення: 05.07.2019).

нує винести на референдум, оскільки воно містить підказку позитивної відповіді. Зрозуміло, що ніхто або майже ніхто не проголосує на референдумі проти дозволу говорити російською. І це стосується не лише Донецької та Луганської областей.

Варто звернути увагу і на збіг у часі заяви Андрія Богдана з реєстрацією у Верховній Раді мовного законопроєкту Вілкула–Новинського.

25 квітня 2019 року, коли Верховна Рада ухвалила закон «Про забезпечення функціонування української мови як державної», усі громадські активісти й небайдужі українці, які тривалий час протистояли «русскому миру» в боротьбі за утвердження української мови в її об'єднавчій державотворчій функції, святкували довгоочікувану перемогу, хтось написав у коментарях на сторінці фейсбуку: «Друзі! Не радійте передчасно. Боротьба ще тільки починається».

На жаль, нинішня політична ситуація підтверджує правдивість цього передбачення. Сьогодні реванш проросійських сил відбувається на всіх фронтах. Чого варта, зокрема, остання інформація про те, що до списків кандидатів до нового складу Парламенту входить понад 100 осіб, які в період президентства Януковича голосували за диктаторські закони.

Мовний фронт лишається головною ареною боротьби за національний суверенітет і цивілізаційний європейський вибір майбутнього.

Якщо націонал-демократичним і націоналістичним силам не вдасться пройти до Верховної Ради у достатньо численних групах і парламентську більшість сформує антидержавна, зорієнтована на Москву частина депутатського корпусу, то передусім буде скасовано чинний закон про державну мову. Сьогодні притомній частині суспільства треба докласти максимум зусиль, щоб не допустити реалізації такого сценарію виборчого процесу.

Липень 2019 р.

Росія й українська мова: від уподібнення до розподібнення

Результати нинішніх президентських і парламентських виборів, на яких українці привели до влади російськомовного шоумена та його нашвидкуруч створену партію з назвою «Слуга народу», позиченою із совєтського новоязу, показали, що для більшості населення України своя мова й культура не становлять цінності. Оскільки національній мові належить визначальна роль у формуванні самототожності народу, постає питання, чи має більшість громадян нашої країни чітку національну ідентичність.

Проблемний характер мовно-культурної та національної свідомості значної частини українців зауважив ще на початку 2000-х років Джеймс Мейс — американський науковець, який настільки перейнявся співчуттям до пережитої українцями трагедії Голодомору, що переїхав до України, присвятивши другій батьківщині свої ґрунтовні політологічні й історичні знання.

«...З часом стало ясно, — писав Мейс, — що радянська національна політика була набагато успішнішою, ніж багато хто думав: на рівні основної етнополітичної лояльності стабілізувалися 20–25 відсотків "совків" (радянські люди із залишковою ностальгією за старим режимом), приблизно така ж кількість так званих щирих українців, які мають

почуття до України, подібні до тих, що більшість французів — до Франції або поляків — до Польщі. Решта населення без ніякої етнополітичної самоідентифікації, окрім, можливо, якогось невизначеного усвідомлення, що вони громадяни України, але без значних зв'язків з українською культурою. Тобто українці в сенсі людей із сильною лояльністю як громада перетворилися за радянський період на національну меншину» [1].

Така довготривалість наслідків мовно-культурної асиміляції населення України свідчить про те, що проєкт зросійщення українського народу, який імперії не вдалося реалізувати в самодержавний період, досяг значних успіхів за радянської доби.

Національна ідентичність формується з усвідомлення своєї відмінності від інших народів, що її визначає мова і створена нею культура. Звернімося знову до міркувань Джеймса Мейса: «Єдине, що може реально ілюструвати політичну незалежність, — писав він у газеті "День" у 2000 році, — це несхожість країни з її сусідом, і одним із важливих чинників такої незалежності є мова. Якщо несхожості немає, то можна з таким же успіхом ліквідувати українську державність і приєднатися до Росії».

Тому від самих початків приєднання України до Росії імперія повела запеклу боротьбу з мовою українців як основою їхньої самототожності, усвідомлення себе як окремого народу, не подібного до росіян. Визначальним методом війни були заборони на вживання української мови у різних сферах суспільного життя.

Особливе занепокоєння імперської влади викликала в другій половині XIX століття поява художньої літератури, написаної українською мовою, оскільки це означало формування на базі окремих діалектів нової літературної мови, якій належить об'єднавча націєтворча функція. Ця обстави-

---

[1] Мейс Дж. Україна як постгеноцидна держава, або Як успадковані від СРСР структури блокують реальні реформи. *Lviv Polytechnic National University Institutional Repository.* 2003. URL: http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/9760/1/05.pdf (20.08.2019).

на спричинила таємний Емський указ 1876 року Олександра II, що додав до Валуєвського циркуляра низку нових заборон на використання української мови.

У радянський період боротьба імперії з українською мовою продовжилась із застосуванням нових засобів.

Оскільки наміри більшовиків поширити комуністичну ідею у світовому масштабі потребували привабливих гасел про найсправедливішу у світі країну «соціалістичної демократії», де, на відміну від «буржуазної демократії», забезпечено рівні права і свободи для всіх народів та їхніх мов, офіційно українську мову не забороняли. Проте асиміляційні практики уподібнення її до російської продовжилися, починаючи з 1930-х років, у підступніших формах запровадженого більшовиками штучного зближення української мови з російською.

Голодомор 1930-х років, забравши життя мільйонів селян, різко звузив соціальну базу української мови. Одночасно каральні органи провели масові репресії в колах мовознавців, які у 1920-х роках працювали над розбудовою словникарства, термінології, діалектології, проблемами унормування української літературної мови. Цю плідну професійну діяльність оголосили «українським фашизмом», «шкідництвом на мовному фронті», причому «шкідництво» полягало у «відриві української мови від братньої російської».

Мовознавці 1920-х років майже у повному складі були репресовані, а укладені ними словники й наукові дослідження заборонені.

Відтоді українська мова мала функціонувати й досліджуватись у нерозривному зв'язку з «братньою» російською і під її постійним «благотворним впливом».

Самобутню лексику, не подібну до російських відповідників, або вилучали зі словників, або відсували на другий план обмежувальними ремарками.

Партійний нагляд також позбавив українську мову самостійності у доборі запозичень з інших мов. Чужомовні

лексеми, яких особливо багато в термінології, мали входити до неї тільки через посередництво російської.

Ситуація поліпшилась у 1960-х роках, у період порівняної лібералізації режиму, коли в УРСР з'явився протестний культурницький рух захисту української мови. Однак уже в 1970-ті роки на вимогу московського центру його організатори й учасники зазнали репресій, а діяльність перекладачів і літераторів, які повертали українській мові лексичне багатство й розмаїття, засудили у черговій кампанії боротьби «з архаїзмами, діалектизмами і штучними мовними утвореннями».

Таким чином, мовний простір України в радянський період зазнав значних деформацій унаслідок насильницької русифікації, якої тоталітарний режим досяг терором і маніпулятивними технологіями втручання у розвиток української мови, намагаючись спрямувати його на шлях уподібнення до російської.

Водночас поряд з партійними настановами на зближення двох мов не меншу загрозу для української мови становили й досі становлять стихійні процеси змішування її з російською, наслідком чого є наш сумнозвісний суржик.

Появу змішаних українсько-російських форм усного мовлення спричинила русифікація великих міст, промислових і вугледобувних центрів, потрапляючи до яких україномовні мешканці сіл і невеликих містечок, не знаходячи можливості спілкуватися з російськомовним оточенням рідною мовою, намагаються пристосуватися до нього.

Суржик, як і білоруська трасянка — змішане білорусько-російське мовлення, — становить різновид, перехідний від рідної мови до російської, оскільки діти носіїв змішаного коду, виростаючи у російськомовних середовищах, опановують російську як престижнішу мову спілкування містян.

Це засвідчує сучасна мовна ситуація Білорусі, де майже вийшли з ужитку і білоруська мова, і трасянка, яка виконала свою функцію міжпоколіннєвого переходу з білоруської на російську.

Психологічним підґрунтям гібридного мовлення є втрата мовної стійкості і прагнення не відрізнятися від російськомовного оточення. Звичка пристосовувати своє мовлення до російського коду не може не позначатися й на ідентичності, послаблюючи у значної частини українців зв'язки з рідною культурою та формуючи гібридні форми національної ідентичності. Інакше важко було б пояснити прив'язаність водіїв міжміських маршруток і власників закладів харчування у провінційних містах до російського шансону й ігнорування ними популярної українськомовної пісенної продукції.

Унаслідок розповсюдження змішаного мовлення розкладовий вплив зросійщення уже дійшов до сільських середовищ, що впродовж століть лишалися форпостом української мови.

За умови впровадження ефективної мовної політики, яка забезпечила б домінування української мови в інформаційно-культурному просторі, поширення суржику можна було б поступово скоротити.

На жаль, за роки незалежності внаслідок російської окупації українських ЗМІ, передусім телебачення, зони поширення гібридного мовлення не тільки не звузились, а навіть розрослися до масштабів, що загрожують розмиванню норм літературної мови на всіх рівнях. Цьому сприяло маніпулятивне, принизливе для української мови тарапунько-штепселівське використання двомовності на телебаченні та низка інших практик «мовної шизофренії», як назвав це явище мовознавець Юрій Шевчук [1].

Шостий Президент України Володимир Зеленський та його команда заявляють, що керуватимуться у своїй діяльності ідеологією лібертаріанства. Але, судячи з творчості російськомовної студії «Квартал 95» і деяких заяв представників партії «Слуга народу», перспектива звільнення

---

[1] Юрій Шевчук: Мовна шизофренія — нова, потужна форма русифікаци. *ZIK*. 2015. 8 липня. URL: https://zik.ua/news/2015/07/08/yuriy_shevchuk_movna_shyzofreniya__nova_potuzhna_forma_rusyfikatsii_605587 (дата звернення: 20.08.2019).

українського народу від наслідків російського культурного колоніалізму не входить до завдань новообраної влади.

Деякі вислови нової команди, як-от зверхня відповідь прессекретарки Зеленського Юлії Мендель, яка веде сторінку в Twitter винятково англійською, на вимогу журналістів перекласти державною цитату Президента: «Можу суржиком, спеціально для "5 каналу"» [1] — свідчать, що, імовірно, світоглядно нашим лібертаріанцям у мовному питанні ближчий президент сусідньої Білорусі, який заявляв, що існують тільки «дві великі мови — англійська і російська» [2].

Треба сподіватися, що та українська спільнота, яка любить свою країну так, як поляки люблять Польщу, а французи — Францію, не дозволить новій владі ліквідувати здобутки в мовно-культурній сфері, що їх вона виборола після Революції гідності.

Серпень 2019 р.

---

[1] «Можу суржиком спеціально для "5 каналу"» — прессекретарка Зеленського у відповідь на прохання писати українською. *5-й канал*. 2019. 5 червня. URL: https://www.5.ua/suspilstvo/mozhu-surzhykom-spetsialno-dlia-5-kanalu-pres-sekretarka-zelenskoho-u-vidpovid-na-prokhannia-pysaty-ukrainskoiu-193631.html (дата звернення: 20.08.2019).

[2] «М'яка білорусизація» як шанс на виживання для білоруської мови. *Радіо Свобода*. 2017. 31 січня. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/28270052.html (дата звернення: 20.08.2019).

Дерусифікація України: здобутки й новітні загрози

Перехід цілої етнічної спільноти з рідної мови на іншу лінгвісти називають мовним зсувом. Це явище найчастіше відбувається у колонізованій країні, населенню якої завойовник нав'язує свою мову.

Заміна однієї мови іншою не може статися одномоментно, цей процес передбачає більш чи менш тривалий період масової двомовності. У ситуації масової, або тотальної, двомовності нав'язана мова поступово переймає всі функції рідної, що загрожує останній загибеллю, оскільки мова, що виходить з ужитку у щоденному спілкуванні, переходить до розряду мертвих.

У 70-х роках минулого століття перехідний етап асиметричної російсько-української двомовності, коли українці переходили на російську, а росіяни лишались одномовними, у містах України уже наближався до остаточної перемоги російської.

Ось як Євген Сверстюк описує Київ 1960–1970-х років і становище в ньому осередку патріотів, вихідців з різних областей країни, яких об'єднала ідея опору антиукраїнській політиці русифікації: «Той Київ був чужий. Мурашник. Пасинки долі жили без прописки, без квартири і часто без роботи. Київ належав чужому богові і розмовляв чужою мовою. Тут 10 років ходили за мною шпики.

Тут заарештували нас, як злочинців, і ув'язнили в сірому домі навпроти Св. Софії. Але Софійський собор, небо і сонце над ним, гори, парки, Дніпро — все це належало нам, і ми це відчували. То був наш Новий Єрусалим, і ми його наповнили любов'ю і святом зустрічей» [1].

Діяльність кількісно обмеженої спершу відкритої групи творчих особистостей, що організували культурницький рух опору, поступово почала набирати сили, розповсюджуючи смисли національних вартостей у ширших колах, передусім студентських і наукових.

На повторне, після 1920-х років, зростання мовного патріотизму українців імперська влада відповіла, як і тоді, традиційними для неї засобами насильства.

Активних учасників спротиву русифікації було ізольовано від решти суспільства у тюрмах і концтаборах, а їхніх прихильників у сумнозвісному 1972 році звільняли з педагогічних закладів і наукових установ.

З особливою жорстокістю кадебісти вбили художницю Аллу Горську, молоду киянку з російськомовної родини, яка під впливом Михайлини Коцюбинської, Василя Стуса та інших шістдесятників перейшла на українську мову спілкування і почала творчо працювати в українській культурі.

Для окупаційної влади мовна поведінка Алли Горської становила особливо небезпечний прецедент можливістю свого впливу на розширення кола українськомовної молоді, та ще й тоді, коли комуністична імперія, здавалося б, могла святкувати перемогу у перетворенні населення столиці УРСР на «совєтських людей» без виразних ознак національної ідентичності.

Поширеною практикою у закладах вищої освіти у 1970–1980-х роках стало призначення на посади завідувачів кафедр української мови російськомовних осіб. У школах з українською мовою навчання, кількість яких невпинно зменшувалася, багато вчителів, остерігаючись

---

[1] Сверстюк Євген. Один з покоління. *Сверстюк Євген. Правда полинова.* К. : Вид. дім «Києво-Могилян. акад.», 2009. С. 172.

звинувачень в «українському буржуазному націоналізмі», демонстрували лояльність до російської мови, переходячи на неї у спілкуванні зі школярами на перервах і позаурочних заходах.

Закономірно, що головним завданням державної мовної політики після здобуття незалежності мала стати зміна вектора розвитку масової двомовності від російського напряму до українського, що потребувало приходу до влади національно свідомої еліти.

Цей процес, однак, заблокували попередні деформації мовного розвитку, внаслідок яких русифікація та совєтизація масової свідомості досягли значних успіхів.

На перших президентських виборах 1991 року В'ячеслав Чорновіл здобув підтримку тільки в західних областях, що в загальнодержавному масштабі становило лише 23,7 % голосів виборців. Більшість електорату надала перевагу колишньому компартійному ідеологові.

Упродовж майже всіх років незалежності на території України триває протистояння двох мов і культур. Стаття 10 Конституції зупинила зсув до російської мови, але переважно тільки в офіційно-діловій сфері. Удержавлення української мови мало вплинуло на мовну ситуацію у великих містах і промислових центрах, де досі переважає російськомовне спілкування.

Звісно, змінити російськомовні міські середовища, сформовані внаслідок тривалих насильницьких дій імперської влади, — складне завдання. Проте цілком реальне.

З-поміж чотирьох чинників соціалізації особи, зокрема мовної, до яких належать родина, школа, ЗМІ і спілкування з друзями, державні органи мають повне право залучити для успішної українізації школу і ЗМІ. Однак зазначені ефективні чинники комунікативного употужнення державної мови досі не використано повною мірою.

Навіть школа, попри високі статистичні показники українськомовного навчання, не виконала завдання дерусифікації освітнього простору. Головною причиною цього є

пострадянська звичка багатьох учителів змінювати код спілкування з учнями з українського на російський на перервах, шкільних святах та інших позаурочних заходах. Така мовна поведінка педагогів гальмує процес повноцінного оволодіння учнями українською мовою в усьому спектрі її повсякденного вжитку.

Як показало опубліковане цього року ґрунтовне дослідження Оксани Данилевської «Українська мова в українській школі на початку XXI століття: соціолінгвістичні нариси», шкільні середовища на більшій частині України, за винятком західних областей, не одномовні, а двомовні, причому розподіл двох мов відбувається за параметром: формальне (українськомовне) — неформальне (російськомовне) спілкування. Природно, що такий режим двомовності у поєднанні із засиллям російської мови у розважальних телевізійних програмах не сприяє вихованню в учнів мовного патріотизму й чіткої національної ідентичності.

Тож очікування свідомої частини суспільства щодо впливу молодшого покоління, народженого і вихованого в незалежній Україні, на істотну зміну міських мовних середовищ поки що не справдилися.

У 2016 році Юрій Андрухович так оцінював мовну ситуацію Києва: «Теоретично саме в Києві мали б відбутись якісь унікальні процеси становлення сучасної української мови, розширення її ареалу, вторгнення до таких (сказав би Бруно Шульц) реєстрів буття, де вона ніколи раніше не бувала.

Тим часом протягом ось уже чверті століття спостерігається певна стагнація. Іншими словами, в Києві стабільно зберігається загальне російськомовне тло. Ще не так давно хтось із політологів характеризував це таким чином, що Київ розмовляє, як Донецьк, а голосує, як Львів. Частка правди в цьому перебільшенні таки є. І навіть якщо припустити феномен цілковитої двомовності на індивідуальному рівні (одна й та ж особа безпроблемно спілкується обома мовами

й жодній не надає переваги), то й ця двомовність виглядатиме радше як російсько-українська, а не навпаки» [1].

Треба сказати, однак, що в останні роки після Революції гідності й розв'язаної Росією війни проти нашої країни ситуація в Києві почала стрімко змінюватися на користь української мови. Цьому сприяла і мобілізація мовного патріотизму всередині депутатського корпусу восьмого скликання, і тиск на владу з боку численних громадських організацій, і зміна у поглядах Петра Порошенка на мовні проблеми, що еволюціонували від підтримки українсько-російської двомовності до україноцентричної позиції.

До безсумнівних досягнень у мовно-культурній і духовній сферах в останні роки належать ухвалення Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», надання Томосу про автокефалію православній церкві України, декомунізація топонімічного простору й ландшафту країни, потужне зростання національного кіновиробництва, державна підтримка книговидання, запровадження квот для української мови на радіо і телебаченні.

На жаль, значна частина електорату не оцінила відкриту перспективу руху до того цивілізаційного вибору, який обрали після розпаду СРСР країни Центральної Європи і Балтії.

Можливо, справді для виходу з пустелі організованого забуття, якщо скористатися метафорою Мілана Кундери, потрібні сорок років блукань. Тож оптимісти можуть зауважити, що більшу частину шляху ми вже пройшли.

Вересень 2019 р.

---

[1] Андрухович Ю. Мій лакмус Київ. *Збруч*. 2016. 9 вересня. URL: http://zbruc.eu/node/55915 (дата звернення: 23.09.2019).

Кризові явища в культурі: причини і наслідки

На Конгресі культури «Перехід 1989», що відбувся у жовтні 2019 року у Львові і був присвячений аналізові культурного досвіду України та Європи за останні 30 років, звучали й думки про сучасну кризу в культурі, яка спостерігається не лише в Україні, а і в країнах західних демократій. У фокусі суспільної уваги опинилися загрози, пов'язані з використанням новітніх аудіовізуальних технологій, зокрема телевізійних, з метою маніпулятивного впливу на масову свідомість.

Осмислення цих небезпек уже не обмежується жанром наукової фантастики, як, наприклад, британським серіалом «Чорне дзеркало» або американським фільмом «Ідіократія». Ефективність втручання маніпулятивних медійних практик у політичне життя країни нині засвідчили результати референдуму в Британії, перебіг підготовки до якого відтворено на основі документальних фактів у фільмі «Брекзит».

Телевізор, що владно ввійшов в оселі мільйонів людей, у руках спритних маніпуляторів може перетворитися із засобу відображення реальності на інструмент її конструювання.

Найбільш токсичні форми управління людьми через підміну на телевізійному екрані реального світу його викривленим

віртуальним зображенням властиві російській пропаганді. Визначення «оскотинення через телевізор», що належить, здається, журналістові Аркадію Бабченку, стосується якраз російських засобів масової інформації, хоча в самому визначенні можна вбачати алюзію на епізод «Державний гімн» з прем'єр-міністром і свинею з серіалу «Чорне дзеркало», що в ньому зображено крайній ступінь цинізму телевізійної провокації.

І все ж сам факт активного обговорення в західних країнах небезпек, пов'язаних із можливим зловживанням у медіях свободою слова в інтересах окремих груп, як і поява художніх теле- й кінотворів-пересторог, свідчить про те, що країни з давно відпрацьованими чіткими механізмами державного управління в умовах демократичної системи зможуть впоратися з проблемами, спричиненими використанням нечесних медійних практик.

Значно складніше протистояти загрозливим наслідкам медійного «промивання мізків» в Україні, де демократичні інституції й сама державність іще настільки слабкі, що деякі власники засобів масової інформації легко можуть використати свій інформаційно-розважальний ресурс в антидержавних цілях.

У нашій країні тривале застосування на впливовому телеканалі вмілої маніпулятивної гри з конструювання віртуального світу, паралельного дійсному, справило настільки ефективний вплив на свідомість п'яти з половиною мільйонів українців, що герой серіалу «Слуга народу» напряму перескочив з телеекрана в крісло Президента.

Технологію телевізійного розкручування віртуального образу майбутнього Президента, яке почалося задовго до цьогорічної виборчої кампанії і яке уможливила втрата Україною контролю над своїм інформаційним полем, блискуче розкрила Оксана Забужко в публікації «Україна здає екзамен на відчуття реальності» [1].

---

[1] Забужко Оксана. Україна здає екзамен на відчуття реальності. *Збруч*. 2019. 18 квітня. URL: https://zbruc.eu/node/88648 (дата звернення: 15.10.2019).

У виступі 8 квітня в ефірі програми «Свобода слова» на ICTV письменниця також говорила про великі загрози, що постають перед державою у зв'язку з поширенням у медіях маніпулятивних технологій, котрі визначає як «новітній інформаційний тоталітаризм»: «Володимир Зеленський — це сума певних позитивних емоцій, зв'язаних із шоу-бізнесом, із гумором, з усмішкою, з рекламою — це ось той віртуал, який, з іншого боку, непомітно і ненав'язливо впроваджує дуже агресивну мову ненависті устами свого персонажа» [1].

Треба сказати, однак, що своїм електоральним успіхом Зеленський і його партія «Слуга народу» зобов'язані не лише надзвичайно майстерно скомпонованому телевізійному ошуканству.

Те, що на такий проєкт «повелося» п'ять з половиною мільйонів нашої людності, виразно демонструє невтішний культурний рівень українського суспільства. Сім десятиліть перебування в лабетах тоталітарної імперії не минули без згубних наслідків.

Ще на початках установлення совєтської влади поет-трибун Володимир Маяковський, пропагуючи наміри більшовиків створити нову людину, закликав «мозги шлифовать рашпилем языка». Шліфували довго й наполегливо. Тих, хто «шліфуванню» не піддавався, ув'язнювали і розстрілювали.

Для формування «одноклітинності», як називала це Михайлина Коцюбинська, застосовували спеціальну мову, призначену спрощувати і спотворювати в масовій свідомості картину світу. У совєтському новоязі всі випрацювані людством високі поняття, як-от правда, гідність, честь, совість, співчуття, справедливість, гуманність, були сфальшовані, позбавлені закладеного в них сенсу і зневажені.

Від наслідків совєтського «шліфування мізків» і русифікації, яка сформувала у частини українців байдужість, а то

---

[1] Цит. за: Забужко Оксана. Люди, вам хакають мозок. *Збруч*. 2019. 12 квітня. URL: https://zbruc.eu/node/88500 (дата звернення: 15.10.2019).

й зневагу до своєї культури, ми досі не звільнилися, хоча вже майже три десятиліття живемо у формально незалежній державі.

Постсовєтське, а в Україні ще й постгеноцидне, суспільство бездумно обирає сьогодні Президентом комедіанта, який висміював базові цінності держави — її культуру, мову, символи, зрештою саму державу.

А його команда продовжує стьобатися з усього на світі, часто нехтуючи будь-які норми моралі та пристойності. Найяскравіше це було продемонстровано у виступі «Кварталу 95» 20 жовтня у скандальній сцені блазнювання на згарищі будинку колишньої очільниці Національного банку.

Родзинка рідкісної за цинізмом вистави полягала в тому, що для її виконання використали Національний заслужений академічний український народний хор імені Григорія Верьовки. У такий спосіб акція з помсти одного олігарха переросла в акт колективного знущання з людської біди, здійсненого хором, що є пісенним, а певною мірою й державним символом України, бо саме йому належить висока місія виконання Державного гімну під час відкриття сесій Верховної Ради.

Хористки та їхній керівник вочевидь не усвідомлювали, що, беручи участь у подібній виставі, вони знеславлять не об'єкт зловтішання, а себе. Шанований українцями мистецький колектив зазнав такої великої репутаційної втрати, що навряд чи йому вдасться повернути колишню всенародну повагу.

Єдина користь з цієї історії — те, що вона застереже інших українських митців від участі в токсичних комедіях, що їх розігрують колишні кавеенівці, котрі свого часу пройшли школу сміху в Москві, хоча нині називають себе «слугами народу». Щоправда, не відомо, якого саме.

Жовтень 2019 р.

Роль мови у формуванні національної свідомості [1]

Питання зв'язку мовної поведінки українців з їхнім національним самоусвідомленням ще не було предметом системних соціолінгвістичних досліджень, але деякі аспекти цієї проблематики висвітлено в окремих працях. Так, Христина Петрів у кандидатській дисертації «Концептосфера національної ідентичності та її мовна об'єктивація в публіцистичних текстах Оксани Пахльовської» навела результати власного опитування, проведеного серед української молоді з метою визначення, які чинники національної ідентичності є пріоритетними для респондентів. В інтернет-опитуванні взяли участь 270 респондентів з різних регіонів країни. Результати дослідження показали, що більшість (52,8 %) опитаних вважають визначальним чинником ідентичності мову. Інші критерії, як-от: людські переконання, спільне історичне минуле, економіка, постійне проживання в країні та релігія — посіли нижчі позиції [2].

Актуальність досліджень, що виявляють залежність національної свідомості від мови повсякденного використання, засвідчує роз-

[1] Виступ на круглому столі «Українська національна ідентичність: минуле, сучасне, майбутнє» в Інституті мовознавства НАН України 5 листопада 2019 року.

[2] Петрів Христина. Концептосфера національної ідентичності та її мовна об'єктивація в публіцистичних текстах Оксани Пахльовської : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. К., 2019. С. 9.

відка Тетяни Федорчук «Етнічні стереотипи та мовна поведінка молоді» [1].

Мета дослідження, проведеного у 2012 році, полягала у виявленні зв'язку між етнічними стереотипами (порівняно стійкими судженнями та переконаннями узагальненого характеру щодо певної етнічної групи) і мовною поведінкою молоді.

Аналіз було здійснено на основі анкетування й бесід, проведених серед старшокласників і студентів закладів вищої освіти Києва (всього 280 респондентів). Опитані респонденти-українці утворили дві статистичні групи: молодь, що активно спілкується двома мовами з перевагою української мови, та молодь, яка послуговується обома мовами з перевагою російської. Одномовні особи не утворили окремих груп, оскільки їх відсоток виявився незначним (12 % опитаних) [2].

Респондентам було запропоновано оцінити за п'ятибальною шкалою, які риси притаманні, на їхню думку, типовим представникам української та російської націй.

Авторка проаналізувала два різновиди стереотипів — автостереотипи, тобто стереотипні уявлення етнічної групи про себе, і гетеростереотипи — стереотипні уявлення про іншу етнічну групу. Було досліджено стереотипні уявлення українців про самих себе і про росіян за шкалою оцінювання національних рис — позитивних і негативних — кожної етнічної групи.

Як показало дослідження, і для першої групи (українців з перевагою українськомовного спілкування), і для другої (українців з перевагою російськомовного спілкування) властиве поєднання позитивних і негативних оцінок певних рис українців і росіян, проте в їхньому оцінюванні спостерігаються значні відмінності. Результати анкетування засвідчили, що для респондентів першої групи характерною є загальна позитивна спрямованість автостереотипів. За їхніми

---

[1] Федорчук Тетяна. Етнічні стереотипи та мовна поведінка молоді. *Наукові записки НаУКМА*. Т. 137 : Філологічні науки. К., 2012. С. 49–52.

[2] Там само. С. 49.

уявленнями, українці добрі, чесні, гостинні, толерантні, працелюбні, вірні, цілеспрямовані, з почуттям гумору, оптимістичні. Негативні оцінки пов'язані з тими рисами українців, що відображають рівень самоствердження нації: низьке почуття власної гідності, солідарності, патріотизму, залежність і пасивність. Хоча в оцінках наявні і позитивні, і негативні характеристики, у респондентів першої групи зберігається загальна позитивна спрямованість автостереотипів [1].

Натомість у другій групі майже знівельовано різницю в інтенсивності вияву ознак між автостереотипами і гетеростереотипами, тобто підсвідомо респонденти цієї групи майже ототожнюють типові образи представників обох націй.

Показово, що представники першої і другої груп обрали різні слова-прикметники для оцінювання типових рис українців і росіян. Так, для першої групи росіяни — самовпевнені, хитрі, прагматичні, егоїстичні, агресивні, тоді як для другої — впевнені у собі, енергійні, наділені діловими якостями, раціоналістичні, вміють себе поважати [2].

Отже, як зазначає авторка дослідження, спостерігається якісна відмінність в оцінках: за подібного змісту гетеростереотипи мають різну спрямованість, тобто породжують різні емоції та почуття.

Істотні відмінності продемонстрували представники двох груп також у відповідях на запитання, що стосується етнічної самоідентифікації. Абсолютна більшість (94 %) респондентів першої групи відповіли, що вважають себе типовими представниками своєї нації, демонструючи позитивну етнічну самоідентифікацію.

Натомість у другій групі такими визнали себе значно менше респондентів (68 %), решта 32 % відповіли, що їхні індивідуальні риси не тотожні рисам, характерним для типових українців. Наведено й окремі вислови, що підтверджують таку позицію, наприклад: «я більш самостійна,

---

[1] Федорчук Тетяна. Етнічні стереотипи та мовна поведінка молоді. *Наукові записки НаУКМА*. Т. 137 : Філологічні науки. К., 2012. С. 50.

[2] Там само. С. 50–51.

впевнена у собі, не дуже емоційна та сентиментальна», «у мене, на відміну від більшості українців, розвинене почуття власної гідності, незалежності; я цілеспрямований та упевнений в собі» [1].

Респонденти цієї групи вважали, що для досягнення успіху в житті треба мати якості, яких не мають типові українці (енергійність, упевненість у собі, раціоналізм, незалежність).

Як зауважує авторка, значна частина тієї групи молодих киян, що надає перевагу російськомовному спілкуванню, хоча й декларує свою національну належність як українську, не виявляє реальної позитивної самоідентифікації з представниками своєї нації. Тому негативні автостереотипи, характерні для зазначеної групи опитаних, можна трактувати як дискримінаційні щодо свого етносу, як такі, що вказують на конфлікт індивідуальної «Я-концепції» та національної, як маркери невдоволення своєю належністю до української етнічної спільноти [2].

Дослідження Тетяни Федорчук виявило також відмінності у ставленні представників двох груп молодих киян до здобутків української та російської націй у сферах науки, культури, освіти. Якщо респонденти переважно українськомовної групи оцінили здобутки української нації досить високо, то переважно російськомовна молодь більш критична до них, вважаючи їх навіть нижчими порівняно зі здобутками російської нації.

Наведені спостереження продемонстрували залежність між спрямованістю й інтенсивністю етнічних стереотипів і мовною поведінкою респондентів. Вони свідчать, що українська молодь, яка надає перевагу російській мові спілкування, перебуває під впливом етнічних стереотипів, що їх свого часу створила домінантна російська група про підлеглу українську, а значна частина української спільноти згодом засвоїла як автостереотипи.

---

[1] Там само. С. 51.
[2] Там само.

Таким чином дослідження виявило залежність між спрямованістю й інтенсивністю етнічних стереотипів та мовною поведінкою української молоді.

У підсумку авторка наголосила на потребі продуманої мовної політики в галузі освіти й культури, яка впливала б на формування в суспільній свідомості позитивних автостереотипів.

Роль школи у вихованні високої мовної й національної свідомості учнів є незаперечною. У зв'язку з цим лінгвісти наполягають на необхідності внести суттєві корективи у викладання української мови в шкільній освіті.

Актуальною є, зокрема, думка Пилипа Селігея щодо потреби розрізнення двох складників мовної освіти — мовного навчання й мовного виховання. Наша педагогічна практика зосереджується переважно на першому складникові, на вивченні правил граматики й синтаксису, тоді як виховання ціннісного ставлення до мови вважається чимось необов'язковим, непрактичним. «І коли, скажімо, пересічний київський школяр чи студент, — пише Пилип Селігей, — має з української мови найвищу оцінку, але в повсякденному житті нею ніколи не спілкується, — це закономірний наслідок доброго мовного навчання й поганого мовного виховання. Ясна річ, щоб українська мова надійно закріпилася в молодіжній субкультурі, самого мовного виховання замало. Проте справедливо й те, що мовний нігілізм підлітків часто випливає не з якоїсь свідомої позиції, а з того, що їхнє мовне виховання ми часто пускаємо на самоплив. І мовна освіта лишається недостатньою та неповноцінною» [1].

Надзвичайно важливе завдання вчителя полягає у вихованні в учнів свідомого ставлення до української мови як суспільної цінності, формування почуття відповідальності кожного за її стан, за її теперішнє і майбутнє.

Листопад 2019 р.

---

[1] Селігей Пилип. Мовна свідомість: структура, типологія, виховання. К. : Вид. дім «Києво-Могилян. акад.», 2012. С. 66.

Булгаков в українській літературі: постколоніальне прочитання

У «Щоденниках» Сергія Єфремова у записі від 18 січня 1929 року згадано діалог Миколи Скрипника з московськими очільниками у зв'язку із запланованою тоді постановою про оголошення всієї «союзної» території власністю СРСР, що означало запровадження унітарної системи. Як пише Єфремов, Скрипник у Москві нібито протестував, заявивши, що це — поворот до єдиної неділимої, порушення конституції, що Україна внаслідок такого рішення має право вийти з Союзу. Відповідь була такою: «А можете (вийти) — без території і людности» [1].

У наступне десятиліття Голодомором, репресіями і депортаціями червона Москва «очистила» територію України від тієї української людності, що була здатна боронити свої права на землі споконвічного заселення.

Крім насильницьких дій, комуністична імперія застосовувала й «м'яку силу», підриваючи культурні основи української нації.

У монографії «Довженко в полоні» культуролог Роман Корогодський пише про драму геніального режисера, змушеного у фільмі «Арсенал» 1929 року виконати, всупереч своїй волі, соціальне замовлення

---

[1] Єфремов С. О. Щоденники. 1923–1929. К. : ЗАТ «Газета "Рада"», 1997. С. 726.

більшовиків, зобразивши у знущально-пародійному стилі парад військ УНР на Софійській площі в Києві на честь здобуття міста військами Директорії УНР.

Сцену урочистої служби Божої і параду, зазначає Корогодський, показано у фільмі точно так, як у романі Михайла Булгакова «Біла гвардія». Але якщо для Булгакова подібне художнє відтворення знакової для українців історичної події було закономірним, бо відповідало властивому письменникові погляду білогвардійця, то для Довженка сатирично-пародійна фальсифікація цієї події мала бути драмою, «поховальним дзвоном за навіки втраченою надією», за словами Корогодського [1].

Булгаков як російський інтелігент з імперською свідомістю не міг уявити Україну поза Росією. Ідея української державної самостійності була йому чужою й неприйнятною. І більшовицькі війська, і українських вояків, що ввійшли до Києва в січні 1918 року, білогвардійський офіцер сприймав як ворогів, які загрожували «єдиній і неділимій» Російській імперії розпадом.

У «Білій гвардії» є чимало епізодів, які демонструють імперську зверхність і ненависть автора до боротьби українців за свою державу.

Це і рисунок Ніколки на печі, де зображено «голову с отвисшими усами в папахе с синим хвостом» з підписом «Бей Петлюру!», і роздратування, яке спричинює в героїв роману українська мова: «Сволочь он, — с ненавистью продолжал Турбин, — ведь он же сам не говорит на этом языке. А? Я позавчера спрашивал этого каналью доктора Курицького, он, изволите ли видеть, разучился говорить по-русски с ноября прошлого года. Был Курицкий, а стал Курицький...», і вбивча характеристика діяльності гетьмана Павла Скоропадського: «Я б вашего гетмана за устройство этой маленькой Украины повесил бы первым!.. Кто запретил формирование русской армии? Гетман. Кто терроризировал русское население этим гнусным языком, которого и

[1] Корогодський Роман. Довженко в полоні. К. : Гелікон, 2000. С. 242.

на свете не существует? Гетман. Кто развел всю эту мразь с хвостами на головах? Гетман...»

«В романі Булгаков немовби протиставляє два світи, — зазначає культуролог Радко Мокрик, — міський, культурний, освічений, шляхетний — світ Турбіних — проти світу примітивного, варварського, аґресивного — світу петлюрівців і "мразі з хвостами на головах"» [1].

Варто звернути увагу на те, що, попри антибільшовицьке спрямування роману «Біла гвардія», його не заборонили в СРСР. У 1934 році Булгакова прийняли до Спілки совєтських письменників. Роман перевидали у 1966 році. За мотивами творів Булгакова «Біг», «Біла гвардія» та «Чорне море» було створено у 1970 році художній фільм «Біг». Уже в наш час у Російській Федерації «Білу гвардію» екранізовано у восьми серіях.

Згідно з російською вікіпедією, п'єса «Дні Турбіних» з великим успіхом йшла у МХАТі. Хоча Сталін публічно заявляв, що п'єса — «антисовєтська штука, і Булгаков не наш», однак після її заборони в 1932 році наказав повернути п'єсу на сцену.

У приватному листуванні Сталін зазначав, що п'єса йому подобається. За його словами, враження від «Днів Турбіних» «в кінцевому рахунку було позитивним для комуністів».

Зі спогадів Молотова та інших соратників Сталіна відомо, що під час кремлівських застіль вождь любив співати російські народні та білогвардійські пісні.

Не афішована публічно, прихильність Сталіна до колишніх класових ворогів відповідала його настановам російського шовініста, які він відверто продемонстрував у відомому тості на честь великого російського народу у зв'язку із закінченням Другої світової війни.

Зміна акцентів у ставленні комуністичного керівництва до Білої гвардії, визнання її позитивної ролі у боротьбі за

---

[1] Радко Мокрик. Як з українців «хохлів» робили, або «Україна очима російської літератури». *Збруч*. 2016. 19 травня. URL: https://zbruc.eu/node/51624 (дата звернення: 21.11.2019).

збереження територіальної цілісності Російської імперії виразно виявилися не так в офіційному трактуванні історії громадянської війни, як у масовій культурі післявоєнного періоду. Саме цим пояснюється перевидання «Білої гвардії» та екранізація творів Булгакова.

Тоді ж з'явилися й інші фільми з ідеалізованими образами білогвардійців, як, наприклад, в екранізації повісті Бориса Лавреньова «Сорок перший» режисера Григорія Чухрая, що вийшла на екрани у 1956 році. Головним героєм фільму був білогвардійський поручик Говоруха-Отрок, якого адмірал Колчак відправив з дипломатичною місією до генерала Денікіна. Поручик потрапив у полон до загону червоноармійців, і супроводжувати його доручили найкращій снайперці загону Марютці. Далі вигаданий сюжет розгортається як романтична історія кохання з неминучим в умовах громадянської війни трагічним фіналом.

Стрічка мала величезний успіх, не в останню чергу завдяки надзвичайно привабливому образові поручика — красеня-аристократа, якого зіграв культовий совєтський актор Олег Стриженов. За даними російської вікіпедії, у Радянському Союзі його подивилося понад 25 мільйонів глядачів, у Франції — понад мільйон, майже стільки ж у Польщі. На X Міжнародному фестивалі в Каннах у 1957 році фільм отримав спеціальний приз журі «За оригінальний сценарій, гуманізм і романтику».

Зрозуміло, що у світлі нинішньої політики Російської Федерації, спрямованої на реставрацію імперії у її колишніх межах, «русский мир» підносить роман «Біла гвардія» як шедевр, що в ньому передбачено події, які відбуваються нині на території України.

Неконтрольовану лють породжує в російських пропагандистів навіть сам факт «привласнення» українцями спадщини Булгакова. Навівши згадуваний вище знущальний портрет українських козаків-січовиків у «Білій гвардії», апологет «русского мира» пише: «И эта же "мразь" на памятнике Булгакову на Андреевском спуске написала его

имя украинскими буквами, и еще кощунственно подписала, что это "украинский писатель". А на доме, где он жил, теперь висит украинский жовто-блакитный флаг, который он терпеть не мог» [1].

Безвідносно до мови ненависті подібних публікацій варто все ж поставити питання: чи потрібно нам залічувати Булгакова до українських письменників лише на тій підставі, що молоді роки він провів у Києві, до того ж не будучи корінним киянином (його родина переїхала до Києва з Орловської губернії) [2]?

Навіть зараз, попри розв'язану Росією війну на Донбасі, в авторитетних українських виданнях з'являються публікації, автори яких намагаються будь-що довести «українськість» Булгакова, вдаючись до вельми сумнівної аргументації. Так, автор статті «Булгаков і Україна» пише: «Зараз переживаємо відчуття, емоційно дуже схожі з відчуттями булгаковських героїв по відношенню до незрозумілої України, що виникла цілком несподівано. Подібне відчувають нинішні україно- та російськомовні українці по відношенню до незрозумілої Росії, яка раптово стала чужою. І цього достатньо, щоб вважати письменника своїм у Києві, в Україні, з усіма складностями відокремлення колишньої колонії від метрополії» [3].

Цікаво, чи усвідомлює автор, що, закликаючи вважати Булгакова «своїм», він пропонує українцям прийняти і погляди письменника на Україну й українців.

Булгаков — не єдиний письменник, який лишив описи Києва і подій, що відбувались у місті на початку XX століття. Два романи про Київ 1920-х років — «Місто» і «Невеличка драма» — належать перу Валер'яна Підмогиль-

---

[1] Миронов Григорий. «Белая гвардия», Украина, Булгаков и «мразь с хвостами на головах». *Русский мир. Украина.* 2016. 17 травня. URL: http://russmir.info/kul/7445-belaya-gvardiya-ukraina-bulgakov-i-mraz-s-hvostami-na-golovah.html (дата звернення: 21.11.2019).

[2] Радко Мокрик. Як з українців «хохлів» робили, або «Україна очима російської літератури». *Збруч.* 2016. 19 травня. URL: https://zbruc.eu/node/51624 (дата звернення: 21.11.2019).

[3] Мотузенко Богдан. Булгаков і Україна. Ми потребуємо власного переосмислення класики. *День.* 2018. 26 січня. URL: https://day.kyiv.ua/uk/article/kultura/bulgakov-i-ukrayina (дата звернення: 21.11.2019).

ного. Цей український письменник, обдарований великим талантом і любов'ю до своєї країни, міг вивести українську урбаністичну прозу на рівень кращих взірців класичного європейського роману.

Енкаведисти заарештували Підмогильного у 1934 році, у 33-річному віці, і розстріляли разом з іншими діячами української культури в урочищі Сандармох в 1937 році.

Відтак Підмогильний був «изъят», за формулою розстрільних документів, з життя і з української культури. А його місце посів Булгаков. Щоб українці не забували, що Київ — «мать городов русских», і не мріяли про якусь там окрему «маленьку Україну».

Листопад 2019 р.

Українська література у протистоянні з Російською імперією

Доля кожної мови великою мірою залежить від її культурної ваги — обсягу та якості створених нею літературних творів.

Оскільки метою Російської імперії була повна мовно-культурна асиміляція українців, у появі і розвитку літератури українською мовою вона вбачала загрозу своїй цілісності.

Вороже сприйняття з боку імперії українського письменства спричинило появу у травні 1876 року таємного Емського указу імператора Олександра II, що доповнив Валуєвський циркуляр низкою додаткових заборон на вживання української мови.

Указ підготувало донесення начальника Третього відділення про зростання українофільського руху в 1870-х роках, що сприяв появі українськомовних підручників, молитовників і перекладів з інших мов, а також популярних книжок для народу.

В експертній доповіді з цього приводу, поданій імператорові Головою Київської археографічної комісії Михайлом Юзефовичем, зокрема, було зазначено: «Можно с полною безопасностью для целости России смотреть на возникновение литературы, например у латышей, численность которых простирается всего до миллиона с небольшим душ, но допустить обособление путем

возведения украинского наречия на степень литературного языка 13-ти миллионов малоруссов было бы величайшей политической неосторожностью, особенно ввиду того объединительного движения, какое совершается по соседству с нами у германского племени» [1].

Попри всі цензурні утиски, самодержавній імперії не вдалося зупинити розвиток української літератури.

Розповсюдженню українських книжок сприяла політична і мовна ситуація в західних областях України, що на той час перебували у складі Австро-Угорщини, яка, на відміну від Росії, не пригноблювала ідентичність народів, що її населяли. Українці, як і інші етнічні меншини цієї конституційної монархії, мали право і на участь у політичному житті, і на культурний розвиток на базі своєї мови.

Після запровадження Емського указу письменники підросійської України друкувались у галицьких і буковинських виданнях. Так, перша поетична збірка Лесі Українки «На крилах пісень» і книжка її перекладів з Генріха Гейне вийшли у Львові в 1893 і 1892 роках.

На кінець XIX — початок XX століття, після появи міської прози Михайла Коцюбинського, Івана Франка і Володимира Винниченка, українська література становила вже вагомий національний набуток.

Ба більше, не кожен народ міг похвалитися такою трійцею геніїв, як Тарас Шевченко, Леся Українка та Іван Франко.

Потужний креативний потенціал української мови виявився і під час більшовицької українізації, проте її здобутки вже у 30-х роках було заборонено, а більшість митців розстріляно.

Тоталітарна влада різко звузила простір української культури і загнала її в прокрустове ложе «єдино правильної» комуністичної ідеології.

---

[1] Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: спроба державного регулювання : збірник документів і матеріалів (1847–1914) / упоряд. Г. Боряк. К. · ТОВ «Видавництво "Кліо"», 2015. С. 116.

Оскільки рівень національної культури визначають передусім високі літературні зразки, партія поставила перед заангажованими науковцями завдання максимально «знешкодити» вплив великих текстів на національну свідомість українців.

Нейтралізація впливу класичної української літератури відбувалася через заборони найбільш антиімперських текстів, фальшування та стереотипне уодноманітнення інтерпретацій художніх творів.

Практики брутальних фальсифікацій і знецінення спадщини Лесі Українки детально розкрила Ліна Костенко у статті «Геній в умовах заблокованої культури», уперше опублікованій у «Літературній Україні» в 1991 році:

«Якщо придивитись до її посмертної долі, то неважко помітити, що в голосній славі за радянських часів їй не відмовлено. Навпаки. Було зроблено найпідліше. Заборонивши "Бояриню", вилучивши ряд найсильніших віршів, вирвавши з "м'ясом" із видання Книгоспілки передмови репресованих авторів — натомість всіляко підносити її як "співачку досвітніх вогнів", як ретельну читачку Маркса, приписати їй переклад "Ткачів" Гауптмана, — перекладала вона його чи не перекладала, головне — щоб про повстання сілезького пролетаріату. Відтак "Осінню казку" ввести до шкільної програми, дарма, що це річ незакінчена і за життя авторка її не друкувала, — головне, що там є Будівничий і червоні прапорці.

Назвати російський драматичний театр іменем Лесі Українки. Встановити премію — не за драматургію, а за твори для дітей.

...У "Радянській енциклопедії історії України"... повідомити, що вона боролась з українським буржуазним націоналізмом, що її світогляд формувався під впливом Чернишевського і Добролюбова. І що найкраще — цитую: "В творчості У. наявні елементи нового методу — соціалістичного реалізму"» [1].

---

[1] Костенко Ліна. Геній в умовах заблокованої культури. *Літературна Україна.* 1991. 26 вересня. URL: https://www.twirpx.com/file/1281619/ (дата звернення: 15.12.2019).

Після «розблокування» наших класиків ситуація, звичайно, поліпшилася. Повернулися заборонені твори Лесі Українки, у видавництві «Комора» в повному обсязі вийшла її епістолярна спадщина, з'явилися солідні дослідження її творчості, серед яких вирізняється монографія «Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій» Оксани Забужко.

Однак розповсюдження нових знань про Велику Українку не виходить за межі доволі вузьких кіл патріотичної інтелігенції, хоча навіть у цих середовищах, не кажучи вже про жовту пресу, фейкова історія про стосунки поетки з Ольгою Кобилянською часом породжує більше зацікавлення, ніж ідейно-художні смисли її драм.

Той факт, що театр російської драми в столиці досі названо ім'ям Лесі Українки, яке прив'язали до нього для маніпулятивної пропаганди «дружби народів», є зневагою до її пам'яті.

Зі спогадів Климента Квітки відомо, як обурив Лесю Українку намір Володимира Винниченка перейти в російську літературу в 1910 році. За цим життєвим епізодом постав діалог Антея з Федоном у її драмі «Оргії»: «...ти продав туди свій твір найкращий, де зневажають все, що нам святе».

Як і за радянської доби, популярність має лише «Лісова пісня», вистав за іншими драматичними творами письменниці вкрай мало. І це при тому, що вони сьогодні не менш актуальні, ніж у час їх створення.

Адже не лише в «Боярині», а й у драмах на античні сюжети Леся Українка відтворює історію поневолення України Російською імперією. У її п'єсах розгортається історія війни двох сусідніх народів, один з яких здобуває перемогу над іншим не завдяки своїм цивілізаційним перевагам, а через обман і підступ. У «Касандрі» цю ідею втілено в символі троянського коня — подарунка від ворога, що його приймають довірливі супротивники. У «Боярині» це мотив вірності присязі, якої вимагають московити від українців

після Переяславської ради, натомість самі не дотримуються жодних присяг, безкарно грабуючи переможених: «І просвітку нікому не дають московські посіпаки! Все нам в очі тією присягою тичуть...»

Хіба не розгортається цей давній сюжет сьогодні, коли московські посіпаки вимагають від нас виконання Мінських угод, а зі свого боку, загарбавши наші землі, не збираються дотримуватися жодних міжнародних правил і зобов'язань?

Одним із провідних мотивів Лесі Українки є мотив знесилення в неволі, втрати здатності до опору, добровільного рабства як наслідку пригнобленого становища української людності в деспотичній російській державі.

Передбачаючи наближення великих соціально-політичних зрушень і можливого краху Російської імперії, що відкривало перед українською спільнотою перспективу національного визволення, Леся Українка бачила й загрози повторної втрати незалежності, причини якої пророчо провиділа в ослабленні почуття національної солідарності й колективної волі до боротьби за свободу, поширенні серед значної частини українців байдужості й зневіри у власних силах.

Ще 130 років тому Леся Українка ставила перед українським суспільством такі запитання:

Як світ новий з старого збудувати?
Як научить байдужих почувати?
Як розбудити розум, що заснув?

Від того, чи зможемо ми знайти відповіді на ці запитання, залежатиме доля нашої держави.

Грудень 2019 р.

Війна ідентичностей: Україна перед новітніми викликами

«Кожна мова окреслює навколо народу, що нею говорить, коло, з якого можна вийти, лише увійшовши до іншого кола», — писав німецький філософ Вільгельм фон Гумбольдт.

Поет висловив цю саму думку так: «Там, де звучить рідна мова, там живе український народ». Володимир Сосюра написав процитовані рядки у 1931 році, коли у його рідному Дебальцевому на Донеччині українська мова ще звучала. Сьогодні тут говорити нею небезпечно. За українську мову в ОРДЛО вбивають.

Російську окупацію Криму і вторгнення на Донбас уможливила провальна національна політика української влади упродовж майже всіх років незалежності, що пояснюється неспроможністю населення України привести до влади національну еліту з державницьким мисленням.

Так сталося тому, що на час розпаду СРСР тоталітарний проєкт створення з поліетнічного населення імперії єдиного «совєтського народу» на основі російської мови досяг в Україні значних успіхів. Совєтській соціальній інженерії вдалося сформувати всередині української спільноти доволі численний прошарок денаціоналізованих «простих совєтських людей».

У нових умовах демократичної виборчої системи винародовлена частина електорату голосує за ментально та світоглядно близьких їй кандидатів. Не останню роль відіграє й втручання Москви, явне і приховане, у виборчі кампанії України. Завдяки цим чинникам на президентських посадах опинилися Леонід Кучма, Віктор Янукович і Володимир Зеленський.

У зв'язку з цим варто навести одну вельми промовисту цитату з книжки Кучми «Україна — не Росія»: «Етнографи вже давно відзначають, що на сході України з'являється усе більше людей, що відносять себе в однаковій мірі і до українців, і до росіян. Може, у цьому одна з розгадок того високого рівня терпимості (стукаю по дереву!), що усі ці роки стійко демонструє Україна? У соціологів є своє пояснення, по суті, близьке. Вони виявили, що в людей, які вільно володіють і російською, і українською мовами, конфліктний потенціал істотно нижчий, ніж у мономовних» [1].

Президент із державницьким мисленням мав би, отримавши таку інформацію, не стукати по дереву, а бити на сполох. Через збільшення груп людей з подвійною ідентичністю в областях, що межують з Російською Федерацією, очільник якої не приховує неоімперських амбіцій, глава держави мав би дбати про зміцнення мовно-культурного кордону з Росією, а не радіти його подальшому розмиванню. Нічого доброго перед загрозою наступу «мономовних» росіян зниження конфліктного потенціалу українців не віщувало.

Ані Кучма, ані Ющенко, а тим паче Янукович не зупинили російське втручання в інформаційно-культурний простір України. Київська влада ігнорувала численні звернення українських патріотів з вимогою заборонити ті російськомовні засоби масової інформації, що розповсюджували мову ненависті щодо української мови, культури й ідентичності.

---

[1] Кучма Л. Д. Україна — не Росія. *ВикиЧтение.* URL: https://biography.wikireading.ru/13457 (дата звернення: 04.01.2020).

Натомість «за порєбріком» кремлівські пропагандисти, святкуючи надані Києвом можливості продовження процесів асиміляції українців через потужний вплив олігархічних телеканалів, FM-станцій і преси, останніми роками змістили акценти в антиукраїнській риториці.

Деякі з інноваційних пропагандивних тез потрапили навіть до газетного корпусу російської мови, як, наприклад, фрагмент з інтерв'ю шовініста Захара Прилєпіна з уже згадуваним журналістом-колаборантом Олександром Чаленком під назвою «Украинцев не существует? А жаль»: «Вот украинская мова есть. Украина как государство тоже есть, есть украинская идея, жовто-блакитный флаг, трезуб, Бандера с Петлюрой и Мазепой, "Кобзарь" Шевченко, украинский национализм и украинская литература есть, а народа такого нет и никогда не было» [1].

У лекції, прочитаній у Москві у жовтні минулого року, Олександр Чаленко намагався довести, що українців «у природі не існує»: «Украинец существует только лишь потому, что существует государство Украина. Отмени государство Украина — украинцы исчезнут» [2].

Подібні заяви свідчать про те, що путінський агітпроп намагається підготувати суспільну думку і всередині країни, і зовні до запланованої ліквідації Української держави.

Можна було б, звісно, не дискутувати з очевидною маячнею щодо можливості існування визначальних національних атрибутів поза народом, якому вони належать. Як і з тим, що 90 % українців є «русскими людьми».

Наші проблеми, однак, полягають у тому, що до певної міри українці самі дають ворогові, який веде з нами війну на знищення, приводи для поширення таких фейків.

---

[1] Национальный корпус русского языка. URL: http://processing.ruscorpora.ru/search.xml?sort=i_grtagging&lang=ru&startyear=1987&text=lexform&req=%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D0%B8%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9%20%D0%BD%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%B7%D0%BC&endyear=2007&env=alpha&nodia=1&mode=paper (дата звернення: 04.01.2020).

[2] «Россия должна признать Киев, Донецк, Одессу и Харьков русскими городами». *ПолитНавигатор.* 2019. URL: https://politnavigator.news/rossiya-dolzhna-priznat-kiev-doneck-odessu-i-kharkov-russkimi-gorodami.html (дата звернення: 04.01.2020)

На минулорічних президентських виборах народ України надав перевагу кандидатові, що походить, як і Янукович, з регіону, який вирізняється найчисельнішою групою населення, асимільованого за радянської доби в російську культуру чи, точніше, в її совєтизований різновид. Згідно з соціолінгвістичними опитуваннями, українці, які вважають рідною російську мову, зосереджені в східних і південних областях, де вони становлять 87,9 % від їхньої загальної кількості в Україні.

Володимир Зеленський є представником саме цієї асимільованої частини українського соціуму. Це засвідчує вся його творчість: і комедійна продукція очолюваної ним студії «Квартал 95», і фільми та серіали її виробництва, значну частину яких створено у співробітництві з Москвою.

Весь цей російськомовний комедійний продукт, хоч і створений переважно на території України, з українською культурою не має майже нічого спільного. І шостий Президент, і більшість депутатів від його партії «Слуга народу», яким українці довірили владу у своїй країні, відчужені від тих вартостей, що становлять основи національної держави. Українська мова, література, історія, символіка, відповідно до твердження Чаленка, з ними «никак не соприкасаются».

Небезпека для державної незалежності від вибору такого Президента і такої більшості у Верховній Раді цілком очевидна. Не випадково у Кремлі знову активізувалися заяви про Новоросію як «исконно русскую землю» й агресивні заклики до захисту російськомовного населення України.

Варто нагадати і заяву Путіна з його виступу на VI Всесвітньому конгресі російських співвітчизників у жовтні 2018 року: «Один большой русский мир... никогда не строился исключительно и только по этническому, национальному или религиозному признаку. Он собирал и объединял всех, кто духовно связан с Россией, кто чувствует эту

духовную связь с нашей родиной, кто считает себя носителями русского языка, культуры и русской истории» [1].

Новорічний виступ Зеленського з його лейтмотивом «Не важливо»: не важливо, якою мовою ти говориш, чиїм ім'ям названо твою вулицю, біля якого пам'ятника призначаєш побачення тощо, — уже дістав належну оцінку в багатьох відгуках. Наведемо одну з них: «Відкинувши українську культурну ідентичність як клей, що тримає українське суспільство разом, Зеленський нічого не запропонував натомість» [2].

Варто звернути увагу й на одну сценку з вистави «Кварталу 95», яку канал «1+1» демонстрував одразу після привітання Президента.

Комедійна вистава, як завжди, відбувалася російською мовою. Проте в одній сцені звучала й українська. Це була пародія на популярну українську пісню «Ніч яка місячна» у виконанні Євгена Кошового. Стьоб починався уже від оголошення: «Музика красіва, слова розбірливі, виконується по трєзвяку вперше».

У перелицьованому тексті ліричної пісні очікувано з'явилася свиня як улюблений персонаж російських анекдотів про салоїдів-малоросів: «спить у сараї свиня, вже не хрюкає», пейоративна лексика: «ах ти ж холера, сволота поганая», троє акторів зображували придуркуватого вигляду бандуристів, танцювали дівчата у віночках, одну з яких Кошовий носив на руках, стьобаючись з тексту пісні і переводячи її з ліричного коду у вульгарний. Весь антураж відповідав пародійному зображенню «племени поющего и танцующего».

Виконане кварталівцями знижено-сміхове пародіювання української пісні належить до найгіршої форми міжкультурної комунікації. Вона полягає у приниженні однієї

---

[1] Путин поблагодарил большой русский мир. *Regnum*. 2018. 31 жовтня. URL: https://regnum.ru/news/2511116.html (дата звернення: 04.01.2020).

[2] Друзенко Геннадій. Новорічний виступ президента. Про що не сказав Зеленський. *Радіо Свобода*. 2020. 1 січня. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/30355344.html (дата звернення: 04.01.2020).

етнокультури, у цьому разі української, з погляду іншої етнокультури — російської, носії якої вважають себе статусно вищими за принижуваних.

Здавалося б, після того, як українці винесли криворізький «Квартал 95» на верхівку державного управління, його представники мали б припинити стьобатися з українських національних вартостей. Аж ні! Вони продовжують глузувати з української культури, нав'язуючи глядачам своє ставлення до неї як меншовартісної порівняно з російською. І, що найгірше, у такий спосіб вони, свідомо чи несвідомо, ллють воду на млин російської пропаганди, яка заявляє, що «ніяких українців у природі не існує».

Події на київському Майдані 2013–2014 років увійшли в історію України під назвою Революції гідності. Чи зможе активна патріотична частина нашого суспільства поширити власне гідне ставлення до національних цінностей серед маси національно байдужих, покаже майбутнє. Але найближчими роками нас вочевидь чекають великі випробування.

Січень 2020 р.

Захисник російської мови у війні з волонтерками

Ми вже почали звикати до того, що «слуги народу» постійно встряють у якісь скандали. Однак останній скандал потребує прискіпливішого аналізу, оскільки в ньому, як у краплі води, відбилися невтішні тенденції в нинішньому політичному і, ширше, соціокультурному житті країни.

Ідеться про прикрий випадок, який стався 27 січня в автобусі, що прямував за маршрутом Львів — Запоріжжя. Водій поставив у салоні для перегляду російськомовний серіал. В автобусі їхали волонтерки Ярина Чорногуз і Анастасія Конфедерат, що поверталися з Луцька до Києва з похорону друга — бійця, який загинув на Донбасі у війні з росіянами. Дівчата звернулися до водія з вимогою вимкнути серіал. У відповідь почули хамську відмову, після чого змушені були вийти з автобуса посеред траси.

У цій історії, про яку волонтерки написали у фейсбуці, вражає не тільки хамство любителя російських серіалів, який не мав жодного права нав'язувати пасажирам свої смаки, а й те, що ніхто з них не став на захист дівчат, відбувшись мовчанкою.

Подія мала несподіване продовження, що спричинило бурхливе обговорення у мережі.

На захист водія став депутат від партії «Слуга народу» Євгеній Брагар, причому вдався до вельми радикального кроку — подав на Ярину Чорногуз і Анастасію Конфедерат заяву в поліцію щодо скоєння ними злочину, передбаченого статтею 161 Кримінального кодексу [1] — «Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або ставлення до релігії». Зв'язок з цією статтею, що його угледів нардеп у небажанні дівчат дивитися російський серіал, лишається на його совісті.

Схарактеризувавши в одному з дописів у фейсбуці погляди дівчат як «націоналістичні», депутат обґрунтував свою заяву тим, що «не має жодного значення, яку мову дискримінують»: «Україна — це спільний дім для всіх її громадян без огляду на мову спілкування, віросповідання чи національне походження. Так було, так є і так буде завжди».

Цікаво було з'ясувати, ким є цей «слуга народу», що так палко захищає водія-хама, який, до речі, порушив норми закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної», адже згідно з ним у публічних сферах потрібно вживати державну мову.

Як свідчить вікіпедія, це «нове обличчя» парламенту молоде. Євген Брагар має всього 25 років, закінчив історичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка і нині є аспірантом цього факультету. За даними того самого джерела, молодий історик володіє кількома мовами — російською, англійською, французькою і польською, але українською володіє погано. Дисертацію пише з історії Алжиру.

Диво-дивина, що дослідник колишньої французької колонії, випускник історичного (!) факультету провідного університету країни проявляє таке невігластво щодо колоніальної історії народу, від якого обраний до Верховної Ради для захисту національних інтересів.

---

[1] Допис на сторінці Є. Брагаря у Facebook. 2020. 31 січня. URL: https://www.facebook.com/profile.php?id=100044243891359 (дата звернення: 31.01.2020).

Пишучи про те, що Україна — це «спільний дім для всіх її громадян без огляду на мову спілкування» і що «так було, так є і так буде завжди», народний обранець ігнорує добре відому історичну правду. Об'єктивне дослідження історії України неможливе «без огляду на мову спілкування», адже нинішня двомовна ситуація країни склалася внаслідок безпрецедентної дискримінації, якої зазнали український народ, його мова, культура й традиції в Російській імперії — і царській, і комуністичній. Виявляється, що аспірант не знає або не хоче знати того, що ціною російщення України були голодомори, масові розстріли і заслання українців.

У новорічній промові Президент Зеленський запропонував кожному з нас чесно відповісти на важливе питання «Хто я?».

Та не менш важливо було б відповісти на запитання «Хто ми?». Ким є ті, що обрали на найвищу державну посаду коміка, який називав нашу країну порноактрисою і заявляв, що української культури вистачає всього на чотири дні? Завдяки кому до Верховної Ради потрапив Євген Брагар, який хоче притягнути до кримінальної відповідальності волонтерок за те, що вони не бажають чути мову окупантів? Або Олександр Дубінський, який крив брудними російськими матюками двадцятьох сімох найавторитетніших представників нашої творчої еліти за те, що вони виступили під час виборчих перегонів проти кандидатури Зеленського. Або Максим Бужанський, який подав законопроєкт про скасування закону про державну мову. І скільки ще захисників панування імперської мови на нашій землі налічує оточення Президента та його партія?

Тому багатьом з нас варто було б замислитися над запитанням, що виринає з глибин нашої історії: «За що ж боролись ми з ляхами? За що ж ми різались з ордами? За що скородили списами московські ребра?». І до цього додати сучасне запитання: «За що гинуть наші бійці на Донбасі?».

За таких «слуг народу» чи таки за той народ, про який писав Василь Симоненко:

Народ мій є, народ мій завжди буде,
Ніхто не перекреслить мій народ!
Пощезнуть всі перевертні й приблуди,
І орди завойовників-заброд.

Лютий 2020 р.

Протистояння на полі культури. Чи повернуться «Свати»?

У світлі недавнього конфлікту на мовному ґрунті, спричиненого протестом двох дівчат проти демонстрації російськомовного серіалу в міжміському автобусі, варто згадати історію, пов'язану із забороною російськомовного серіалу «Свати» виробництва студії «Квартал 95».

Від листопада 2017 року Держкіно заборонило до показу в Україні всі серії «Сватів», бо в них знімалися російські актори з «переліку митців-українофобів, які становлять загрозу нацбезпеці України» [1].

На заборону тоді емоційно зреагував Володимир Зеленський, який є одним з авторів ідеї і продюсером серіалу. Звертаючись до членів Державного агентства України з питань кіно, він заявив: «Ви боретесь із тим, що людей об'єднує. Об'єднує мільйони телеглядачів усі ці довгі роки. Це український серіал. Якого біса, хлопці, ви там узагалі щось пропонуєте? Хто ви такі? Що ви зробили? Якщо ви — Служба безпеки України, турбуйтесь про безпеку України. Щоб вулицею можна було вільно пройти, щоб дітям було не страшно, а від "Сватів" поки що жодна людина не повісилась» [2].

---

[1] Штогрин Марія. Чому в Україні заборонили «Сватів»? *BBC Україна*. 2017. 30 листопада. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/features-42177506 (дата звернення: 10.02.2020).

[2] Чекалкін: герой Добронравова у «Сватах» — бидлуватий українець. *Радіо Свобода*. 2017. 27 листопада. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/28880779.html (дата звернення: 10.02.2020).

До цих слів постає, однак, зустрічне запитання: «А в чому полягає інтегральна місія "Сватів"? Кого з ким об'єднує серіал?».

Як зазначає українська вікіпедія, «Свати» станом на 2018 рік були найуспішнішим серіалом студії «Квартал 95». Надзвичайну популярність він здобув у Росії завдяки російській мові, якою створений. Але не тільки завдяки їй.

Хоча «Сватів» знято в Україні, ознак українськості у серіалі майже немає. Ба більше, через низку деталей відтворюваного простору глядач може сприймати його як простір, інтегрований у Росію. На це звернула увагу колишня членкиня експертної комісії Держкіно Марія Гурська, зауваживши, що в серіалі назви державних установ подано російською мовою, а деякі вивіски — українською [1].

Російському глядачеві вочевидь до вподоби і проведене у «Сватах» протиставлення родини з російським прізвищем Ковальови як соціально й культурно вищої за родину з українським прізвищем Будько. Свата Будька грає російський актор Федір Добронравов, який потрапив до переліку митців-українофобів через підтримку анексії Криму і неодноразові поїздки на півострів. Як зауважив Дмитро Чекалкін, актор зображує українця таким собі хамуватим, бидлуватим суб'єктом у постійному товаристві з алкоголіком Мітяєм. На противагу Будькові сват Ковальов — освічений, інтелігентний росіянин [2].

Таким чином, серіал не тільки утримує українського глядача у спільному культурному просторі з Росією, а й застосовує приховану маніпулятивну практику приниження українців, зображуючи їх на цивілізаційно нижчому рівні порівняно з росіянами.

---

[1] Серіалу «Свати» треба змінити прізвище, щоб отримати прокатне посвідчення Держкіно. *UA.News*. 2019. 13 червня. URL: https://ua.news/ua/serialu-svaty-treba-zminyty-prizvyshheshhob-otrymaty-prokatne-posvidchennya-derzhkino/ (дата звернення: 10.02.2020).

[2] Чекалкін: герой Добронравова у «Сватах» — бидлуватий українець. *Радіо Свобода*. 2017. 27 листопада. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/28880779.html (дата звернення: 10.02.2020).

Подібна кіно- й телепродукція фактично продовжує добре відпрацьовану совєтську масмедійну технологію асиміляції неросійських народів імперії.

Ленін не даремно вважав кіно найважливішим для більшовиків видом мистецтва.

Розвинута совєтська кіноіндустрія, створюючи і поширюючи фільми російською мовою на всьому обширі СРСР, стала найефективнішим засобом формування єдиного, мовно й ідеологічно уніфікованого культурного простору.

Інструментом зросійщення українців, впровадження в їхню свідомість комплексу меншовартості своєї культури слугували кіновироби не тільки російських студій, а й місцевих — Київської кіностудії імені Олександра Довженка й Одеської кіностудії.

Ефективність технології мовно-культурної асиміляції, застосовуваної у творах совєтського кіномистецтва, можна проілюструвати на прикладі фільму «Весна на Заречной улице» режисерів Марлена Хуцієва і Фелікса Миронера, знятого в 1956 році на Одеській кіностудії. Цей фільм як зразок ефективного засобу русифікації українців згадував в одній зі своїх лекцій мовознавець Юрій Шевчук.

Фільм знімали в Запоріжжі, але єдиною ознакою того, що це місто розташоване в Україні і зображені в ньому робітники великого металургійного комбінату — це переважно українці, є прізвища на -енко, причому деякі з них, як, наприклад, Ішаченко, видаються радше шаржованими.

Головний персонаж фільму — випускниця педагогічного інституту Тетяна Левченко, яка приїздить до міста викладати російську мову й літературу у вечірній школі, де навчаються робітники металургійного заводу. Інтелігентна, залюблена у свій предмет учителька несе світло російської цивілізації менш освіченим пролетарям, спраглим удосконалити володіння російською мовою та літературою.

Завдяки доволі талановитій режисурі, привабливим головним героям і мелодійним пісням фільм здобув надзвичайну популярність на всьому радянському просторі.

Попри очевидну русифікаційну спрямованість, «Весну на Заречной улице» активно культивують у Запоріжжі і в роки незалежності. У 2006 році Запорізький драматичний театр поставив мюзикл «Любовь на Заречной улице». У грудні 2010 року компанія «Крупный план» представила колоризовану версію фільму. Її демонстрували на українському каналі СТБ і на російському Першому каналі. У 2013 році в місті відбувся гала-концерт під назвою «Весна на Заречной улице» на святі праці. 15 листопада 2013 року на проспекті Металургів до 80-річчя комбінату «Запоріжсталь» установили скульптуру головного героя фільму Саші Савченка.

Це лише частина заходів з культивування цього радянського фільму, спільних з Москвою і підтримуваних нею.

Отже, минуло майже 30 років відтоді, як наша країна перейшла від соціалістичної системи господарювання до капіталістичної, а комбінат «Запоріжсталь» — до приватних власників, але фільм про ударника комуністичної праці й учительку, що навчає пролетарів «правильних проізношеній» російською мовою, якщо згадати «Мину Мазайла», все ще лишається символом міського ландшафту Запоріжжя.

Цікаво, що саме з цього міста походить новопризначена очільниця Держкіно Марина Кудерчук, яка перед тим обіймала посаду заступниці голови Запорізької ОДА з аграрних питань, а зі сферою кіномистецтва пов'язана лише тим, що якийсь час була директоркою кінотеатру в Запоріжжі. Чи не чекає нас у зв'язку з новими призначеннями керівництва Держкіно відступ від п'ятирічної доби розквіту українського кіно і повернення до радянських традицій на кшталт «Весни на Заречной улице»?

Навряд чи випадково саме тепер, після того, як Пилип Іллєнко пішов з посади голови Держкіно, а обох його заступників звільнили, почали лунати заяви про неспроможність української мови охопити різні сфери кіномистецтва. Так, на переконання продюсерки телеканалу «1+1»,

«тональність» української мови не підходить для мелодрам, а годиться тільки для комедій, у зв'язку з чим канал відзняв для весняного сезону сім фільмів російською мовою [1].

У час війни з Росією національна політика, спрямована на збереження спільного з нею культурного простору, становить велику небезпеку, оскільки грає на руку кремлівським стратегам. Не випадково останнім часом вони порушують питання про спрощення процедури одержання російського громадянства для українців та необхідність захисту прав російськомовного населення України [2].

Це свідчить про нагальну потребу посилення українських позицій не лише на лінії розмежування військ, а й на лінії протистояння двох культур, потребу захисту української культури від наступу російської всередині країни.

Лютий 2020 р.

---

[1] Тарас Марусик: Телеканал Ігоря Коломойського «1+1» потрапив у чергові скандали. *Радіо Свобода*. 2020. 11 лютого. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/30427197.html?fbclid=IwAR0Q6Vd04d9pPjtiWnUt4wYw0gr4uhjehj0bT8EWB0rCfCiw_tG9fGg9vxM (дата звернення: 11.02.2020).

[2] Там само.

Акустичне насильство як інструмент зросійщення України

У Верховній Раді нещодавно зареєстровано законопроєкт «Про автомобільний транспорт (щодо заборони акустичного насильства)».

Законопроєкт призначений «покласти край акустичному насильству в пасажирському транспорті». «Пасажири на всіх видах транспорту зможуть їхати в тиші, а не доводити водіям своє право не слухати звуки "шансону" або якогось серіалу», — пояснив один з авторів законопроєкту Володимир В'ятрович [1].

Стимулом до його появи є, очевидно, уже описаний вище прикрий конфлікт, що стався в міжміському автобусі між водієм і двома пасажирками. Водій відмовився вимкнути на вимогу дівчат трансляцію російськомовного серіалу, внаслідок чого їм довелося вийти з автобуса посеред дороги.

У цій конфліктній ситуації дівчата обстоювали своє законне право звільнитися від нав'язаного водієм аудіонасильства і їхати в тиші. Така вимога цілком відповідає європейській практиці, коли ніхто не має права примушувати пасажирів у транспорті слухати нав'язану їм пісенну чи іншу акустичну продукцію. У Нідерландах, наприклад,

[1] У ВР зареєстровано законопроект про заборону акустичного насильства в автомобільному транспорті. *Interfax-Україна.* 2020. 5 лютого. URL: https://ua.interfax.com.ua/news/political/639376.html (дата звернення: 26.02.2020).

у міжміських потягах є навіть окремі вагони, де пасажирам заборонено вести між собою балачки, аби вони не заважали іншим читати або працювати за ноутбуком.

На перший погляд може здатися, що зазначений законопроєкт стосується лише часткового питання прав пасажирів як користувачів тим чи іншим видом транспорту. Проблема, проте, значно масштабніша, і її розв'язання неможливе без дерусифікації культурного простору країни.

Акустичне наповнення салонів міжміських автобусів і маршруток російськомовними піснями й серіалами — аж ніяк не безневинне явище. Є всі підстави відносити його до складників гібридної війни Росії з Україною.

На руйнівному впливові російського шансону на ментальність українців наголошувала ще в час президентства Януковича Оксана Забужко. У розмові з польською журналісткою Ізою Хруслінською письменниця зазначала: «...мене значно більше турбує те, що українське суспільство слухає в маршрутках від ранку до ночі російський шансон, аніж політична поведінка Віктора Януковича... Цю музику чути скрізь, більшість радіоканалів передають її цілком бездумно» [1]. Музична культура, наголошувала пані Оксана, найпотужніше фіксуючи колективні емоції, безпосередньо діє на підсвідомість. Діти й молодь, постійно перебуваючи під впливом російської попси, «зростають із заглушеною й деформованою чуттєвістю», відтак «вони творитимуть і здеформоване майбутнє, ніяк не пов'язане з національним кодом» [2].

Ментальна залежність водіїв маршруток від російськомовної музичної продукції успадкована, найімовірніше, ще з радянської доби.

У сфері транспортних послуг працюють переважно вихідці з сіл і невеликих містечок. Попри те, що в 1970–1980-х роках населення цих місцевостей лишалось українськомов-

---

[1] Український палімпсест. Оксана Забужко в розмові з Ізою Хруслінською / пер. з польської Д. Матіяш ; за ред. І Андрусяка та О. Забужко. К. : Комора, 2014. С. 278–279.

[2] Там само.

ним, а суржик ще не набув масштабного розповсюдження, їхній публічний звуковий простір зазнавав примусової русифікації через використання аудіозасобів.

Ось як описує Григір Тютюнник у листі до Миколи Стеблини від 20 серпня 1970 року будні тогочасного полтавського села: «В селі удень глухувато: роботи людям багацько. Зате ввечері воно оживає. Починається з клубу. Приходить зав. (недавно закінчив культосвітній технікум і тепер веде культуру на селі), закручує магнітофонну стрічку, щодня одну й ту ж, і тоді над Мануйлівкою, цим щирим, майже старосвітським українським селом, чути: "А нам все равно, а нам все равно...". Це перша. Друга: "Што жье будит щеловеком через десять тисич лет?.." Третє: "Толи дождик, толи снег, толи будит, толи (разом) нет"...; четверте: "Арррлята учаца летать, арррлята учаца летать..." Тоді все спочатку. І так щодня, до отупіння, до одуріння» [1].

Подібне нав'язування чужомовних пісень спотворювало звуковий простір сіл, де середовище спілкування було україномовним і де на родинних святах співали українські пісні, як це відтворюють новели Григора Тютюнника. Але на молодше покоління таке акустичне насильство, поєднане з домінуванням російськомовної естради на радіо й телебаченні, справляло значно потужніший вплив.

Засилля російських популярних пісень у виконанні естрадних зірок, поширюючись на весь радянський обшир і витісняючи автентичну й сучасну музичну культуру в союзних республіках, стало одним з ефективних засобів русифікації неросійських народів.

Причини трагічної загибелі надзвичайно талановитого українського композитора Володимира Івасюка, якого у квітні 1979 року знайшли повішеним у Брюховецькому лісі під Львовом, лишилися нез'ясованими. Проте майже ніхто в Україні не вірить в офіційну версію про самогубство.

---

[1] Цит. за: Неживий Олексій. Пресвятий дух рідної землі. *Українська літературна газета. 2018.* 8 лютого. URL: https://litgazeta.com.ua/articles/presvyatyj-duh-ridnoyi-zemli/ (дата звернення: 26.02.2020).

Вірогіднішими видаються неофіційні версії щодо причетності КДБ до цієї трагічної втрати. Цілком імовірно, композитор поплатився життям за те, що популярність його українських пісень вийшла за межі республіки і вони почали швидко завойовувати всесоюзний культурний простір, чого імперія на могла допустити.

Війна Росії з українською музичною культурою тривала ще за доби царизму. Як засвідчили нещодавно опубліковані істориками архівні документи, коли таємний Емський указ 1876 року заборонив друкувати українською мовою тексти до музичних нот, у містах України було розповсюджено розпорядження, згідно з яким виконання сценічних вистав «на малороссийском наречии» дозволялось лише для драматичних п'єс, перевірених цензурою, «пение же песен не должно быть допускаемо» [1].

Однак ні царські заборони, ні радянська практика маргіналізації української пісні не досягли успіху. Імперські зусилля не змогли здолати генетичної схильності українців до музикування і співів. Адже українська пісенна творчість вважається найбагатшою серед слов'янських народів. І, очевидно, не лише слов'янських.

Потужний потенціал музичної культури українців виявився одразу після здобуття незалежності, що продемонстрували і фестиваль «Червона рута», і культова телевізійна програма «Територія А», і «Хорея Козацька», і фестивалі «Країна мрій», «Рок-Січ» та багато інших музичних колективів і співаків.

Безуспішними виявилися намагання власників і продюсерів олігархічних телеканалів і FM-радіостанцій заблокувати присутність якісних українських пісень на телебаченні й радіо під надуманим приводом «неформату».

Щойно під тиском громадськості на радіо були запроваджені квоти на виконання українських пісень, як вони поча-

---

[1] Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: спроба державного регулювання : збірник документів і матеріалів (1847–1914) / упоряд. Г. Боряк. К. : ТОВ «Видавництво "Кліо"», 2015. С. 146.

ли стрімко заповнювати ефір і приваблювати мільйони слухачів. «Була серйозна боротьба упродовж чотирьох місяців, було багато слів, що в нас немає ніякого українського контенту, що все те ніхто не буде слухати... Але наскільки піднялася українська музична індустрія після цього! З'явилося безліч класних україномовних проєктів. Це було значно більше, ніж я очікував!» — зізнається музикант Сергій Фоменко [1].

Нинішній вибух української пісенної творчості засвідчує, як успішно можна ліквідувати пострадянські деформації нашого мовно-культурного простору завдяки державній підтримці української культури.

Оздоровленню мовно-культурної ситуації країни сприятиме й заборона нецивілізованого застосування акустичного насильства в транспорті.

Березень 2020 р.

---

[1] Українська мова захищає Україну. Сім думок, які прозвучали на форумі в Києві. *Радіо Свобода*. 2020. 22 лютого URL: https://www.radiosvoboda.org/a/30448396.html?fbclid=IwAR3tG44HRS5_13GXW1-2-P3-kU2-PVkvvjD2OkvkM1FmkhRf9sk-4uLvjf8 (дата звернення: 26.02.2020).

На мовному фронті черговий наступ: закон РФ про носіїв російської мови в Україні і Білорусі

Російськомовні комунікативні середовища наших великих міст, сформовані імперською політикою русифікації, ставили кожну україномовну людину перед вибором: або перейти на мову більшості, або зберігати вірність своїй мові, не підлаштовуючись під російськомовних співрозмовників.

Тож українська була і значною мірою лишається досі мовою протистояння міському середовищу, а російська — мовою пристосування до нього.

Водночас присутність української мови у містах різко збільшувалася у періоди протестних рухів, а саме — на початку 90-х, під час Помаранчевої революції та Революції гідності, оскільки серед їхніх активних учасників переважали носії української мови, культури й ідентичності.

Однак тенденція до зміни мовної ситуації на користь української мови, зокрема у столиці, спостерігалася лише в активній фазі повстань. Після їхнього завершення російська мова поверталась на панівні позиції, бо нові очільники, що приходили до влади, не вбачали в мовному розколі населення реальних загроз державному суверенітетові й ігнорували потребу дерусифікації інформаційно-культурного простору країни.

Ситуацію згасання української енергетики київського Майдану із завершенням Помаранчевої революції відтворила Ліна Костенко в романі «Записки українського самашедшого»: «Потроху міняється тональність Майдану, примовкає "Плач Єремії", пісні героїчні, стрілецькі й народні. Зникає дух опору, пафос протистояння, саркастичний національний бурлеск. І ось уже премила російська пісенька, знайома ще з радянських часів, починає домінувати над Майданом — "Оранжевые дяди, оранжевые тети, оранжевый верблюд!". Це вже як лейтмотив Майдану, як його позивні. А що вона російська, то ми ж не якісь націоналісти, ми прихильні до всіх народів. Ми добрі, ми великодушні, ми коли перемагаємо — даємо перемогти нас» [1].

Найбільш травматичним для української громади є нинішній повзучий реванш проросійських сил. Адже за перемогу над диктатурою Януковича та Партії регіонів українці заплатили і продовжують платити високу ціну, — за словами нашої великої поетки, «живої крові дорогу порфіру».

Усвідомлення можливої втрати завоювань Революції гідності тим болісніше, що російський наступ на мовно-культурному фронті прагне знищити ті здобутки, які українська спільнота отримала після перемоги Майдану.

Ухвалення Верховною Радою попереднього скликання закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної», впровадження квот для українських пісень на радіо й телебаченні, декомунізація топонімії та культурного ландшафту країни, розвиток книговидання посилили позиції української мови і зміцнили культурні основи держави.

Особливо вражаючим став успіх кіноіндустрії. За п'ять років кіноринок заповнили різножанрові українські фільми, що вивели з тіні талановитих режисерів, сценаристів, операторів, акторів. Національна кінопродукція виявилася цілком конкурентоздатною, наші фільми почали завойовувати нагороди на престижних міжнародних фестивалях.

---

[1] Костенко Ліна. Записки українського самашедшого. К. : А-ба-ба-га-ла-ма-га, 2010. С. 185.

Популяризація історичних подій, національних героїв, народних традицій, відтворення у фільмах сучасних подій зі свого, українського погляду сприяли підвищенню престижу української мови й позитивно вплинули на мовну ситуацію. У Києві вже з'являються групи молодих людей, що говорять між собою українською, і дедалі більше російськомовних киян охоче переходять на неї у спілкуванні з її носіями.

Звичайно, зміни в мовному та національному самоусвідомленні багатьох українців спричинені й бажанням дистанціюватися від російської мови після збройної агресії Росії, яка продемонструвала ненависть її очільників до Української держави та їхні наміри повернути країну до колишнього колоніального стану російської провінції.

На жаль, після приходу до влади Зеленського і його партії «Слуга народу» внаслідок низької політичної грамотності пострадянського населення все очевиднішою стає зміна європейського вектора цивілізаційного розвитку України на євразійський.

У Парламенті вже лунають заяви про наміри переглянути закон про державну мову і мовні квоти. У такі заяви вписуються й деякі кадрові рішення, наприклад, дострокове припинення повноважень членів Національної ради з питань телебачення і радіомовлення Сергія Костинського й Уляни Федун, які багато зробили для розширення українського культурного простору та обмеження впливу російської пропаганди на телевізійних каналах України.

Не додає оптимізму й мотивація власної мовної поведінки Голови Верховної Ради Дмитра Разумкова, яку він озвучив у заяві про можливість перегляду мовного закону. Спікер зазначив, що виступає або російською, або українською мовою. Але до того, як обійняв відповідальну посаду, він спілкувався винятково російською, і це була його принципова позиція. У такий спосіб, підкреслює Разумков, він намагався довести, що російську мову в Україні ніхто не

утискає, що немає потреби в тому, щоб хтось приходив і захищав його права як російськомовного [1].

Але для чого комусь із Росії приходити захищати право Разумкова на російськомовність? Йому нещодавно надано чудову можливість отримати в цій країні статус носія російської мови. 11 березня Російська Рада Федерації схвалила закон про визнання громадян Білорусі та України, які вільно володіють російською мовою, її носіями без проходження співбесіди. Такий статус дає можливість отримати російське громадянство у спрощеному порядку [2].

Можна не сумніватися, що на «принципову» російськомовність Разумкова Москва покладає великі надії. Адже це не пересічний носій російської мови в Україні, а Голова її Верховної Ради. Така посада дає неабиякі можливості для повернення «русского мира» на ті позиції, які він завоював під час президентства Януковича. І цього разу кремлівські стратеги вочевидь розраховують на більший успіх антиукраїнських спецоперацій.

На жаль, на допомогу їм прийшов коронавірус. Карантин унеможливив масові протестні виступи. Тому боротьба на мовно-культурному фронті, від якої залежить доля держави, нині зосереджується в стінах Парламенту і лягає на плечі державницької меншості депутатського корпусу. Як проголосив у виступі один з її представників, «зараз нам треба окопатися і захистити завойовані позиції».

Але за стінами Верховної Ради захисники державної мови матимуть велику моральну підтримку.

Березень 2020 р.

---

[1] Разумков заявив, що Рада планує переглянути закон про мову. *5-й канал.* 2020. 11 березня. URL: https://www.5.ua/polityka/razumkov-zaiavyv-shcho-rada-planuie-perehlianuty-zakon-pro-movu-210026.html (дата звернення: 13.03.2020).

[2] В Росії прийняли закон про визнання українців та білорусів «носіями російської мови». *Укрінформ.* 2020. 11 березня. URL: https://wwwukrinform.ua/rubric-world/2894289-v-rosii-prijnali-zakon-pro-viznanna-ukrainciv-ta-bilorusiv-nosiami-rosijskoi-movi.html (дата звернення: 13.03.2020).

Пострадянська демократія. Провали і сподівання

Поняття єдності соціалістичної батьківщини для всіх народів, що її населяли, належали до головних гасел радянської пропаганди. Інструментами безпрецедентної ідеологічної та культурної уніфікації «необъятной родины» були російська мова, комуністична ідеологія та однопартійна система.

Для приховування реальної політики «злиття націй» у єдиний радянський народ пропагандивний апарат оперував такими поширеними штампами, як «дружба народів», «сім'я народів-братів», «братерська єдність народів», «інтернаціональна єдність» тощо.

Ця лагідна миролюбна риторика була лише зітканою з фальшивих слів завісою, за якою ховалася хижацька колонізаторська сутність Росії у ставленні до неросійських народів імперії. Її мета полягала у послабленні в масовій свідомості почуття належності до певної нації й заміні його загальноімперською ідентичністю.

У статті «Пороги і запоріжжя» Юрій Шевельов, полемізуючи з тими істориками, які припускали можливість демократичного розвитку Російської імперії перед більшовицьким переворотом, зазначав, що демократизація Росії була неможливою, поки вона лишалася колоніальною країною. На під-

твердження Шевельов наводив заповіт найліберальнішого з російських царів Олександра II (1876): «Потужність Росії заснована на єдності держави, а тому все, що може вести до потрясення цієї єдності і до окремішнього розвитку різних народностей, для неї згубне і не повинно припускатися» [1].

«Мати демократичний режим у метрополії, а тоталітарний у колоніях — важко. Коли колонії не за морем, а безпосередньо прилягають до метрополії, — неможливо», — прокоментував наведену цитату російського царя Шевельов [2].

На жаль, і сьогодні немає жодних підстав сподіватися на демократизацію Росії, на визнання нею права колишніх колоній на відокремлення й побудову власних суверенних держав.

У геополітичних планах відновлення Російської імперії в її колишніх межах Україна посідає особливе місце. З нашою державою Путін та його оточення ведуть запеклу війну на знищення.

Варто ще раз наголосити, що потужною зброєю в цій війні лишається російська мова. Збереження російськомовних середовищ в Україні належить до стратегічних завдань Росії.

Закономірно, що інтеграційним амбіціям Кремля найбільше заважає українська мова, розширення сфер її вживання, активізація її культуротворчого потенціалу, що зміцнює національну ідентичність української людності.

Як не без іронії зауважив Анатолій Стреляний, у Росії «є тільки один ворог, при думці про якого вона впадає в тугу воістину смертельну. Це не США, не Захід в цілому, не Китай. Це українська мова» [3].

---

[1] Шерех Юрій. Пороги і запоріжжя. *Шерех Юрій. Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології.* Т. 1. Х. : Фоліо, 1998. С. 193–194.

[2] Там само. С. 194.

[3] Анатолий Стреляный: Русская душа. *Радіо Свобода.* 2017. 3 червня. URL: https://www.svoboda.org/a/28522949.html?fbclid=IwAR0F4dyczG-rhj2HeFTiecR-C5f6kUE86kBPGRdAJQ-tEy5R0yx5rn-nqQg (дата звернення: 23.03.2020).

Ненависть до української мови спонукає окупантів негайно вилучати її з освіти і знищувати всі пам'ятки української культури й історії в окупованих анклавах. На окупованих територіях Луганської та Донецької областей з 2016 року майже повністю витіснили викладання української мови. Діти вчаться за завезеними з Росії підручниками [1].

6 березня окупаційна адміністрація Росії позбавила українську мову статусу державної на підконтрольній їй території [2].

В окупованих анклавах Криму й Донбасу Росія, таким чином, русифікує населення, позбавляючи його історичної пам'яті й виховуючи молодь в атмосфері ненависті до народу, якому донедавна ці землі належали.

11 березня Російська Рада Федерації ухвалила закон про визнання громадян Білорусі та України, які вільно володіють російською мовою, її носіями без проходження співбесіди, що дає їм можливість отримати російське громадянство у спрощеному порядку [3].

Цілком очевидно, що через надання російських паспортів громадянам пострадянських держав Російська Федерація створює потенційний привід для майбутнього вторгнення на їхню територію. Деякі оглядачі називають таку практику «реокупацією в спосіб паспортизації» [4].

З огляду на те, що на суміжних з окупованими землях більшість населення проголосувало за проросійську партію

---

[1] В ОРДЛО не викладають українську та вчаться по завезених з РФ підручниках. *Українська правда.* 2019. 4 вересня. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2019/09/4/7225345/ (дата звернення: 23.03.2020).

[2] Терористи «ДНР» визначили російську мову «єдиною державною» на підконтрольній їм території. *Еспресо.* 2020. 6 березня. URL: https://espreso.tv/news/2020/03/06/terorysty_quotdnrquot_vyznachyly_rosiysku_movu_quotyedynoyu_derzhavnoyuquot_na_pidkontrolniy_yim_terytoriyi (дата звернення: 23.03.2020).

[3] В Росії прийняли закон про визнання українців та білорусів «носіями російської мови». *Укрінформ.* 2020. 11 березня. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2894289-v-rosii-prijnali-zakon-pro-viznanna-ukrainciv-ta-bilorusiv-nosiami-rosijskoi-movi.html (дата звернення: 23.03.2020).

[4] Бугайські Януш. Осяяна орбіта Кремля. Росія та її війни «м'якої сили». *Тиждень.ua.* 2013. 11 березня. URL: https://m.tyzhden.ua/publication/73621 (дата звернення: 23.03.2020).

«Опозиційна платформа — За життя», найгіршим сценарієм для України може стати поширення вірусу «русского мира» на цих територіях.

Однак і в загальноукраїнському вимірі минулорічні вибори Президента й Верховної Ради показали, що значна частина нашого населення досі не позбулася пов'язаної із зросійщенням хвороби совєтськості. Ця хвороба вразила передусім старше покоління, але частково її успадкувала і молодь.

До її симптомів належать соціальний інфантилізм, нездатність до критичного мислення, відсутність імунітету до політичної демагогії і шахрайства, зосередженість на приватних інтересах й ігнорування загальнонаціональних вартостей.

Подібна ментальність властива й обраному шостому Президентові України. Це засвідчує його соціальна незрілість, упевненість у тому, що на найвищу державну посаду можна претендувати, не маючи відповідної компетентності й досвіду політичної діяльності.

До радянського минулого апелює вже назва серіалу й партії Зеленського «Слуга народу», яка реанімує відоме ще зі сталінських часів гасло «Депутат — слуга народу». Як і всі інші радянські лозунги, воно було складене зі слів з порожньою семантикою і слугувало для імітації особливої «соціалістичної демократії», за фасадом якої народне волевиявлення було цілковитою фікцією, оскільки виборчий бюлетень містив лише одне прізвище призначеного партійним керівництвом депутата до Верховної Ради СРСР.

Дедалі чіткіше вимальовується неспроможність нинішнього очільника України дотримуватися демократичних принципів управління державою, його бажання підпорядкувати собі всі гілки влади, самочинно призначати й звільняти уряд, прокурора та інших посадовців, просувати на відповідальні посади колишніх прибічників Януковича.

Ментально Зеленський досі, очевидно, не позбувся впливу колишніх фальшивих декларацій про «священну

дружбу братніх російського й українського народів». Так, він майже ніколи не називає Росію ворогом. Про це свідчить і його заява на Мюнхенській безпековій конференції, де він зазначив: «...у моїй ментальності, у моїй особистій культурі, у моєму мозку я закінчив війну» [1]. З уст особи, яка мусить виконувати обов'язки Верховного Головнокомандувача Збройних сил України, та ще й у час війни, це звучить, м'яко кажучи, дивно.

Присутність людей з такою ментальністю біля владного керма в ситуації війни з Росією й економічної кризи, що насувається, вкупі з пандемією коронавірусу нічого втішного нашій країні не обіцяє.

І все ж, попри невдачі та провали, маємо один незаперечний здобуток демократії. Завдяки їй в Україні сформувалося потужне громадянське суспільство, яке вже двічі рятувало країну від сповзання до проросійської диктатури. Саме з ним і з об'єднанням усіх конструктивних сил української спільноти можна пов'язувати надії на подолання тих великих загроз, що нині постали перед державою.

Березень 2020 р.

---

[1] У моєму мозку я вже закінчив війну — Зеленський. *Телеканал «Прямий»*. 2020. 17 лютого. URL: https://prm.ua/u-moyemu-mozku-ya-vzhe-zakinchiv-viynu-zelenskiy/ (дата звернення: 23.03.2020).

ЗМІСТ

Вступне слово 3
Передмова 4
Мовна політика України: втрачені можливості 6
Скандал в Охматдиті як дзеркало пострадянської мовної політики 11
Якою мовою говорить патріотизм? 17
Украдена історія 22
«Русский мир» і «мовний закон» Ківалова–Колесніченка 27
Бандерофобія в російській пропаганді: історія і сучасність 32
Захист російської чи наступ на українську? 37
Мовні законопроєкти. Привид «насильницької українізації» 40
Українка в чорному дзеркалі телевізійних інтерпретацій 45
Війна мов: чи перейде українська в наступ? 50
«Націоналізм» — слово, про яке сперечаємося 55
Міф про «ввічливого солдата» як нова форма російського лицедійства 59
Мовний режим у школах і завдання дерусифікації 63
Зміни в мовній свідомості українців за даними соціолінгвістичного опитування .. 68
Мова і влада: труднощі порозуміння 72
Новий мовний закон як запорука збереження цілісності держави 76
Якою має бути стратегія державної мовної політики? 81
Українська революція і «російськомовні патріоти» 85
Яка доля чекає законопроєкт про державну мову? 90
Мовне питання в контексті російсько-української війни 96
«Слуга народу» в телевізійному проєкті. Кому служитиме в проєкті політичному? 101
Війна на мовно-культурному полі: соціологія, Maruv і Зеленський 105
Мовний законопроєкт Вілкула–Новинського у світлі передвиборчого наступу «русского мира» 110
Росія й українська мова: від уподібнення до розподібнення 115
Дерусифікація України: здобутки й новітні загрози 121
Кризові явища в культурі: причини і наслідки 126
Роль мови у формуванні національної свідомості 130
Булгаков в українській літературі: постколоніальне прочитання 135
Українська література у протистоянні з Російською імперією 141
Війна ідентичностей: Україна перед новітніми викликами 146
Захисник російської мови у війні з волонтерками 152
Протистояння на полі культури. Чи повернуться «Свати»? 156
Акустичне насильство як інструмент зросійщення України 161
На мовному фронті черговий наступ: закон РФ про носіїв російської мови в Україні і Білорусі 166
Пострадянська демократія. Провали і сподівання 170

Науково-популярне видання

Лариса Масенко

Художнє оформлення *Остапова О. Я.*
Оригінал-макет підготовлено *ФОП Єгоровець Н. О.*

Підписано до друку 02.03.2020. Формат 84×108/32 . Папір книжковий.
Друк офсетний. Гарнітура Arno. Ум. друк. арк. 9,24. Обл.-вид. арк. 9,5.
Наклад 750 прим.

ТОВ «Видавництво "Кліо"»
Свідоцтво про реєстрацію № 036149 від 28.05.2012. ІПН 382378426558.
Адреса видавництва: 01001, м. Київ, вул. Грушевського, буд. 4, офіс 629.
Тел./факс: (044) 279-92-14. E-mail: clio.book@gmail.com, www.clio.in.ua

Надруковано у ТОВ «Друкарня «Рута» (свід. Серія ДК №4060 від 29.04.2011),
32300, Україна, Хмельницька обл., м. Кам'янець-Подільський, вул. Коношенка, 1.

Масенко, Лариса

М31 Конфлікт мов та ідентичностей у пострадянській Україні / Лариса Масенко. К. : ТОВ «Видавництво "Кліо"», 2020. 176 с.

ISBN 978-617-7755-14-1

Книжка містить серію есеїв, оприлюднених на сайті «Радіо Свобода» у 2016–2020 роках. Більшість публікацій стосуються сфери мовної політики і відтворюють історію боротьби громадянського суспільства та патріотичної державницької частини депутатського корпусу восьмого скликання у Верховній Раді з провідниками «русского мира» за утвердження державного статусу української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України.

Особливу увагу приділено висвітленню дезінформації, брехні й маніпулятивних пропагандивних технологій, які використовують Росія і «п'ята колона» у боротьбі за збереження в Україні російськомовних середовищ як потенційного плацдарму для подальшого загарбання українських територій.

Видання розраховане на широке коло читачів.

УДК 821.161.2'06-92:323.2(477)

КОНФЛІКТ МОВ ТА ІДЕНТИЧНОСТЕЙ У ПОСТРАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ

ВІДОМО, ЩО СВОБОДА ВИБОРУ МОВИ СПІЛКУВАННЯ В МІСЬКОМУ КОМУНІКАТИВНОМУ ПРОСТОРІ – ЦЕ ФІКЦІЯ. ЛЮДИНА, ЯКА ХОЧЕ ГОВОРИТИ УКРАЇНСЬКОЮ В ПУБЛІЧНІЙ КОМУНІКАЦІЇ ЗРОСІЙЩЕНОГО МІСТА, МАЄ ДО ВИБОРУ ЛИШЕ ДВІ СТРАТЕГІЇ МОВНОЇ ПОВЕДІНКИ: АБО ПРИСТОСУВАТИСЯ ДО ОТОЧЕННЯ І ПЕРЕЙТИ НА РОСІЙСЬКУ, АБО Ж ПРОТИСТОЯТИ ДИКТАТОВІ СЕРЕДОВИЩА І ЗБЕРІГАТИ ВІРНІСТЬ РІДНІЙ МОВІ. ПОВСЯКЧАС ПРОТИСТОЯТИ ОТОЧЕННЮ НЕЛЕГКО, ТОМУ БІЛЬШІСТЬ НОСІЇВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ, ЗОКРЕМА Й ТИХ, ХТО ПЕРЕЇЗДИТЬ ДО ВЕЛИКОГО МІСТА З УКРАЇНСЬКОМОВНИХ СІЛ І МІСТЕЧОК, У ПОЗАРОДИННОМУ СПІЛКУВАННІ ПЕРЕХОДЯТЬ НА РОСІЙСЬКУ. ТОЖ УРБАНІСТИЧНІ СЕРЕДОВИЩА ДОСІ ЛИШАЮТЬСЯ ПОТУЖНИМИ ЦЕНТРАМИ РУСИФІКАЦІЇ Й ДЕНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ УКРАЇНЦІВ.

Лариса Масенко

ISBN 978-617-7755-14-1

9 786177 755141